

ТАЇСІЯ КІВШАР

БІБЛІОЛОГІЧНА

СПАДЩИНА

СТЕПАНА СІРОПОЛКА

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

ТАЇСІЯ КІВШАР

**БІБЛІОЛОГІЧНА СПАДЩИНА
СТЕПАНА СІРОПОЛКА
(1872 – 1959)**

монографія

Київ 2015

УДК 02(09) Сірополко
ББК 78.33 Сірополко
К 38

Ківшар Т.

Бібліологічна спадщина Степана Сірополка (1872–1959) / Таїсія Ківшар; НАН України, Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського – К., 2015. – 532 с.

Монографія присвячена вивченню бібліотекознавчого, книгознавчого, бібліографознавчого та бібліографічного доробку визначного українського бібліолога С. О. Сірополка, висвітленню його книжкової та бібліотечної діяльності. Досліджено роль ученого у формуванні теоретико-методологічних засад вітчизняної бібліології, проаналізовано внесок у розбудову книжкової та бібліотечної справи України.

Призначена для книгознавців, бібліотекознавців, бібліографознавців, біографістів, викладачів, аспірантів і студентів вузів культури, а також усіх, кому цікава українська бібліологія та доля її визначних діячів.

УДК 02(09) Сірополко
ББК 78.33 Сірополко
К 38

Відповідальний редактор
Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, проф., д-р іст. наук

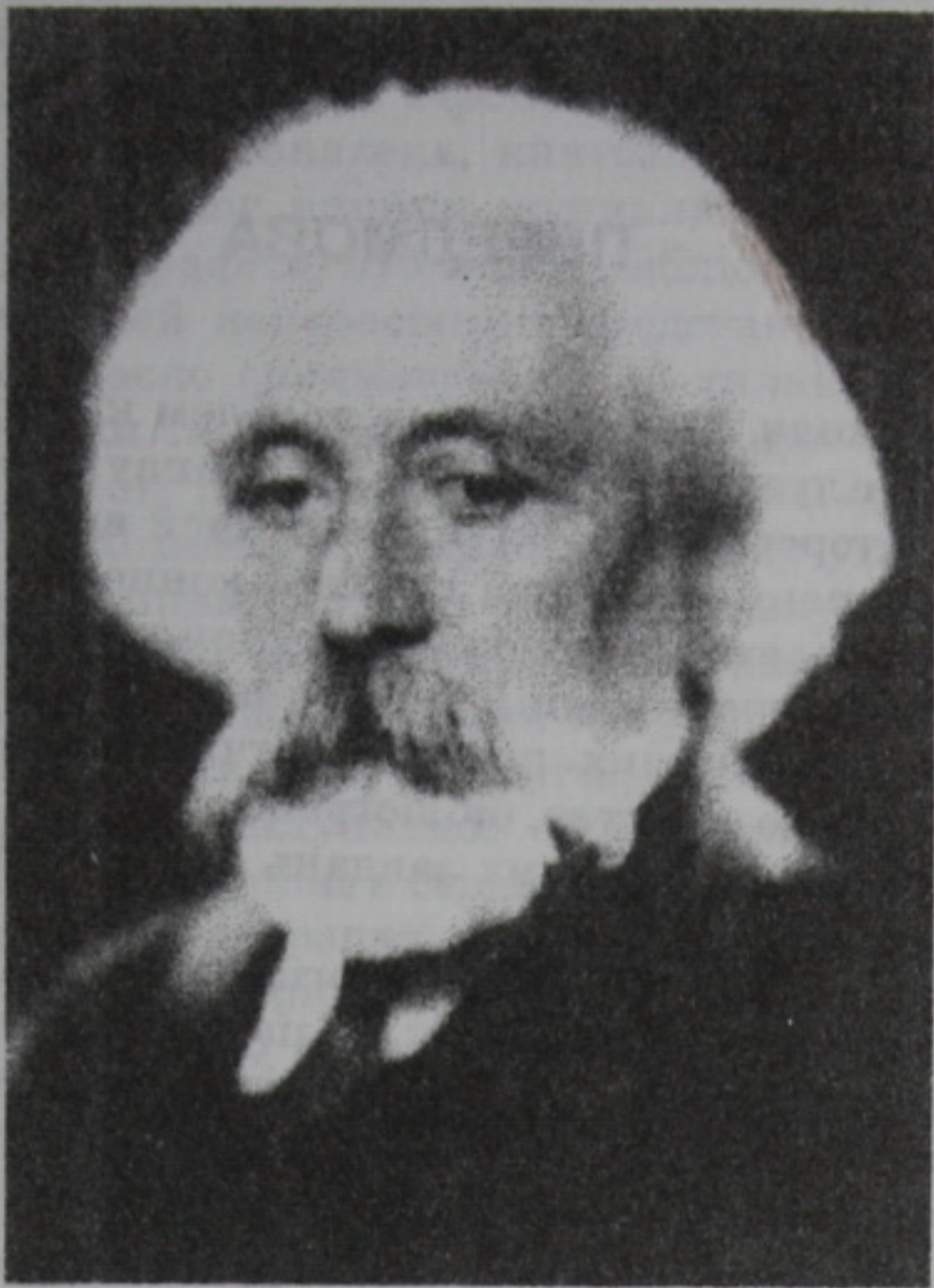
Рецензенти:
Н. В. Стрішенець, д-р іст. наук
В. С. Прокопчук, д-р іст. наук, проф.

Бібліографічна редакція
Л. І. Самчук

Друкується за рішенням Вченої ради Національної бібліотеки
ім. В. І. Вернадського (протокол № 12 від 4 жовтня 2013 р.)

ISBN 978-966-02-7384-9

© Таїсія Ківшар
© Національна академія наук України, 2015
© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2015

Wm. C. C. C.

ПЕРЕДМОВА

Нові підходи до розв'язання проблем книжкової та бібліотечної галузі потребують розвитку наукової думки, пошуку новаторських та актуалізації ідей визначних діячів книги, створення сучасної цілісної концепції української бібліології. Цьому значною мірою сприяє вивчення наукового доробку учених, діяльність яких спрямовувалась на розробку теоретичних проблем вітчизняного книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, бібліографії та вирішення практичних завдань книжкової і бібліотечної справи.

Традиції української бібліології 20-х рр. ХХ ст., призупинені в часи тоталітаризму, розпочали поступово відроджуватися лише наприкінці століття в умовах побудови громадянського суспільства з поверненням до наукового обігу вилучених радянською цензурою імен визначних українських книгознавців, бібліотекознавців, бібліографів, чії праці становлять значний пласт наукових знань, до якого нарешті змогли долучитися сучасні вітчизняні дослідники. В останні два десятиліття спостерігається «олюднення» бібліології, зростання інтересу до творчості її засновників, які вивчали різні аспекти науки про книгу в Україні й поза її межами, що засвідчує сталу тенденцію персоніфікації книжкової та бібліотечної галузі. Остання відображається як у персонологічних дисертаційних дослідженнях і статтях, так і в проблематиці наукових читань, круглих столів та науково-практичних конференцій, присвячених пам'яті видатних книгознавців, бібліотекознавців та бібліографів, а також у біобібліографічних покажчиках провідних учених, що містять персоніфіковану інформацію про минуле й сьогодення бібліології, сприяють збереженню

даних про постаті науковців і наукові школи, поширюють відомості про інтелектуальний потенціал бібліологів та бібліологічної спільноти загалом.

Поряд із поверненими до наукового обігу іменами когорти українських визначних діячів книги засяяло й ім'я ученого, громадсько-політичного та культурно-освітнього діяча Степана Онисимовича Сірополка (1872–1959). Педагог, бібліолог, бібліотекознавець, книгознавець, бібліографознавець, культуролог, історик, журналіст, краєзнавець, музеєзнавець, біографіст, публіцист, бібліограф, перекладач та редактор, цей непересічний представник вітчизняної еліти повсякчасно спрямовував свій талант на розвиток наукової думки та українського руху кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Вилучення за радянської доби з наукового обігу його імені та творчого доробку унеможливило кільком поколінням фахівців розвивати наукові концепції та ідеї вченого, які безперешкодно впливали на розвиток української і європейської науки та культури, що безперечно збіднювало вітчизняну гуманітаристику.

Вивчення інтелектуальної спадщини С. Сірополка уможливилось в Україні з середини 90-х рр. минулого століття, тільки після розпаду тоталітарної системи влади. Аналіз сучасної історіографії засвідчує значний інтерес до постаті всесвітньо відомого українця, визначення його ролі у розвитку гуманітарної науки та навіть зародження сірополкознавства як сукупності педагогічних та історичних досліджень життя, творчості, громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності С. Сірополка.

Відкриття спецхранів бібліотек та архівів, а також активізація наукових контактів із зарубіжними вченими розширили доступ до наукової інформації, що сприяло появі перших праць, присвячених життєвому шляху та бібліологічній спадщині С. Сірополка¹. Вивчення багатогранної наукової спадщини ученого дозволяє вважати, що її дослідження вітчизняними науковцями провадилися переважно за такими основними напрямками: педагогічний, культурно-просвітницький, джерелознавчий, пресознавчий, громадсько-політичний, пам'яткознавчий, біографічний та бібліологічний.

¹ Ківшар Т. І. Видатний просвітянин [Сірополко] / Т. І. Ківшар // Київ. старовина. – 1992. – № 4. – С. 96–101.

Педагогічний напрям представлено найбільшим блоком досліджень, в яких простежується прагнення сучасних науковців актуалізувати ідеї вченого щодо створення національної системи освіти, розбудови вітчизняного школознавства та спектру педагогічних прийомів, методів і засобів навчання. В цьому контексті вирізняється історико-педагогічна спрямованість наукових пошуків (О. Сухомлинська, Л. Березівська, О. Самоплавська, А. Марушкевич)², вивчення національної освіти та виховання (Б. Ступарик, О. Завальнюк, Ю. Телячий, Р. Кіра, З. Гіптерс, М. Євтух, Л. Потапова)³, школознавства (М. Жеребна)⁴, гендерних підходів до осві-

² Сірополко С. Завдання нової школи / С. Сірополко // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.) : хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська ; наук. ред. О. В. Сухомлинська. – К., 2003. – С. 155–163 ; Самоплавська Т. Степан Сірополко як історик освіти в Україні / Т. Самоплавська // Шлях освіти. – 1999. – № 4. – С. 45–49 ; Марушкевич А. А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини С. Сірополка / А. А. Марушкевич // Наук. вісн. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2005. – Вип. 3/4. – С. 69–74.

³ Ступарик Б. М. С. Сірополко про основні засади розбудови шкільництва / Б. М. Ступарик // Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 26–27 жовт. 1996 р.) / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 10–13 ; Євтух М. Б. Освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині між двома світовими війнами (1921–1945) / М. Б. Євтух, В. П. Кемінь. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 146 с. ; Потапова Л. В. Проблеми організації національної школи у педагогічній спадщині Степана Сірополка / Л. В. Потапова // Теоретичні питання освіти і виховання / за заг. ред. Євтуха М. Б. – Суми, 1997. – Вип. 5. – С. 325–328 ; Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920) : іст. нарис / О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка Нова, 2001. – 212 с. ; Кіра Р. В. Культурно-просвітницька діяльність та педагогічні погляди Степана Сірополка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кіра Роксолана Володимирівна ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 210 с. ; Гіптерс З. В. Проблеми освіти дорослих у педагогічній спадщині Степана Сірополка / З. В. Гіптерс // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2008. – № 5. – С. 257–268.

⁴ Жеребна М. С. Степан Сірополко як дослідник українського вчителя та шкільництва на західно-українських землях (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. С. Жеребна // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 16, Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 68–72.

ти та виховання (О. Петренко)⁵, опікунського виховання (Л. Фуштей)⁶. Варто відзначити значний науковий інтерес до педагогічної спадщини С. Сірополка зарубіжних дослідників, російських та чеських науковців, таких як П. Горностаєв, М. Голостенов (Москва), Н. Ярошенко (Рязань), М. Чеков (Томськ), які вивчали переважно загальнотеоретичні та організаційні проблеми позашкільної освіти⁷, Т. Беднаржової (Прага), котра досліджувала питання українського школознавства у працях ученого⁸.

Культурно-просвітницькому напрямку діяльності С. Сірополка присвятили свої праці В. Ульяновський, С. Ульяновська, С. Заремба, Р. Кіра, С. Наріжний, М. Євтух, О. Заремба, М. Мушинка, Н. Філіпчук та інші, які виявили та узагальнили маловідомі факти про культурологічну і просвітницьку працю переважно празького періоду його життя⁹.

⁵ Петренко О. Б. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Петренко Оксана Борисівна ; НАПН України, Ін-т педагогіки. – К., 2011. – 43 с.

⁶ Фуштей Л. Розвиток ідей опікунського виховання у педагогічній спадщині Степана Сірополка / Л. Фуштей // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Педагогіка / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 105–108.

⁷ Горностаєв П. В. Серополко Степан Онисимович / П. В. Горностаєв, М. Е. Голостенов // Российская педагогическая энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. А. П. Горкин. – М., 1999. – Т. 2 (М–Я). – С. 323 ; Чеков М. О. С. О. Серополко о внешкольном образовании / М. О. Чеков // Педагогика. – 2008. – № 3. – С. 73–79 ; Ярошенко Н. Н. Методология внешкольного образования в трудах С. О. Серополко / Н. Н. Ярошенко // Педагогика социально-культурной сферы: история, теория, практика : сб. науч. ст. / под науч. ред. Н. Н. Ярошенко, Е. В. Литовкина. – Рязань, 2001. – С. 40–49.

⁸ Беднаржова Т. Подвижник українського шкільництва / Т. Беднаржова // Пороги. – 1997. – № 4. – С. 3–4 ; 1998. – № 1. – С. 5–6 ; Беднаржова Т. Є. Степан Сірополко – подвижник українського шкільництва / Т. Є. Беднаржова. – Л. : Вільна Україна, 1998. – 318 с.

⁹ Наріжний С. Українська еміграція : культур. праця укр. еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1 / Симон Наріжний. – Прага, 1942. – 367 с. ; Заремба С. Товариство «Музей визвольної боротьби України» в Празі та його трагічна доля / С. Заремба // Охорона історико-культурної спадщини: історія та сучасність : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, 18 груд. 1996 р., м. Київ / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури. – К., 1996. – С. 6–8 ; Євтух М. Освітня діяльність української еміграції в

Розвитку джерелознавчої направленості сприяли підготовлений Г. Ковальчук систематичний анований покажчик змісту журналу «Бібліологічні вісті», в якому зібрано праці С. Сірополка та інформацію про нього на сторінках цього видання, покажчик змісту «Книголюба», укладений М. Шудрею та М. Грузовим, каталоги книг та часописів Особового книжкового зібрання ученого, підготовлені Л. Ніколенко, О. Лазаревою та С. Андросовою¹⁰. Подальшому поступу цього напряму допомагав персональний бібліографічний покажчик С. Сірополка, де з достатньою повнотою репрезентовано багатогранний науковий та публіцистичний доробок, представлений публікаціями й недрукованими роботами ученого, а також подана вибрана бібліографія сірополкознавства¹¹. Розширюють джерельну базу творчої

Чехословаччині між двома світовими війнами (1921–1945) / М. Б. Євтух, В. П. Кемінь. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 146 с. ; Ківшар Т. І. Культурно-просвітня та наукова діяльність Степана Сірополка в 1921–1924 рр. / Т. І. Ківшар // Перші книгознавчі читання : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1997. – С. 123–134 ; Кіра Р. В. Культурно-просвітницька діяльність та педагогічні погляди Степана Сірополка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кіра Роксолана Володимирівна ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 210 с. ; Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939) / Олеся Заремба. – К. : Логос, 2006. – 174 с. ; Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів [Електронний ресурс] / М. Мушинка // Архіви України : офіц. веб-портал Держ. архів. служби України. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Mushynka_M/ (дата звернення: 2.07.14). – Назва з екрана ; Філіпчук Н. Культурно-педагогічні ідеї Степана Сірополка [Електронний ресурс] / Н. Філіпчук // Новий Акрополь : культурная асоціація. – Режим доступу: <http://www.newacropolis.org.ua/ru/study/conference/?thesis=4830> (дата звернення: 25.03.14). – Назва з екрана.

¹⁰ Бібліологічні вісті (1923–1930) : сист. анов. покажч. змісту / Нац. парлам. б-ка України ; [уклад. Г. І. Ковальчук ; наук. ред. С. І. Білокінь]. – К. : Абрис, 1996. – 159 с. ; Грузов М. «Книголюб» (Прага, 1927–1932 рр.) : покажч. змісту часоп. / М. Грузов, М. Шудря ; [ред. О. Ондоренко]. – К., 1996. – 35 с. – (Бібліогр. покажч.) ; Колекція Степана Сірополка : каталог кн. укр. і рос. мовами / [уклад. та авт. вступ. ст. Л. Ніколенко]. – К., 2007. – 247 с. – (Колекції Нац. парлам. б-ки України) ; Колекція Степана Сірополка : каталог часоп. / [уклад.: Л. Ніколенко, С. Андросова]. – К., 2009. – 63 с. – (Колекції Нац. парлам. б-ки України).

¹¹ Степан Онисимович Сірополко (1872–1959) : біобібліогр. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. ; [укладання, життєпис, хронологія життя і діяльності

спадщини ученого праці Н. Губенко, М. Казьмирчук та Т. Боряк, які дослідили архівні фонди, що містять інформацію про діяльність С. Сірополка та зберігаються у ЦДАВО України та Державному центральному архіві у Празі¹².

Пресознавчому аспекту діяльності ученого присвятив свої розвідки В. Лизанчук¹³. Громадсько-політичне спрямування діяльності С. Сірополка вивчала С. Піскун, яка висвітлила його працю в умовах еміграції 20-х рр. ХХ ст., а С. Кисельов порушив питання визначення ролі С. Сірополка у розвитку української національної ідеї¹⁴. Пам'яткознавчу направленість роботи вченого празького періоду еміграції студіював І. Старенький¹⁵.

Біографічний напрямок характеризувався розширенням відомостей щодо життєвого та творчого шляху вченого, громадсько-політичного й культурно-освітнього діяча й був притаманним більшості праць сірополкознавців, які доповнювали та поглиблювали біографічну інформацію про розгалужені наукові, громадські, політичні, культурологічні та інші інтереси С. Сірополка. Дослідникам вдалося уточнити дату його народження, віднайти нові дані про зв'язки з визначними особистостями, які впливали на перебіг тих чи інших подій його життя.

Т. І. Ківшар ; наук ред. В. І. Попик ; редкол.: О. С. Овищенко (голова) та ін.]. – К., 2012. – 197 с.

¹² Губенко Н. П. Особовий фонд С. О. Сірополка ЦДАВО України / Н. П. Губенко // Арх. України. – 2000. – № 1/3. – С. 55–58 ; Казьмирчук М. Г. Джерела особового походження / М. Г. Казьмирчук. – К. : Логос, 2010. – 242 с. ; Боряк Т. Особові фонди українських діячів культури та науки в Державному центральному архіві в Празі / Т. Боряк // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – № 77/79. – С. 111–112.

¹³ Лизанчук В. Національні пріоритети у політичній і журналістській діяльності / Василь Лизанчук // Інформ. вісн. Акад. наук вищої шк. України. – 2006. – № 2. – С. 17–36.

¹⁴ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття) / В. Піскун. – К. ; Нью-Йорк : МП Леся, 2006. – 672 с. ; Кисельов С. Він працював на розвиток української ідеї / С. Кисельов // Вісн. Книжк. палати. – 2006. – № 3. – С. 51–52.

¹⁵ Старенький І. О. Наукова і пам'яткознавча діяльність С. О. Сірополка в чеський період еміграції / І. О. Старенький // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 118–124.

В контексті досліджуваної проблеми відзначимо бібліологічне спрямування публікацій, в яких висвітлювався бібліотекознавчий, книгознавчий та бібліографічний доробок ученого, вплив його ідей на розробку теоретичних основ наукового знання про книгу, бібліотеку, а також бібліотечну та книжкову справу. Дослідники прагнули актуалізувати бібліотекознавчі погляди С. Сірополка, викладені на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи (1911 р.), визначити роль ученого у формуванні теоретико-методологічних засад бібліотекознавства, позначення його ідей на бібліотечній політиці, організації бібліотечної справи, бібліотечної мережі, появі нових типів бібліотек, бібліотечну професію, а також можливість їх використання у сучасному бібліотечному будівництві¹⁶. Окремі аспекти бібліотечної діяльності С. Сірополка відзначали О. Онищенко та Л. Дубровіна, які підкреслювали його важливу роль у становленні бібліотечної освіти, у роботі Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи, у розвитку народних, учительських та педагогічних бібліотек, а також бібліотечної справи України в 1917–1920 рр.¹⁷

¹⁶ Кившарь Т. И. Библиотековедческие идеи Степана Серополка: по материалам Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу / Т. И. Кившарь // Информ. бюл. РБА. – 2012. – № 63 : Общедоступные библиотеки: вызовы времени : докл., сообщ., материалы [III Всерос. форума публич. б-к], Санкт-Петербург, 6–8 дек. 2011 г. – С. 107–109 ; Кившар Т. І. Праця С. Сірополка «Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла» (Кам'янець-Подільський, 1919) у контексті розвитку українського бібліотекознавства / Т. І. Кившар // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 19–21 ; Кившар Т. І. Бібліотекознавча діяльність С. Сірополка у 1908–1917 роках / Т. І. Кившар // Українська біографістика : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 192–249 ; Кившар Т. І. Становлення Степана Сірополка як бібліотекознавця / Т. І. Кившар // Там само. – Вип. 6. – С. 103–124 ; Маркус І. Значення «Короткого курсу бібліотекознавства» С. Сірополка як першого підручника з бібліотекознавства українською мовою [Електронний ресурс] / Маркус Ія // Діловод – сайт інформаційного спрямування. – Режим доступу: http://dilovod.com.ua/publ/stati/statti/znachennja_quot_korotkogo_kursu_bibliotekoznavstva_quot_s_siropolka_jak_pershogo_pidruchnika_z_bibliotekoznavstva_ukrajinskoju_movoju/4-1-0-502 (дата звернення: 17.07.14). – Назва з екрана.

¹⁷ Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст. / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Нц. б-ка України ім. В. І. Вер-

Досягнення С. Сірополка в галузі бібліотечної статистики вивчала О. Василенко, яка визначила провідну роль ученого у розробці методології бібліотечної статистики, вважаючи його одним із засновників як її теоретико-методологічних засад, так і галузі науково-практичної діяльності¹⁸. У роботах Т. Новальської проаналізовано праці ученого, що становили підґрунтя бібліотечного читачезнавства, де розроблялась методологія та методи дослідження читачів, висвітлювалась історія читацтва й читання, психологія читачів¹⁹. Роль С. Сірополка у заснуванні та розвитку педагогічних, шкільних, учительських і освітянських бібліотек досліджували П. Рогова, Л. Домбровська, В. Гулак²⁰.

надського, Ін-т рукопису. – К., 2009. – С. 38, 42–45, 53, 73–80 ; Дубровіна Л. А. Бібліотечна діяльність емігрантських українознавчих центрів у 20–30-х роках ХХ ст. / Л. А. Дубровіна // Бібл. вісн. – 2009. – № 2. – С. 5–6.

¹⁸ Василенко О. М. Бібліотечна статистика в Україні: (1992–2005 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Василенко Ольга Миколаївна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – 239 с. ; Василенко О. Визначальний етап розвитку бібліотечної статистики України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Василенко // Бібл. вісн. – 2010. – № 1. – С. 22–31 ; Василенко О. М. Діяльність С. О. Сірополка в галузі бібліотечної статистики / О. М. Василенко // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 67–73.

¹⁹ Новальська Т. В. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): монографія / Т. В. Новальська ; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. – К. : [б. в.], 2005. – 252 с. ; Новальська Т. В. Вивчення читача в українському бібліотекознавстві (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.08 / Новальська Тетяна Василівна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – 362 с.

²⁰ Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України: (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.) / П. І. Рогова. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 271 с. ; Рогова П. І. Роль С. Сірополка у становленні і розвитку учительських бібліотек : (до 140-річчя від дня народження С. О. Сірополка – відомого українського бібліотекознавця) / П. І. Рогова // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 61–67 ; Домбровська Л. В. Внесок С. Сірополка у вивчення шкільних бібліотек / Л. В. Домбровська, В. М. Гулак // Там само. – С. 74–78 ; Домбровська Л. Роль Степана Сірополка у створенні та розвитку освітянських бібліотек України / Л. Домбровська // Світло. – 2003. – № 1. – С. 16–18.

Висвітленню різних аспектів діяльності С. Сірополка як керівника бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, виробленню правил користування, заснуванню в університеті бібліологічного товариства присвятили свої праці, написані з використанням нової джерельної бази, О. Завальнюк, В. Прокопчук та В. Ляхоцький, а Н. Крючкова дослідила праці ученого у відділі рідкісних видань цієї установи²¹.

Виявлення ролі С. Сірополка у розвитку бібліотечної справи та бібліотекознавства на західноукраїнських землях в 20–30-х рр. ХХ ст. здійснюється у працях Н. Кунанець²².

²¹ Завальнюк О. М. С. Сірополко – бібліотекар Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 310–315 ; Завальнюк О. М. С. О. Сірополко і розвиток фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 11–18 ; Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: етапи розвитку і перспективи / В. С. Прокопчук // Там само. – С. 99–105 ; Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філінюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 283 с. ; Прокопчук В. С. Бібліотечна діяльність С. О. Сірополка в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1919–1920) / В. С. Прокопчук // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 32–44 ; Ляхоцький В. П. Бібліотека Кам'янець-Подільського університету (1918–1920 рр.) / В. П. Ляхоцький // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4. – С. 305–315 ; Ляхоцький В. П. Книга творить людину... (сторінки з літопису заснування університетської бібліотеки у Кам'янець-Подільському) / В. П. Ляхоцький // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 88–99 ; Крючкова Н. Д. Праці С. О. Сірополка у відділі рідкісних видань наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Н. Д. Крючкова // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 112–113.

²² Кунанець Н. Е. Бібліотечна справа на західноукраїнських зем.

В контексті вивчення історії бібліотечної справи цього регіону С. Арсірій звернула увагу на розробку С. Сірополком загальної періодизації історії бібліотечної справи в Україні, а І. Скоморовська та О. Шуберт спробували проаналізувати бібліотекознавчі публікації С. Сірополка на сторінках періодичного органу товариства «Просвіта» — часопису «Народня Просвіта»²³. Наукові контакти із львівськими бібліологічними осередками та діячами книги вивчали О. Колосовська та І. Цвіркун, а І. Плехова проаналізувала книгознавчі публікації С. Сірополка на сторінках часопису «Українська книга» (1937–1943)²⁴.

Серед книгознавчої проблематики найбільший інтерес спостерігався до постаті С. Сірополка як організатора УТПК у Празі та його періодичного органу — журналу «Книголюб», визначення його тематики, проблематики, авторського складу, періодичності (Л. Лазебний, О. Заремба,

---

лях (XIII ст.–1939 р.): консолідований інформаційний ресурс : монографія / Н. Е. Кунанець ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т «Львівська політехніка». — Л., 2011. — С. 5, 25, 27, 166, 206, 211, 222, 265 ; Кунанець Н. Е. Праця С. Сірополка «Короткий курс бібліотекознавства» в контексті розвитку теоретичних засад бібліотечної справи на західноукраїнських землях / Н. Е. Кунанець // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський, 2013. — Вип. 3. — С. 52–61.

²³ Арсірій С. Історія бібліотечної справи на західноукраїнських землях: досвід і проблеми вивчення / С. Арсірій // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. пр. / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника — Л., 2002. — Вип. 9/10. — С. 77–88 ; Скоморовська І. Степан Сірополко про освітньо-виховну роботу бібліотек Галичини : 20–30-ті рр. ХХ ст. / І. Скоморовська // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / Слов'ян. держ. пед. ун-т. — Слов'янськ, 2011. — Вип. 55, ч. 1. — С. 155–162 ; Шуберт О. Бібліотечна тематика на сторінках часопису «Народня Просвіта» (1923–1927 рр.) / О. Шуберт // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. 10-ї Всеукр. наук.-теорет. конф. (31 жовт. — 1 листоп. 2008 р., Львів) / ред. М. М. Романюк ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. — Л., 2008. — С. 352–359.

²⁴ Колосовська О. М. Львівські книгознавчі контакти Степана Сірополка (1872–1959) / О. М. Колосовська, І. О. Цвіркун // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. — Кам'янець-Подільський, 2008. — Вип. 1. — С. 22–26 ; Плехова І. Д. Книгознавчі студії Степана Сірополка на шпальтах часопису «Українська книга» (1937–1943) / І. Д. Плехова // Там само. — С. 26–33.

М. Шудря, С. Грузов)²⁵. Простежувалися спроби представити С. Сірополка як книгознавця й бібліографа²⁶. Привертала увагу дослідників також теоретичні основи книгорозповсюдження у науковому доробку вченого (Г. Грет, А. Середяк)²⁷. певний інтерес спостерігався до книгознавчих контактів між ученим й УНДІК та його співробітниками, редакцією журналу «Бібліологічні вісті» (Т. Ківшар, Г. Ковальчук, С. Білокін)²⁸.

²⁵ Далебний Л. Емігрантський жовто-блакитний «Книголюб» / Л. Далебний // Книжник. – 1991. – № 5. – С. 23–24; Огар Э. Степан Сірополко – книговед и библиограф / Э. Огар // Историко-библиографические исследования : сб. науч. тр. / Рос. нац. б-ка. – СПб., 2002. – Вып. 9. – С. 97–111; Заремба О. С. Українське товариство прихильників книги у Празі / О. С. Заремба // Вісн. Книжк. палати. – 2002. – № 8. – С. 34–38; Заремба О. С. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939) / О. С. Заремба. – К., 2006. – С. 77–95; Грузов М. «Книголюб» (Прага, 1927–1932 рр.) : покажч. змісту часоп. / М. Грузов, М. Шудря : ред. О. Сидоренко. – К. : [б. в.], 1996. – 35 с. – (Бібліогр. покажч.).

²⁶ Огар Э. Степан Сірополко – книговед и библиограф / Э. Огар // Историко-библиографические исследования : сб. науч. тр. / Рос. нац. б-ка. – СПб., 2002. – Вып. 9. – С. 97–111; Смогоржевська І. Бібліотекознавчі і бібліографічні дослідження Степана Сірополка / І. Смогоржевська // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету : зб. наук. пр. / Львів нац. ун-т ім. Івана Франка. Іст. ф-т. – Л., 2003. – Вип. 5/6. – С. 197–203; Огар Е. Наукові погляди Степана Сірополка / Е. Огар // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. 10-ї Всеукр. наук.-теорет. конф. (31 жовт. – 1 листоп. 2008 р., Львів) / ред. М. М. Романюк : НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. – Л., 2008. – С. 662–669.

²⁷ Грет Г. П. Степан Сірополко в українській періодиці: теоретичні засади книгорозповсюдження / Г. П. Грет, А. В. Середяк // Українська періодика: історія і сучасність : тези доп. і повідомл. Всеукр. наук.-теорет. конф. 9–10 груд. 1993 р. / АН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики : [редкол.: М. М. Романюк (відп. ред.) та ін.]. – Л., 1993. – С. 261–264.

²⁸ Ківшар Т. І. Висвітлення діяльності УНДІК у бібліологічній спадщині С. Сірополка / Т. І. Ківшар // Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф., 14–17 жовт. 1997 р. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 1997. – С. 135–137; Листи Ярослава Стешенка до Степана Сірополка / публікація, вступ. ст., комент. Тайсії Ківшар // Київ. старовина. – 1996. – № 4/5. – С. 81–92.; Ковальчук Г. І. Книгознавчі зв'язки С. Сірополка з українським науковим інститутом книгознавства / Г. І. Ковальчук // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Наук. б-ка : [редкол.: С. А. Копилов (голова),

Російські бібліологи також не оминули увагою бібліотекознавчі та книгознавчі студії С. Сірополка, зокрема, його участь у Всеросійському з'їзді з питань організації розумних розваг для населення, скликаний Харківським товариством грамотності (червень 1915 р.), відзначав відомий російський діяч книги Ю. Столяров (Москва), який ще в добу тоталітаризму називав його ім'я в одній із своїх бібліотекознавчих публікацій, слушно порушивши проблему визначення внеску українських бібліотекознавців у розвиток бібліотекознавства, а Н. Лелікова (Санкт-Петербург) проаналізувала діяльність С. Сірополка як редактора журналу «Книголюб» та його роль у розвитку книгознавчої думки першої половини ХХ ст.²⁹

Про значну увагу міжнародного наукового співтовариства до постаті вченого свідчили наукові конференції, зокрема «Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов» (Прага, 14–15 серпня 1995 р.), де було зроблено спробу висвітлити окремі аспекти його інтелектуального надбання, що отримала позитивну оцінку присутніх, у тому числі його доньки Олександри Сірополко³⁰.

В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 79–83 ; Бібліологічні вісті (1923–1930) : сист. анот. покажч. змісту / Нац. парлам. б-ка України ; [уклад. Г. І. Ковальчук ; наук. ред. С. І. Білокінь]. – К. : Абрис, 1996. – 159 с. ; Білокінь С. І. «Бібліологічні вісті»: місце в культурі / С. І. Білокінь // Бібліологічні вісті (1923–1930) : сист. анот. покажч. змісту / Нац. парлам. б-ка України ; [уклад. Г. І. Ковальчук ; наук. ред. С. І. Білокінь]. – К., 1996. – С. 8.

²⁹ Столяров Ю. М. Внесок бібліотекознавців УРСР у розвиток радянського бібліотекознавства / Ю. М. Столяров // Бібліотекознавство і бібліографія / М-во культури Укр. РСР, Харк. держ. ін-т культури. – Х., 1980. – Вип. 20. – С. 90–96 ; Лелікова Н. К. Становление и развитие книговедения и библиографии в России в XIX – первой трети XX века : дис. ... д-ра ист. наук : 05.25.03 / Лелікова Наталия Константинова ; Рос. нац. б-ка – СПб., 2004. – 317 с. ; Лелікова Н. К. Становление и развитие книговедческой и библиографической наук в России в XIX – первой трети XX века : [монография] / Н. К. Лелікова ; Рос. нац. б-ка. – СПб., 2004. – С. 262–266.

³⁰ Kivshar T. Activity of Siropolko in Prague / T. Kivshar // Международная конференция «Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов», 14–15 августа 1995 г., Прага : сб. докл. / Славян. ин-т

На батьківщині педагогічний напрям вивчення наукового доробку С. Сірополка вперше був представлений на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка» (Івано-Франківськ, 26–27 жовтня 1996 р.), на якій доповіді Б. Ступарика, В. Бахрушиної, О. Драпак, Т. Завгородньої, О. Кіліченко, Б. Козак актуалізували концепцію національного шкільництва, розроблену вченим, привернули увагу до необхідності визначення його участі у розбудові системи освіти в Україні початку ХХ ст. (З. Береговський), у науковій та культурницькій діяльності в ЧСР у міжвоєнний період (М. Євтух, В. Кемінь)³¹. Фактично ці наукові зібрання міжнародного й всеукраїнського рівня започаткували прилюдне обговорення окремих проблем творчого спадку С. Сірополка.

Значною мірою поглибленню знань про визначну особистість сприяло перевезення з Чехії в Україну його Особового книжкового зібрання, що свідчило про енциклопедичну освіту вченого, а також особистого архіву, де містились основні групи джерел, які розкривають особливості біографії, творчу лабораторію дослідника, висвітлюють його наукові контакти, епістолярій, участь у роботі державних закладів і громадських українських та європейських організацій. Для науковців-гуманітаріїв з'явилися умови проведення

при АН Чехословацкой Республики. – Прага, 1995. – Ч. 2. – С. 729–734 ; Zaremba O. Ukrainian publishing in Czech republic / O. Zaremba // Там же. – С. 915–917 ; Огар Э. Украинское общество любителей книги и его печатный орган «Книголюб» / Э. Огар // Там же. – С. 890–899 ; Беднаржова Т. Педагогічна спадщина проф. Ст. Сірополка / Т. Беднаржова // Там же. – С. 723–728.

³¹ Бахрушина В. М. Степан Сірополко і проблеми гурткової роботи / В. М. Бахрушина, О. Л. Драпак, Т. К. Завгородня // Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової та Степана Сірополка : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 26–27 жовт. 1996 р.) / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 171–172 ; Береговський З. Л. Степан Сірополко про систему освіти в Україні на початку ХХ століття / З. Л. Береговський // Там само. – С. 173–175 ; Євтух М. Б. Наукова і культурницька діяльність Ст. Сірополка в Чехо-Словаччині у міжвоєнний період / М. Б. Євтух, В. П. Кемінь // Там само. – С. 169–170 ; Кіліченко О. І. С. Сірополко про способи організації педагогічного процесу в початковій школі / О. І. Кіліченко, Б. З. Козак // Там само. – С. 180–181 ; Ступарик Б. М. С. Сірополко про основні засади розбудови шкільництва / Б. М. Ступарик // Там само. – С. 10–13.

досліджень на новій джерельній базі, вивчення документів і матеріалів про державотворчий, педагогічний, бібліологічний, культурологічний та інші аспекти наукової і практичної діяльності С. Сірополка. Під час передачі Особового книжкового зібрання до НПБУ відбулись наукові читання «Степан Сірополко — видатний український вчений, громадський діяч» (21 липня 1997 р.), присвячені 125-річчю від дня народження, де оприлюднювались перші результати досліджень життя, творчості та громадської діяльності ученого, а також актуальних проблем освіти та виховання у педагогічній спадщині, значення його праць для розвитку сучасної бібліології, для української наукової бібліотечної періодики, розглядалась співпраця з провідними діячами книги, співробітниками УНДІК, з Іваном Огієнком, з Левком Биковським, а також йшлося про контакти з Київською міською публічною бібліотекою, Товариством «Просвіта» у Львові³². Продовжило традицію персонального наукового зібрання, присвяченого С. Сірополку, засідання Круглого столу «Степан Сірополко і розвиток українського шкільництва», організованого до 130-річчя від дня його народження Інститутом педагогіки НАПН України (17 червня 2002 р.), де відбулося обговорення проблем підготовки його наукової біографії, актуалізації педагогічних ідей в сучасній науковій думці, проблеми дидактики у педагогічній спадщині, розглядалась концепція позашкільної освіти в його працях, участь у просвітницькому русі. Йшлося про періодизацію його історико-педагогічних праць та аналіз методу «Дальтон-плану», роль у становленні й розвитку освітянських бібліотек, а також було проаналізовано його Особове книжкове зібрання у НПБУ та охарактеризовано документи й матеріали про нього у фондах Педагогічного музею України³³. З нагоди цієї ж дати відбулася науково-

³² Програма наукових читань «Степан Сірополко — видатний український вчений, громадський діяч», 21 липня 1997 р. / Нац. парлам. б-ка. — К., 1997. — 8 с.

³³ Історичні уроки в контексті сучасного реформування освіти : круглий стіл, «Степан Сірополко і розвиток українського шкільництва» / матеріал підгот. А. Подставкіна // Рідна шк. — 2002. — № 8/9. — С. 53–56. — Зміст: Постать С. Сірополка в контексті доби / О. Сухомлинська ; Концепція позашкільної освіти в працях С. Сірополка / Т. Ківшар ; Життєвий і творчий шлях Степана Сірополка / Т. Самоплавська ; С. Сірополко про просвітницький рух в Україні / Л. Березівська ; Колекція

практична конференція «Степан Сірополко — визначний український учений, громадський, політичний і культурно-освітній діяч» у Київському національному університеті культури і мистецтв (25 вересня 2002 р.), на якій розглядались проблеми громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності С. Сірополка, а також йшлося про його бібліотекознавчий та книгознавчий доробок.

Наукові читання «Степан Сірополко та його внесок в українське бібліо- та книгознавство (до 135-річчя від дня народження)» (13 грудня 2007 р.), організовані НБУВ, свідчили про постійну увагу до бібліологічного спадку та його злободенність³⁴. Обговорення цієї ж проблеми відбулось на спеціальній секції, присвяченій вшануванню пам'яті С. Сірополка, Міжнародної науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Бібліотека вищого навчального закладу — центр науково-інформаційного забезпечення підготовки національних кадрів» (19–21 вересня 2007 р.).

Певним етапом у вивченні творчого спадку С. Сірополка стало розширене засідання круглого столу «Творча спадщина С. Сірополка — сучасний вимір і проекція у майбутнє: до 140-річчя від дня народження» (29 травня 2012 р.)³⁵, організованого НАПН України та НБУВ, яке засвідчило про розширення проблематики сірополкознавчих студій та збільшення кола дослідників і зацікавлених постаттю С. Сірополка осіб. Відбулося обговорення наукової активності ученого в галузі педагогіки, акцентувалася увага на його досягненнях у вивченні історії української школи і педагогічної думки, позашкільної освіти, історико-педагогічної

приватної бібліотеки професора С. О. Сірополка у фондах Національної парламентської бібліотеки України / І. Єрмаков ; Періодизація історії української педагогіки у праці С. Сірополка «Історія освіти в Україні» / Л. Пироженко ; Степан Сірополко про метод Дальтон-плану / В. Тищенко ; Роль С. Сірополка в становленні та розвитку освітянських бібліотек / Л. Домбровська.

³⁴ Круглий стіл «Степан Сірополко та його внесок в українське бібліо- та книгознавство (до 135-річчя від дня народження)», 13 грудня 2007 року [Електронний ресурс] / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.]. — К., 2007. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/new/2007/12_siropolko.html (дата звернення: 19.03.13). — Назва з екрана.

³⁵ Програма круглого столу «Творча спадщина Степана Сірополка: сучасний вимір і проекція в майбутнє», 29 травня 2012 року / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2012. — 5 с.

науки та освітньої галузі, йшлося про його участь в українізації освіти та внесок у розвиток вітчизняної педагогіки. Бібліотекознавці активізували вивчення наукових ідей С. Сірополка у контексті сучасних підходів до удосконалення бібліотечної справи, до розвитку бібліотечної науки, зокрема читачезнавства, бібліотечної статистики, учительських, шкільних та вузівських бібліотек. Книгознавча проблематика була представлена оприлюдненням нових документів і матеріалів, що розкривали його творчі зв'язки з УНДІК, дослідженням поглядів ученого на книгу, книжкову справу та книгорозповсюдження. Йшлося також про політичну діяльність науковця на еміграції, пов'язану з Урядом УНР в екзилі. Особливо наголошувалось на необхідності формування комплексної джерельної бази для подальших ґрунтовних досліджень наукового доробку ученого, використовуючи документи і матеріали Особового фонду С. Сірополка у ЦДАВО України, Празького архіву, інших джерел, пов'язаних з діяльністю ученого, а також Особового книжкового зібрання С. Сірополка у фондах НІБУ. Загалом було зроблено спробу визначити основні напрями наукових досліджень творчості С. Сірополка в сучасній українській історіографії та означено необхідність вироблення нових підходів у майбутніх сірополкознавчих студіях³⁶.

На Всеукраїнській науково-практичній конференції «Степан Сірополко — освітянин, науковець, бібліотекознавець» (21 червня 2012 р.), також проведеної з нагоди 140-річчя від дня його народження Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка та Інститутом біографічних досліджень НБУВ, висвітлювались актуальні проблеми української історії освіти, її періодизації, окремі етапи та напрями розвитку в працях С. Сірополка, дос-

³⁶ Детальніше про зміст доповідей див.: Попик В. И. Творческое наследие Степана Серополко: современные тенденции и проекция в будущее. (к 140 летию со дня рождения С. А. Серополко) / В. И. Попик, Т. И. Кившарь // Информ бюл. РБА. – 2012. – № 64. – С. 173–177. – Сведения доступны также из Интернета: <http://www.rba.ru/content/resources/bulletin/ib64/rba64.pdf> (дата обращения: 01.07.14) ; Попик В. І. Круглий стіл «Творча спадщина Степана Сірополка: сучасний вимір і проекція в майбутнє: (до 140-річчя від дня народження)» / В. І. Попик, Т. І. Кившар // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського – К., 2012. – Вип. 9. – С. 427–438.

ліджувані переважно науковцями цього закладу, а також йшлося про особливості розробки ученим основ книжкової та бібліотечної діяльності.

Історіографія й матеріали персональних наукових конференцій вказують на значний науковий інтерес до інтелектуальної спадщини всесвітньо відомого українця, що стала доступною для вітчизняних науковців лише із середини 90-х рр. ХХ ст. Найбільш активно вивчався духовний спадок С. Сірополка ученими НАПН України, НБУВ та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, що свідчить про згуртування у цих інституціях дослідників, які частково вже виявили внесок С. Сірополка у розвиток гуманітарної науки й продовжують наполегливо поглиблювати свої дослідження.

Разом з цим варто зауважити, що, незважаючи на появу багатьох праць, в яких висвітлено різні напрями багатосторонньої праці ученого, залишаються проблеми, що потребують ґрунтовного комплексного дослідження, серед яких бібліологічна спадщина С. Сірополка. У вітчизняній історіографії ще не сформовано цілісного уявлення про С. Сірополка як українського бібліолога, потреба в чому зумовлена його безперечним науковим значенням для розвитку українського книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, бібліографії, а також книжкової та бібліотечної справи. Водночас подібне дослідження може стати своєрідною бібліологічною біографією ученого, відобразивши крізь призму людського буття неповторні риси доби, коли виникали і розв'язувалися вузлові питання історії, теорії та практики вітчизняної бібліології.

Актуальність пропонованої праці визначається відсутністю в українській історіографії спеціального монографічного дослідження про С. Сірополка як бібліотекознавця, книгознавця, бібліографознавця та бібліографа, яке б спонукало до осмислення його ролі в історії книжкової та бібліотечної справи України та інших європейських держав, давало уявлення про сприйняття його теорій сучасниками й нащадками. Розпочавши своє вивчення бібліологічної спадщини С. Сірополка у 1992 р., поверненням його імені до наукового обігу в Україні після тривалого офіційного замовчання, та упродовж більш як двадцяти років тримаючи постійно в полі зору означену проблематику, ми

намагалися віднайти, систематизувати та досягнути основні напрями його наукового доробку в галузі бібліології. На наше переконання, виявлення та актуалізація важливих для сучасного розвитку книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства ідей ученого, окреслення на новому рівні порушених ним проблем сприятимуть розвитку наукової думки в Україні. Водночас комплексне дослідження бібліотечної та книжкової діяльності С. Сірополка, його бібліотекознавчого, книгознавчого, бібліографознавчого та бібліографічного доробку має значення для всебічної оцінки творчої і практичної роботи визначного ученого як одного із засновників вітчизняної науки про книгу та для повноти реконструкції історії української бібліології загалом.

У даному дослідженні бібліологію розглянуто як загальну галузь наукових знань, що охоплює комплекс самостійних споріднених наук — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство — і вивчає книговидання, книгопоширення й книговикористання.

Бібліологічна спадщина С. Сірополка визначається як система переконань, поглядів, ідей, концепцій та гіпотез в галузі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, бібліографії, оприлюднених у монографіях, навчальних посібниках, наукових статтях, бібліографічних покажчиках, інших друкованих текстах і виступах, а також відображених в архівних документах й матеріалах та відтворених у результатах книжкової та бібліотечної діяльності.

Суттєвим для українського бібліотекознавства й книгознавства є запровадження до наукового обігу комплексу писемних та архівних джерел, котрі прислужаться для об'єктивного висвітлення внеску С. Сірополка у розвиток науки про книгу та знання про бібліотеку. Важливим видається ознайомлення фахівців та широкого кола свідомої української інтелігенції з бібліологічним доробком С. Сірополка, популяризація ідей ученого, який вже у 20–50-х рр. минулого століття сприяв інтеграції української наукової думки в європейський інформаційний простір.

В основу структури монографії покладено проблемно-хронологічний принцип побудови з наголошенням на регіональному аспекті, правомірність застосовування якого в історико-бібліологічному дослідженні визначається тим, що в межах географічних переміщень також спостерігалися

якісні зміни в житті особистості, котрі впливали на наукові інтереси, тематику досліджень, її творчу активність.

Дана праця не має на меті вивчення всієї багатогранної діяльності С. Сірополка чи подання його повної біографії. Увагу було зосереджено на висвітленні основних напрямів його діяльності та досліджень в галузі бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства та бібліографії, але обминути при цьому з'ясування основних віх його життєвого шляху, використання біографічної інформації, виявлення факторів, які сприяли або перешкождали науковим пошукам, було не можливо.

Для написання роботи використовувались переважно друковані праці С. Сірополка, а також документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Центрального історичного архіву Москви, Відділу рукопису Російської національної бібліотеки, Відділу рукопису Російської державної бібліотеки.

РОЗДІЛ 1

РОЗРОБКА С. СІРОПОЛКОМ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА (1901 – вересень 1917 рр.)

1.1. Формування особистості та початок бібліологічної діяльності

Виникнення у С. Сірополка інтересу до книги спостерігалося вже в гімназичні роки, коли він не лише сам користувався особистою бібліотекою, але й позичав учням друковані видання, усвідомлюючи їх інформаційно-освітній потенціал. Вже у дорослому житті зацікавленість книгою трансформувалась в один із напрямів його професійної діяльності. У класичній Прилуцькій чоловічій гімназії, де здобував освіту С. Сірополко, було осолово шанобливе ставлення до книжки як серед учителів, так і серед учнів закладу. Директором гімназії в той час був Теодосій Вороний, відомий прогресивний освітній діяч, який навчався в Університеті Св. Володимира, коли куратором Київської шкільної округи був М. Пирогов, відомий хірург і анатом, із дозволу якого групою студентів і професорів засновувалися київські недільні школи як загальноосвітні заклади для дорослих і дітей, що належали до установ позашкільної освіти і в роботі яких Т. Вороний брав участь. Після закінчення університету він був професором Ніжинського ліцею, а потім обіймав директорські посади — спочатку бердянської, а згодом прилуцької гімназій. За спогадами одного з учнів прилуцької гімназії, коли її очолював Т. Вороний, читаємо «...своїх учнів він рішуче, іноді з небезпекою для себе, боронив і перед округом, і перед вчителями, і перед

поліцією та приймав до своєї гімназії багатьох, виключених з інших гімназій, а одного навіть прийняв з двійкою за т. в. "поведеніє"¹ Т. Вороний очолював гімназію за життя її почесного попечителя Г. Галагана (1819–1888), а по його смерті був звільнений без права обіймати будь-яку державну посаду².

Як вихованець прилуцької гімназії С. Сірополко впродовж усього життя підтримував зв'язки з багатьма її учнями та щиро цікавився долею учителів. Так, він дізнався про звільнення двох учителів математики, Івана Богословського та Івана Кононенка, з причин політичної неблагонадійності та без права працювати в освітніх закладах³. «З числа учителів прилуцької гімназії за часів мого перебування в ній залишив у моїй пам'яті теплі згадки, крім названих вище двох учителів, Олександр Лебедев, учитель латинської і грецької мов. Він радо випозичав книги зі своєї великої бібліотеки декому з учнів і зумів прищепити їм любов до книги», — писав згодом С. Сірополко⁴.

По закінченні гімназії у його атестаті зрілості зазначалося, що поведінка під час навчання була «відмінною», виконання письмових робіт «добрим», а старанність і допитливість «достатніми»⁵. З предметів, що вивчались у гімназії, хлопець мав такі оцінки: Закон Божий — «відмінно»; російська мова та словесність, логіка, грецька та латинська мови — «добре»; фізика, математична географія та німецька мова — «задовільно»⁶.

Отже, у прилуцький період С. Сірополко отримав початкову та середню освіту, а також під впливом викладачів класичної Прилуцької чоловічої гімназії, серед яких були як високоосвічені, так і «політично неблагонадійні» особи, відбувалося його формування як громадянина та людини, яка не лише любила книгу, а й упродовж життя вивчала її як соціально-культурне явище, досліджуючи історію, теорію та практику книжкової та бібліотечної справи.

¹ Цит. за : Сірополко, С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. — К., 2001. — С. 320.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 321

⁵ ЦАМ, ф. 418, оп. 307, спр. 807, арк. 2.

⁶ Там само.

Отримані в гімназії знання давали право юнакові продовжити навчання у вищих навчальних закладах Російської імперії. Він обрав найкращий на той час академічний освітній заклад — Імператорський Московський університет і у червні 1893 р. переїхав із Прилук Полтавської губернії до Москви. З цього часу розпочинається новий період життя С. Сірополка.

Важливим джерелом для виявлення біографічної інформації стала особиста «Справа № 807 (від 1893 р.) канцелярії інспектора студентів Імператорського Московського Університету про прийняття у студенти Стефанія Сірополка», що містить відомості про життєвий шлях визначного українського ученого та громадсько-політичного діяча⁷. У цьому документі є клопотання Степана Онисимовича на ім'я ректора університету від 28 червня 1893 р. про зарахування його до числа студентів юридичного факультету, на якому у вересні того самого року він і розпочав навчання. Документ також містить адресу постійного проживання Степана Сірополка на той час: Полтавська губернія, м. Прилуки, 2-га частина, будинок Тупіка⁸.

Представлені в «Справі...» необхідні для вступу до вищого навчального закладу документи (прошення С. Сірополка на ім'я ректора про зарахування до числа студентів юридичного факультету від 28 червня 1893 р.: атестат зрілості про закінчення Прилуцької гімназії за № 556; метричне свідоцтво за № 1157 і свідоцтво приписки до призивної дільниці за № 2728; копія формулярного списку за № 1232 про службу батька, помічника почмейстера Роменської поштової контори, колезького секретаря Онисима Івановича Сірополка, складеного 25 травня 1885 р.; студентський квиток для входу до Імператорського Московського університету і листок успішності та інші матеріали), що дають змогу виявити й уточнити окремі біографічні відомості Степана Сірополка.

Зокрема, вдалося уточнити дату народження вченого, яку нами у попередніх роботах було введено до наукового обігу, спираючись на автограф автобіографії С. Сірополка,

⁷ Там само.

⁸ Там само, арк. 1.

де він зазначав, що народився 2 (14) серпня 1872 р.⁹, і яку відтоді наводять подальші дослідники його творчої спадщини. У виявленому нами метричному свідоцтві Степана Сірополка, що є основним вірогідним джерелом встановлення автентичних біографічних даних, міститься інша дата народження вченого. У документі, виданому на підставі даних Полтавської духовної консисторії, зазначено, що «...у метричній книзі, що зберігається в архіві Консисторії Прилуцького повіту села Обичева Михайлівської церкви за тисяча вісімсот сімдесят другий рік (1872) під номером 19 записано так: Серпня чотирнадцятого (14) числа у Обичівській поштовій станції Оглядач Онисим Іванов Сірополко та законна дружина його Марія Андріїва, обидва православного віросповідання, народився син Стефан. Охрестили 15 серпня, священник Стефан Верещагін із дяком Кирилом Дейнекою. Хрещеними батьками були дворянин Василь Прокоф'єв Добровницький і Колезького секретаря Григорія Сребницького дружина Олександра Іванова»¹⁰.

Проблема визначення дати народження особи як факту початку біографії є дискусійною в українській біографістиці в контексті співвідношення старого та нового стилю проведення датування. Одночасне подання двох дат — за старим і за новим стилем літочислення — дає змогу встановити число, місяць та рік, коли насправді народилася людина, а також виявити помилки у наступних чи попередніх дослідженнях щодо датування цього факту.

У нашому випадку, за даними метричної книги, Степан Онисимович Сірополко народився 1872 року — 14 серпня за старим стилем, або 26 серпня — за новим. Метрична книга, як документ, дала змогу уточнити раніш виявлену нами дату народження визначної особистості. Загалом же

⁹ Варто зазначити, що ступінь достовірності фактів, викладених у автобіографії, що є результатом сумлінної праці людини зі своєю пам'яттю, пропущеним через внутрішню цензуру, зрештою, досить висока. Письмова автобіографія становить своєрідне важливе джерело особового походження, оскільки, як правило, її пише особистість на підставі синтезування й упорядкування життєвих фактів і подій. Автобіографія як свого роду «персональний документ» і «персональний наратив» одночасно, становить суттєве інформативне джерело. Відомий дослідник біографічного жанру А. Момільяно, писав, що автобіографія — найбільш суб'єктивний (сповідальний) засіб самовираження людини в джерелі.

¹⁰ ЦІАМ, ф. 418, оп. 307, спр. 807, арк. 4.

треба відзначити, що метричні книги суттєво поповнили джерельну базу сучасної біографістики.

Народження та хрещення дитини фіксувалося в метричній книзі одним записом, що свідчив про дві важливі події в житті людини — про факт її народження та про здійснення церковного Таїнства Хрещення. Духовна влада суворо стежила за правильністю та точністю усіх записів, і тому цей документ становить основне джерело при визначенні дат народження, хрещення, вінчання, а також смерті особи.

У метриці Степана Сірополка зазначено, що місцем його народження було село Обичів Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині — Прилуцького району Чернігівської області). Ця інформація збігається з наведеною вченим у його автобіографії.

Здебільшого у біографічних працях відомості про місце народження містять назви лише за сучасним адміністративно-територіальним поділом. Натомість, наведення всіх географічних назв (у тому числі за адміністративно-територіальною приналежністю місця появи на світ особи) сприяє уточненню назви населеного пункту на час народження людини, дає змогу простежити зміни її впродовж певного історичного періоду.

Серед біографічних відомостей визначної особи важливими є не лише відображення подій в індивідуальній біографії, а й вивчення її походження, родинних взаємозв'язків. У цьому контексті слід зазначити, що батько Степана Сірополка Онисим Іванович Сірополко народився 1840 р. і походив з полтавських міщан. Як засвідчує «Формулярний список про службу Помічника Почмейстера Роменської Поштової контори Колезького Секретаря Онисима Івановича Сірополка» від 25 травня 1885 р., він отримав домашнє виховання, у червні 1858 р. розпочав трудову діяльність на посаді поштаря Лубенської поштової контори, де його було затверджено на службу у поштовому відомстві на двадцять років¹¹. Згодом у тому самому званні його двічі переводили — до Переяславської (1859) та Золотоніської (1861) Поштових контор. На початку березня 1867 р., коли Онисим Сірополко закінчив Золотоніське повітове училище, він отримав посаду доглядача спершу Обичівської, а

¹¹ Там само, арк. 7.

згодом Султанської та Бориспільської Поштових станцій. З 1877 по 1885 рік Онисим Іванович працював помічником почмейстера Хорольської Поштової контори, Лохвицьким почмейстером, помічником Пирятинського, а також Роменського почмейстера. За вислугою років отримав з 18 грудня 1875 р. найнижчий цивільний чин — колезького реєстратора, затверджений Указом Урядового Сенату у 1876 р. Для отримання вищого чину (губернського секретаря) потрібно було не менше трьох років прослужити в більш низькому чині. Отже, О. І. Сірополко у серпні 1879 р. став Губернським секретарем зі старшинством. А ще через три роки за Указом Урядового Сенату від 3 квітня 1883 р. за № 33 Онисим Сірополко став Колезьким секретарем зі старшинством, здобувши цивільний чин 10-го класу, що давав змогу обіймати найнижчі керівні посади¹².

Враховуючи той факт, що «Формулярний список про службу Помічника Почмейстера Роменської Поштової контори Колезького Секретаря Онисима Івановича Сірополка» був складений 1885 р., коли йому виповнилось 45 років, із метою «надання документу у навчальний заклад при улаштуванні його сина Георгія»¹³, і те, що Степану довелося використати цей самий документ у 1893 р., через вісім років після його укладання, при вступі до Імператорського Московського університету, можна припустити, що невдовзі після упорядкування формулярного списку про роботу батька, який успішно просувався по службі, того не стало. Як згадувала донька С. Сірополка Олександра, «...тато С. Сірополка не жив довго, тому Степан від 4-ї класи гімназії мусів підробляти на життя: допомагав молодшим учням у науці. Вже в тому часі мав свою бібліотеку й позичав книжки своїм товаришам»¹⁴.

Родина Онисима Івановича Сірополка була чималою: разом із дружиною Марією Андріївною вони мали п'ятьох синів — Михайла (30 вересня 1863 р., м. Золотоноша), Івана (15 квітня 1867 р., с. Обичів Прилуцького повіту), Георгія (5 січня 1869 р., с. Обичів Прилуцького повіту), Степана

¹² Там само, арк. 8, зв.

¹³ Там само, арк. 7, зв.

¹⁴ Лист О. Сірополко до автора статті від 28 грудня 1992 р. — Зберігається у автора.

(2 серпня 1872 р.¹⁵, с. Обичів Прилуцького повіту), Василя (29 грудня 1879 р., м. Лохвиця) та двох доньок — Марію (28 березня 1875 р., м. Бориспіль) і Антоніну¹⁶ (13 лютого 1877 р., м. Хорол)¹⁷.

На юридичному факультеті Імператорського Московського університету, куди вступив на навчання С. Сірополко, провадили навчальну та науково-дослідну роботу видатні вчені в галузі юриспруденції, політичної економії, статистики. Зокрема, римське право викладали ординарний професор, титулярний радник, доктор римського права П. Соколовський і професори В. Хвостов і А. Гусаков; цивільне право та цивільне судочинство — ординарний професор, титулярний радник, доктор цивільного права Є. Нефедьєв і екстраординарний професор, статський радник, магістр цивільного права Ю. Гамбаров, який у 1880–84 рр. працював доцентом Імператорського Новоросійського університету; торгове право та торгове судочинство — Є. Нефедьєв; кримінальне право та кримінальне судочинство — екстраординарний професор В. Легонін, ординарний професор, статський радник, доктор кримінального права Г. Колоколов та екстраординарний професор, статський радник, доктор кримінального права й громадський діяч М. Духовський; історію російського права — ординарний професор, статський радник, доктор державного права П. Мрочек-Дроздовський і ординарний професор, дійсний статський радник, доктор цивільного права Д. Самоквасов, який походив із Чернігівської губернії й був відомим археологом, а

¹⁵ Саме ця дата зазначена у документі.

¹⁶ Сірополко Антоніна (13 лютого 1877 р., м. Хорол, Полтавської губ. —) вийшла заміж за Миколу Равича [24.01(05.02). 1875, м. Золотоноша Полтавської губ. (нині — Черкаської обл.) — 28.01.1949, м. Регенсбург, ФРН] — лікаря, українського політичного діяча. Працював у лікарнях Полтавщини та Київщини, а з 1919 р. виїхав із родиною на Волинь як радник Міністерства здоров'я та член Уряду УНР. З 1920 р. — на еміграції у Польщі, жили в Каліші й Тарнуві. 1923 р. переїхали до ЧСР, згодом — на Закарпатську Україну, пізніше повернулися до ЧСР, а з 1945 р. — у Німеччині.

¹⁷ ЦІАМ, ф. 418, оп. 307, спр. 807, арк. 8. Дати народження дітей родини Онисима Сірополка подано за старим стилем. Короткі відомості про Михайла Сірополка: див.: Сірополко Михайло Онисимович нотаріус містечка Ольгопіль нині Чечельницький р-н Вінницької обл. 1898–1911 (Державний архів Вінницької обл., ф. 70. Сірополк Михайло нотаріус м. Ольгопіль. 352 од. зб.).

також професор Д. Числов; державне право — ординарний професор, дійсний статський радник, доктор державного права О. Олексієв; міжнародне право — ординарний професор, дійсний статський радник, доктор міжнародного права, граф Л. Камаровський та професор В. Уляницький; поліцейське право — ординарний професор, дійсний статський радник, доктор поліцейського права, громадський діяч І. Тарасов, вихованець Університету Св. Володимира, в якому працював до 1889 р.; фінансове право — заслужений ординарний професор, таємний радник, доктор фінансового права І. Янжул, відомий економіст, який походив із Полтавської губернії та впродовж чверті століття очолював кафедру фінансового права; церковне право — заслужений ординарний професор, таємний радник, доктор канонічного права О. Павлов, який був також професором церковного права в Імператорському Новоросійському університеті (80-ті рр. ХІХ ст.); політичну економію та статистику — ординарний професор, дійсний статський радник, доктор політичної економії О. Чупров, відомий економіст, громадський діяч, публіцист і улюбленець студентів, а також професор статистики та економіки Н. Каблуков і магістр політичної економії О. Мануйлов; енциклопедію права та історію філософії права — ординарні професори М. Зверев, який пізніше став ректором Московського університету, а згодом — помічником міністра народної освіти Російської імперії, та П. Новгородцев; богослов'я — заслужений ординарний професор, магістр богослів'я — протоієрей М. Єлеонський¹⁸.

Упродовж навчання в університеті С. Сірополко проживав у Москві на Чистопрудному бульварі у будинку погметвенного почесного громадянина І. Кабанова¹⁹. Юнак не користувався стипендіями, а також іншими формами допомоги, які існували для матеріальної підтримки бідних студентів, про що свідчать його звернення до інспектора студентів Імператорського Московського університету впродовж 1893–95 рр. В одному з них (від 23 серпня 1895 р.) зазначено: «Честь маю уклінно прохати Ваше Високородіс

¹⁸ Отчет о состоянии и действиях Императорского Московского университета за 1897 год. — М., 1899. — С.259; История Московского университета в 2-х т. — М., 1955. — Т. 1. — С.381.

¹⁹ ЦІАМ, ф. 418, оп. 463, спр. 86, арк. 25.

зробити необхідне розпорядження і видати мені посвідчення в тому, що я не користуюсь стипендіями, а також допомогою для представлення до Московської Опікунської Ради»²⁰. Опікунська рада існувала як орган адміністративного керівництва Імператорського московського виховного будинку, його кредитних установ і благодійних закладів. В управлінні Московської Опікунської ради були виховні будинки та сирітські притулки Росії, лікарні, лазарети, середні спеціальні навчальні заклади, банки, земельні та фінансові пожертви різних осіб благодійним установам тощо. Ймовірно, матеріальну підтримку для отримання вищої освіти Степан Сірополко мав від благодійних пожертв Московської Опікунської ради, що надавала допомогу бідним студентам, до яких належав майбутній учений, втративши батька за кілька років до початку навчання в університеті. Як згадувала донька С. Сірополка Олександра, «татко поїхав на навчання до Імператорського Московського університету саме тому, що дізнався, що там надавали матеріальну підтримку бідним студентам»²¹.

Справді, наприкінці XIX ст. у Російській імперії були апробовані різні форми матеріальної допомоги для молоді, що прагнула отримати вищу освіту. Крім Московської Опікунської ради, існували Товариства допомоги студентам Казанського, Харківського, Московського, Санкт-Петербурзького університетів, що могли надавати допомогу не лише студентам, а й випускникам упродовж першого року їхньої самостійної роботи. Головними напрямками діяльності товариств допомоги студентам були: надання стипендій і внесення плати за навчання в університеті.

У «Справі № 264 Юридичної випробувальної Комісії про Сірополка Степана квітень–травень 1897 р.» містяться документи, потрібні для закінчення Імператорського Московського університету, зокрема визначені «Правилами, вимогами та програмами випробовувань у комісії юридичній»²² для проведення іспиту. У клопотанні Степана

²⁰ ЦІАМ, ф. 418, оп. 307, спр.807, арк. 22.

²¹ Лист О. С. Сірополко до автора статті від 28 грудня 1992 р. – Зберігається у автора.

²² Правила, требования и программы испытаний в комиссии юридической. – СПб., 1890. – С. 4.

Сірополка на ім'я Голови комісії зазначено: «Подаючи при цьому фотографічну картку, випускне Університетське свідоцтво про зарахування восьми семестрів, свідоцтво про витримання півкурсowego випробування, свідоцтво університетської інспекції про поведінку та твір, що вимагається правилами, маю честь уклінно просити Ваше Превосходительство про допущення мене до випробування в Юридичній Комісії»²³. У цьому ж документі йдеться про те, що замість квитанції про внесок на користь Юридичної випробувальної Комісії у розмірі двадцяти рублів (він був призначений для друкування дипломів, оплати екзаменаторів та інших витрат, пов'язаних з проведенням іспитів), яку, згідно з правилами, мав надати кожний випускник, С. Сірополко «подав клопотання до чину Попечителя про звільнення від внеску 20 р. на користь Випробувальної Комісії»²⁴, що свідчило про його незадовільне матеріальне становище.

Обов'язковий для кожного студента випускний письмовий твір на вибір із галузей римського, цивільного або кримінального права Степан Сірополко написав із курсу римського права, присвятивши роботу висвітленню проблеми реальних договорів. Він охарактеризував їх різновиди та проаналізував класифікацію документів. За трибальною системою оцінювання письмових відповідей («незадовільно», «задовільно» і «вельми задовільно») випускник отримав «задовільно»²⁵.

С. Сірополко не випадково обрав для випускної роботи саме римське право, яке називали «писаним розумом» і яке склало основи цивільного права багатьох країн світу. Як згадував відомий прозаїк, публіцист, критик, перекладач, один із визначних діячів російської еміграції, який в цей самий час навчався на юридичному факультеті Імператорського Московського університету М. Осоргін, «...неможливо було з повною відповідальністю ставитися до російського права за наявності права римського, найважливішого предмету, який викладали професори Хвостов та Соколовський».²⁶

²³ ЦІАМ, ф. 418, оп. 77, спр.2287, арк. 1.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само, арк.2.

²⁶ Московский университет в судьбах русских писателей и журналистов : воспоминания. Дневники. Письма. Статьи. Речь / Моск. гос.

Характеризуючи В. Хвостова, автор зазначав, що римське право вчили «назубою», а іспит «переживався», професор «був уїдлигим і різав безжалісно»²⁷. Що ж до професора П. Соколовського, то студенти слухали лекції без нудьги і його не боялися: «слухали його не всі, та й він особливо не гнався за повною аудиторією»²⁸. Значний вплив на студентів мали лекції професора О. Чупрова, який ніколи не ставив незадовільні оцінки і якого колишні його вихованці називали «учителем життя».²⁹ Пізніше у некролозі про вчителя С. Сірополко зазначав: «...кожний, хто хоч раз у житті чув або бачив О. І. Чупрова, усвідомлював, що не існує у світі більш привабливого звання і становища, як звання «людина». Не дивно, що лише одна згадка імені О. І. Чупрова викликає на обличчях численних його учнів і прихильників радісну усмішку: таким є чарівність ідеальної особистості О. І. Чупрова»³⁰. Згодом, аналізуючи праці О. Чупрова, зокрема з питань народної освіти, С. Сірополко відзначав, що «немає жодної статті О. І., де б він не з'ясував значення знань у справі покращення економічного життя»³¹.

У «Списку осіб, проєкзаменованих у Юридичній випробувальній Комісії при Імператорському Московському Університеті у квітні – травні 1897 року» Степан Сірополко значився під № 263 серед вихованців вузу, які отримали диплом Другого ступеня що вручався випускникам, знання яких з переважної більшості предметів оцінювались як «задовільно»³². Для отримання диплома Першого ступеня необхідно було, щоб знання випускника були визнані комісією «вельми задовільними» з римського, цивільного та кримінального права, а крім того, щоб із загальної кількос-

---

ун-т ім. М. В. Ломоносова ; [редкол.: Б. И. Есин, В. Я. Линков, Н. И. Наволоцкая]. – М., 2005. – С. 478.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само. – С. 479.

²⁹ Каблуков Н. Олександр Іванович Чупров : биограф. очерк / Н. Каблуков // Чупров А. И. Ученые труды в издании Императорского Московского университета : в 4 ч. / А. И. Чупров. – М., 1910. – Ч. 1, т. 1, 2. – С. XLII.

³⁰ Серополко С. Памяти А. И. Чупрова / С. Серополко // Пед. листок. – 1908. – Кн. 4. – С. 244.

³¹ Серополко С. Посмертное издание трудов А. И. Чупрова / С. Серополко // Пед. листок. – 1909. – Кн. 4. – С. 300.

³² ЦІАМ, ф. 418, оп. 463, спр.86, арк. 16.

ті оцінок усного випробування половину становила така сама оцінка.

Під час випускних іспитів С. Сірополка Головою Юридичної випробувальної Комісії як довіреною особою міністра освіти Російської імперії, яка діяла на підставі особливої інструкції та особистих стосунків із міністерством, був відомий історик і юрист, доктор російської історії, ординарний професор історії російського права Університету Св. Володимира, член-кореспондент Імператорської Академії Наук М. Владимирський-Буданов. Присудження випускникам юридичного факультету Імператорського Московського університету 1897 р. дипломів відбулось 31 травня, а видача — 4 жовтня того ж самого року³³ Після закінчення навчання Степан Сірополко працював помічником присяжного повіреного.

Присяжним повіреним у Російській імперії називали адвокатів на державній службі при окружному суді або судовій палаті. Процес формування незалежного правозахисного інституту присяжних повірених завершився в державі у 70-х рр. ХІХ ст., коли і розпочалася активна діяльність адвокатури у нових судах Російської імперії. Утворення адвокатури стало помітним явищем громадського життя країни. До роботи в адвокатурі прагнули люди, захоплені ідеями реформування Росії, котрі сподівалися використувувати судову трибуну для критики існуючого ладу³⁴.

Право на отримання звання присяжного повіреного мали лише ті особи, які відповідали установленим в законі вимогам. Присяжними повіреними могли бути особи, яким виповнилось 25 років, з вищою юридичною освітою та судовою практикою на посаді чиновника судового відомства або помічника присяжного повіреного впродовж п'яти років. Присяжний повірений у заяві про прийняття його до адвокатури повинен був вказувати вибране ним місце для праці. Судові устами докладно регламентували права, обов'язки та відповідальність присяжних повірених. Адвокатуру звинувачували з приводу непомірних гонорарів присяжних про-

³³ Там само.

³⁴ Сергеев В. И. Проблемы становления российской адвокатуры в историческом контексте судебных реформ ХІХ и ХХІ веков : (рос. адвокатура и судеб. система на рубеже столетий) / В. И. Сергеев // Рос. судья. — 2001. — № 11. — С. 43.

вірених, оскільки винагорода за адвокатську працю була досить високою. Діяльність присяжних повірених зосереджувалася в одному окрузі, згідно із законом вони повинні були вибирати місце проживання в одному з міст округу тієї судової палати, до якої були приписані. Тільки в межах цього округу вони могли бути задіяні у судових справах. У 1902 році С. Сірополко отримав звання присяжного повіреного Округу Московської судової палати.

Ймовірно, що не адвокатство, а просвітництво було пріоритетом у діяльності молодого правника. За спогадами його доньки, «...та праця не відповідала його характеру, хоч на процесах дуже вдало захищав своїх клієнтів і дехто навіть пророкував велику кар'єру, він покинув цю працю»³⁵. Деякий час служив у статистичному бюро Московського губернського земства, а згодом переїхав до Тули, де обіймав посаду секретаря комісії з народної освіти Тульського губернського земства. Тут він співробітничав із тульським поміщиком, відомим земським діячем, князем Георгієм Євгеновичем Львовим. Він працював у судових і земських органах Тульської губернії і був головою Тульської губернської земської управи, якого у лютому–березні 1906 р. обрано депутатом Державної Думи Російської імперії першого скликання, а згодом став видатним російським громадським і політичним діячем.

Із 1899 р. С. Сірополко починає співробітничати з російською громадсько-політичною газетою «Русскія Ведомости», що була друкованим органом ліберальної московської професури та земських діячів, як постійний кореспондент з Тули, а потім — з Нижнього Новгороду³⁶.

Одночасно з журналістською діяльністю формуються інтереси С. Сірополка, пов'язані з книгою, книгознавством, бібліотекознавством та бібліографією. На це вказує систематичний бібліографічний покажчик літератури з селянського питання, в укладанні якого він брав участь (1901) і який можна вважати однією з перших бібліологічних праць С. Сірополка.

³⁵ Лист О. Сірополко до автора статті від 28 грудня 1992 р. — Зберігається у автора.

³⁶ Русские (Русскія) ведомости. 1863–1913 : сб. ст. — М., 1913. — С. 172.

На жаль, виявити саме видання поки не вдалося, але інформація про нього міститься у листі Степана Сірополка до юриста, журналіста, громадського діяча й видавця газети «Голос» у м. Ярославлі (1909–1915) — Миколи Петровича Дружиніна від 17 січня 1911 р.:

«Многоуважаемый Николай Петрович!

На днях выйdet в свет очень хорошая брошюра об освобождении крестьян, составленная Виноградским, «Крепостное право». Цена 5 к. По выходе я пришлю ее Вам для ознакомления.

Ваши книги я включил в списки, которые мне приходится составлять для библиотек. Вашей книги в публикации «Право» я не знаю; [нерозб.] не откажите ее прислать.

Не знаю, есть ли у Вас «Систематический указатель литературы по крестьянскому вопросу», в составлении которого я принимал ближайшее участие. Сейчас это издание разошлось. Если у вас нет этого указателя, то я вышлю его Вам. Указатель, конечно, старый, так как публиковался в 1901 году.

Искренне уважающий Вас — Ст. Сірополко — подпись»³⁷.

Працюючи на посаді секретаря комісії з народної освіти Тульської губернської земської управи, С. Сірополко розглядав народні читання як засіб поширення спеціальних знань, популяризуючи «Правила про народні читання з медицини, гігієни, ветеринарії та тваринництву», затверджені Міністерством внутрішніх справ 10 серпня 1901 р. У своїй доповіді «До питання про лікарсько-санітарний нагляд за школами у Тульській губернії», виголошеній 15 червня 1902 р. на VIII з'їзді земських лікарів губернії, а пізніше виданій друком, він наголошував, що «Правила про народні читання з медицини, гігієни, ветеринарії та тваринництву»

³⁷ ВР РНБ, ф. 266, оп. 1, спр. 1882. Виявити „Систематический указатель литературы по крестьянскому вопросу“ (М., 1901), в укладанні якого брав участь С. Сірополко, нам не вдалося. С. Ульяновська та В. Ульяновський висловили думку, що С. Сірополко був навіть автором цього видання, також дослідники вважають, що він був автором серії брошур: «Формы правления», «Общедоступное руководство к изучению законов», «Новое сельское хозяйство», «Сельский староста» та ін., але значені друки виявити не вдалося (див.: Ульяновська С. Степан Сірополко / [С. Ульяновська, В. Ульяновський] // Укр. культура : лекції / [за ред. Д. Антоновича ; упоряд. С. Ульяновська ; вступ. ст. І. Дзюби]. — К., 1993. — С. 569).

дають змогу лікарям здійснювати читання з рукописних текстів або поширювати медичні знання згідно з програмами, затвердженими губернським лікарським інспектором³⁸. Він виступив із пропозицією: «...популяризувати гігієнічні знання серед народу шляхом влаштування лікарями народних читань з медицини та гігієни, а також через продаж популярних брошур з цих предметів у земських амбулаторіях, для чого просити Губернську Земську управу дозволити лікарям комісійний продаж брошур з губернського земського книжкового складу»³⁹.

Слід згадати також підготовлений у цей час С. Сірополком за дорученням Тульської губернської земської управи «Короткий огляд тридцятип'ятирічної діяльності Тульського Губернського Земства в галузі народної освіти», де висвітлено основні напрями діяльності земства за означений період, зосереджуючи увагу на діяльності від 1896 р., коли спостерігалась активізація праці в галузі освіти, певною мірою зумовлено відкриттям відділу народної освіти при губернській земській управі. Зокрема, він зазначав, що губернські земські збори у лютому 1898 р. з метою підвищення виховного та освітнього рівня вчителів прийняли пропозицію про проведення щорічних педагогічних курсів, а також про відкриття навчально-педагогічної бібліотеки, укомплектованої згідно каталогів, схвалених Найсвятішим Синодом і Міністерством народної освіти Російської імперії⁴⁰. С. Сірополко відзначив як позитивне в організації позашкільної освітньої діяльності Тульського губернського земства відкриття навчально-педагогічного музею, до експозиції якого увійшли також зразкові учительська й учнівська бібліотеки та навчальні посібники для наочного викладання у початкових училищах⁴¹. На його думку, оскільки бібліотеки як інформаційні та культурно-освітні заклади забезпечують доступ до нових знань, це

³⁸ Серополко С. К вопросу о врачебно-санитарном надзоре за школами в Тульской губернии / С. Серополко // Протокол заседаний VIII съезда земских врачей Тульской губернии. – Тула, 1902. – С. 11.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Серополко С. Краткий обзор тридцатипятилетней деятельности Тульского Губернского Земства в области народного образования / С. Серополко. – Тула, 1902. – С. 8–9.

⁴¹ Там само – С. 10.

сприяло більш повному задоволенню цих потреби учителів і учнів.

Як важливу подію в організації позашкільної освіти Степан Сірополко відзначив відкриття у червні 1901 р. у Тулі губернського земського книжкового складу, в організації якого він брав участь. Завданням складу було наблизити книгу до населення, постачаючи повітові земства Тульської губернії книжками й підручниками, на які державні та громадські установи мали знижку до 15 % від їх вартості, а приватні особи — 10 %⁴²

С. Сірополко також відзначив, що з цього складу за період із червня 1901 р. до травня 1902 р. отримали книжки 54 шкільні, 2 учительські, 5 прилюдних бібліотек і безоплатних бібліотек-читалень та 2 громадські книгозбірні Тульської губернії⁴³, що свідчило про розвиток у цій місцевості мережі земських книгозбірень. Участь губернського земства в організації бібліотек, їх фінансування сприяло збільшенню б кількості, що дало змогу населенню, користуватись їх фондами, розширювати й поглиблювати знання та займатися саморозвитком. Наведені відомості про бібліотеки свідчать про спробу С. Сірополка систематизації їх роботи як важливих установ мережі позашкільної освіти.

Беручи участь у роботі Першої земської виставки з народної освіти, що відбувалася 23–30 червня 1902 р. у м. Курську і була організована Курським губернським земством, Степан Сірополко серед інших документів, призначених до цього заходу, представив зокрема орієнтовний каталог для учительських бібліотек, підготовлений комісією з народної освіти Тульського губернського земства⁴⁴. Він зробив докладний аналіз різних напрямів освітньої діяльності земств, зазначаючи, що мають високі результати в поширенні грамотності серед народу ті губернії, в яких губернське земство допомагає повітовим земствам або доповнює їх роботу в цій галузі.

На початку листопада 1902 р. С. Сірополко, як делегат Тульського Товариства взаємної допомоги учителям, взяв

⁴² Там само.

⁴³ Там само — С. 12.

⁴⁴ Серополко С. Отчет о командировке на курскую выставку по народному образованию / С. Серополко. — Тула, 1902. — С. 2.

участь у роботі Першого Всеросійського з'їзду представників Товариств допомоги особам учительського звання, що проходив у Москві під час різдвяних канікул 1902/03 навчального року.

У доповіді «Про заходи забезпечення шкіл добре підготовленим учительським персоналом» він серед іншого порушив проблему організації земських учительських бібліотек, зазначаючи, що від цього залежить, насамперед, підвищення освітнього рівня учителів, а також що на це спрямовується і належне забезпечення їх загальноосвітніми та спеціальними періодичними виданнями.

Торкаючись питання комплектування книгозбірень, автор наголосив на зайвій регламентації переліку книжок, що надходять до учительських бібліотек, зумовленій необхідністю особливого «схвалення» Ученим Комітетом Міністерства народної освіти Російської імперії всіх видань, допущених для учительських бібліотек.

Варто зазначити, що з 1888 р. Учений Комітет згаданого міністерства складав і видавав списки дозволених книжок (орієнтовні каталоги), згідно з якими тільки і могли комплектуватися фонди всіх народних бібліотек Російської імперії, зокрема, учительських і шкільних, виняток складала лише книгозбірні Відомства православного віросповідання держави⁴⁵. Те, що списки книг, допущених Комітетом для народних бібліотек, були надзвичайно обмеженими, засвідчують відомості Тульського губернського земства: з усіх існуючих на кінець 1890 р. назв книжок для бібліотек були доступними тільки 3–3,5 %, а періодичних видань — 17 %⁴⁶.

Таким чином Степан Сірополко привернув увагу до запровадження цензури щодо бібліотечних фондів земських учительських бібліотек, запровадження якої дозволяло здійснювати їх комплектування лише книгами, зазначеними у спеціальних каталогах, схвалених відповідною державною структурою, суттєво обмежуючи доступ до існуючих

⁴⁵ Матвеев М. Ю. Земские народные библиотеки в дореволюционной России : становление и развитие / М. Ю. Матвеев // История библиотек : исследования, материалы, документы / [сост.: И. Г. Матвеева, Б. Ф. Володин]. – СПб., 2000. – Вып. 3. – С. 10.

⁴⁶ Веселовский Б. Б. История земств за сорок лет / Б. Б. Веселовский. – СПб., 1909. – Т. 1. – С. 551.

інформаційних ресурсів. Сувора цензура земських учительських бібліотек проіснувала до 1905 р.⁴⁷. Поглибленню знань учителів, на думку С. Сірополка, сприяло б зняття хоча б часткових обмежень щодо забезпечення книгами учительських бібліотек, тому він у своїй доповіді запропонував порушити клопотання перед Міністерством народної освіти про допущення в учительські бібліотеки книжок, дозволених для публічних бібліотек та громадських читалень. Щодо фондів публічних книгозбірень, то цензурні заборони також існували, але у порівнянні з учительськими бібліотеками вони були більш ліберальними.

Пропозиції С. Сірополка та інших земських просвітніх діячів сприяли тому, що згодом, у 1906 р., під керівництвом міністра народної освіти І. Толстого були видані нові правила, відповідно до яких народні бібліотеки будували свою роботу, згідно з правилами про публічні бібліотеки, що послабило цензурні утиски й уможливило комплектування їх фондів різноманітною літературою.

Упродовж 1904 р. Степан Сірополко брав активну участь у роботі Тульського товариства взаємної допомоги вчителям, діяльність якого спрямовувалася на покращення духовного життя та загалом педагогічної роботи. З метою вивчення інформаційного забезпечення вчителів він провів своєрідне анкетування в усіх земських школах Тульської губернії, результати якого оприлюднив у доповіді 23 травня 1904 р. «Положення навчаючих в земських школах Тульської губернії», де зокрема відзначив незадовільне його становище, відсутність вкрай необхідних учительських бібліотек і прагнення Тульського губернського земства забезпечити кожна школу передплатними загальноосвітніми й педагогічними журналами⁴⁸. Він порушив проблему розвитку мережі земських учительських бібліотек, діяльність яких спрямовувалася на формування та задоволення інформа-

⁴⁷ Блюм А. В. Система правительственной регламентации круга народного чтения во второй половине XIX в. / А. В. Блюм // Книжное дело в России во второй половине XIX – начале XX в. : сб. науч. тр. / [науч. ред. И. И. Фролова]. – Л., 1983. – С. 127.

⁴⁸ Сірополко С. Положение учащих в земских школах Тульской губернии : докл., читанный 23 мая 1904 г. в заседании Тульского о-ва взаимного вспомоществования учащих и учивших / С. Сірополко. – Тула, 1904. – С. 9.

ційних запитів учителів, які, в свою чергу, були рушійною силою поширення просвіти серед народу. В різних земствах Російської імперії потреби вчителів у нових виданнях вдовольнялися за рахунок передплати, головними видами якої були: повна оплата певного періодичного видання, необхідного для вчителя, або ж оплата частини вартості друку. Такі засоби розповсюдження друкованих видань поширювалися не лише на періодику, а й на книги з різних галузей знань, а також спеціальні праці, присвячені народній освіті⁴⁹. Існувала також практика, коли земство асигнувало учителям необхідну суму для передплати періодичних видань або встановлювало знижку 50% від номінальних цін при купівлі книжок учителями на земських книжкових складах. Степан Сірополко запропонував «...влаштувати учительські бібліотеки при повітових земських управах для безоплатної доставки книжок учителям за допомогою земської пошти, розсильних; або з оплатою певної частини їх вартості»⁵⁰, а також передплачувати за кошти земства загальні та спеціальні педагогічні періодичні видання. Фактично він прагнув запровадити для вчителів принцип загальнодоступності користування земськими учительськими бібліотеками.

У цей період С. Сірополко не лише опікувався земськими справами, але й продовжив удосконалювати свої знання в галузі бібліографії, взявши участь у формуванні бібліографічного покажчика «Краткий указатель литературы по крестьянскому вопросу» (Тула, 1904), у складі комісії при Тульській громадській бібліотеці⁵¹.

Одночасно з цим його постійно цікавила можливість реалізації права учителів на отримання доступу до інформації, на чому він наголосив у своїй доповіді «Правовий стан

⁴⁹ Абрамов К. И. Земские библиотеки в России / К. И. Абрамов // История библиотек : исследования, материалы, документы / [сост.: И. Г. Матвеева, Б. Ф. Володин]. – СПб., 1999. – Вып. 2. – С. 9.

⁵⁰ Сірополко С. Положення учащих в земских школах Тульской губернии : докл. читанный 23 мая 1904 г. в заседании Тульского о-ва взаимного вспомоществования учащих и учивших / С. Сірополко. – Тула, 1904. – С. 18.

⁵¹ Краткий указатель литературы по крестьянскому вопросу / сост.: С. О. Сірополко, К. М. Буткевич, Н. П. Козлов, Т. И. Полнер. – Тула, [1904]*.

навчаючих у навчальних училищах Тульської губернії», виголошеній у травні 1905 р. на засіданні Тульського товариства взаємної допомоги учителям. У ній С. Сірополко повернувся до проблеми скасування цензурних обмежень щодо читання учителів, яке підпорядковувалось особливому каталогу Міністерства народної освіти, зазначивши, що ці бюрократичні заборони перешкоджають покращенню правового стану учителів⁵².

Звуження читацьких потреб учителів й інших громадян засобами цензури, введеної на комплектування книгозбірень друкованими виданнями, було характерним також й для організації роботи земських бібліотек, що значною мірою порушувало права людей на отримання інформації перешкоджало поширенню освіти серед народу.

Активну організаційно-просвітницьку діяльність Степана Сірополка у цей період загальмував його арешт наприкінці 1905 р. У справі «Листування Прокурора Московської судової палати» з грифом «Таємно» міститься копія телеграми від 20 січня 1906 р. на ім'я міністра юстиції Російської імперії від голови Ради присяжних повірених Московського округу, оскільки С. Сірополко був присяжним повіреним округу Московської судової палати, де зазначено, «... на підставі заяви, що надійшла до Ради присяжних повірених Московського округу заяви затримані в адміністративному порядку й утримуються під вартою більше місяця присяжні повірені та помічники присяжних повірених»⁵³.

Серед цих 14 осіб значиться і прізвище Степана Сірополка. Оскільки була небезпека для здоров'я ув'язнених і «...значні ускладнення для їх клієнтів, а також неправильності надтермінового ув'язнення в адміністративному порядку, рада має честь просити вжити заходів щодо їх звільнення або щодо порушення відповідного судового переслідування, якщо на те будуть підстави»⁵⁴.

У представленні прокурора Тульського окружного суду від 6 лютого 1906 р. на ім'я прокурора Московської судо-

⁵² Серополко С. Правовое положение учащихся в начальных училищах Тульской губернии / С. Серополко // Саратовская земская неделя. – 1905. – № 5. – С. 69.

⁵³ ЦІАМ, ф. 131, оп. 70, спр. 2246, арк. 208.

⁵⁴ Там само.

вої палати з приводу арешту С. Сірополка зазначено, що: «...за відомостями виключно агентурного порядку Степан Сірополко був членом Тульського комітету партії соціалістів-революціонерів, але якихось фактичних даних, що підтверджують ці свідчення, начальник Жандармського управління не має»⁵⁵.

Через відсутність достатніх підстав щодо порушення справи присяжного повіреного Степана Сірополка його питання було вирішене в адміністративному порядку⁵⁶. Про його арешт і перебування у тульській в'язниці впродовж двох із половиною місяців згадувалось на сторінках друкованих видань⁵⁷.

Партія соціалістів-революціонерів (есерів), до якої ймовірно належав С. Сірополко, утворилася в результаті об'єднання різних народницьких гуртків і груп наприкінці 1901 — на початку 1902 р., її організаційне оформлення відбулося на Першому з'їзді, що проходив наприкінці грудня 1905 — на початку січня 1906 р., коли було прийнято програму партії та Тимчасовий організаційний статут.

До її складу входили переважно інтелігенція, студенти та службовці. Програма есерів полягала у поваленні самодержавства та встановленні демократичної республіки, автономії губерній на федеративних засадах, широкому застосуванні федеративних стосунків між окремими національностями, визнанні за ними безумовного права на самовизначення, запровадженні рідної мови в усіх місцевих громадських і державних установах, загальному виборчому праві, не зважаючи на стать, віросповідання та національність, безплатній освіті, відокремленні церкви від держави та свободі віросповідань, свободі слова, друку, зборів, недоторканності особи та житла, заміні постійної армії «народною міліцією», запровадженні восьмигодинного робочого дня, скасуванні податків, встановленні прогресивного податку на прибуток підприємців. Центральне місце в програмі есерів належало аграрному питанню, вони вимагали скасувати приватну власність на землю.

⁵⁵ Там само, арк. 220.

⁵⁶ Там само, арк. 220 зв.

⁵⁷ Русские (Русскія) ведомости. 1863—1913 : сб. статей. — М., 1913. — С. 172.

Отже, С. Сірополка було заарештовано саме в час проведення Першого з'їзду партії есерів, але проти нього не було порушено відповідного судового переслідування та було звільнено з-під варті. Водночас у деяких публічних виступах і публікаціях С. Сірополка, зокрема у доповіді «Правове положення учащих у навчальних училищах Тульської губернії», опублікованій у «Саратовской земской неделе» (травень, 1905), зустрічаються думки, співзвучні з окремими положеннями програми есерів. Зокрема, він висловив міркування про те, що доля народної освіти та покращення правового стану учителів безпосередньо пов'язані зі «...встановленням для всіх громадян Росії свободи особистості, слова, друку, зібрань, союзів, пересування, недоторканності особистості і житла, а також рівних прав для всіх національних мов»⁵⁸. Отже, він певною мірою поділяв погляди есерів на завоювання демократичних прав, що дали б змогу людям, зокрема й учителям, задовольняти свої політичні, соціальні, національні та духовні потреби, відстоювати громадянську свободу.

За спогадами доньки С. Сірополка Олександри, формальною причиною арешту її тата став той факт, що на одному із заводів Тули він створив хор «работников оружейного завода», у репертуарі якого були українські пісні й солісткою якого була Ніна, дружина С. Сірополка.

Як зазначала О. Сірополко, «...співали українські пісні і мали три концерти з великим успіхом, але далі губернатор заборонив, бо, мовляв, «этот волосатый с подпевками ведет революционную пропаганду»⁵⁹. Моя мама оповідала, що в літі з відчинених вікон було чути пісню «Зелений барвіночку, стелися низенько...»⁶⁰.

Виступи хорового колективу були заборонені, а організатора звинуватили в антиурядовій діяльності, заарештували й ув'язнили на кілька місяців. «У березні, коли я народилася [12(25).03.1906], татка пустили на один день на «чесне слово» додому, щоб маму і мене привітати. За деякий

⁵⁸ Серополко С. Правовое положение учащих в начальных училищах Тульской губернии / С. Серополко // Саратовская земская неделя. — 1905. — № 5. — С. 71.

⁵⁹ Лист О. Сірополко до автора від 28 грудня 1992 р. — Зберігається у автора.

⁶⁰ Там само.

час татка випустили, але за умовою, що виїде за кордон. На щастя, князь [Г. Є.] Львов виклопотав, щоб татка залишили в Росії. Ми всі переїхали до Нижнього Новгороду, де народився у 1908 році [(08(21).01.) мій третій брат Степан»⁶¹.

У Нижньому Новгороді, де після ув'язнення оселився С. Сірополко з родиною, він довго не міг знайти роботу й за ним було встановлено нагляд. Як зазначала О. Сірополко: «...служниця приходила уночі і казала мамі: “Барыня, опять пришли с обыском”»⁶². Ув'язнення С. Сірополка загальмувало на певний час його наукову діяльність, про що, зокрема, свідчить бібліографія його праць.

Отже, за період з 1893 по 1907 рік Степан Сірополко здобув вищу освіту, отримав звання присяжного повіреного, а також, здійснюючи практичну роботу в галузі розбудови освіти та бібліотечної справи, став відомим земським просвітянином і громадсько-політичним діячем. Він залишив адвокатську кар'єру та розпочав просвітницьку діяльність, коли у колах інтелігенції була популярною й усвідомленою ідея необхідності просвіти народу. Крім активної участі у розвитку системи народних шкіл і училищ, інтелігенція сприяла піднесенню системи позашкільної освіти та розвитку її складових.

У європейській Росії цю функцію взяли на себе земства. Земську інтелігенцію представляли «особи демократично налаштовані і просякнуті щирим бажанням принести користь населенню»⁶³. На зламі століть земська інтелігенція сприяла виділенню коштів на розвиток і підтримку галузі народної освіти, активно впливала на розвиток системи позашкільної освіти через улаштування публічних лекцій і читань для народу, відкриття та організацію роботи народних бібліотек-читалень.

Діяльність щодо просвіти народу земська інтелігенція починала розуміти як необхідну та невід'ємну свою функцію. Представники інтелігенції усвідомлювали, що якщо вони прагнуть «...надати хоч скільки-небудь значний вплив на темну народну масу, то необхідно створити собі цілу армію

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

⁶³ Белокопский И. П. Земское движение / И. П. Белокопский. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1914. – С. 37.

помічників із самого народу...інтелігентна людина дуже дорого обійшлася суспільству, щоб задовольнитися однією особистою допомогою: бути тільки учителем, лікарем, земцем, — вона не повинна забувати, що до її обов'язків належить бути одухотворяючим началом цих тисяч»⁶⁴. Тільки таким чином «інтелігенція може боротися з одним із головних зол нашого народного життя — неучтвом»⁶⁵.

Діяльність Степана Сірополка на посаді завідувача відділу народної освіти Тульського губернського земства сприяла формуванню його як земського просвітнього діяча, який розробляв теоретичні засади організації земської позашкільної освіти та впроваджував їх, підтримуючи розвиток мережі земських бібліотек, книжкових складів, учительських бібліотек, народних читалень. Він розглядав бібліотеки як важливі складові системи закладів позашкільної освіти. Його практична робота спрямовувалася також на виділення коштів для розвитку та підтримки просвіти народу, на активну участь у розбудові позашкільної освіти.

Усвідомлюючи потреби селянства в загальній і спеціальній освіті та можливості її отримання через мережу бібліотек, заснованих та утримуваних земствами, він сприяв їх відкриттю та розбудові. Робота земських учительських бібліотек, земських книжкових складів, в організації яких брав безпосередню участь С. Сірополко, незважаючи на цензурні перешкоди, у цілому покращувала інформаційне забезпечення учителів, які здійснювали просвітницьку роботу серед широких верств населення. Утворені на початку ХХ ст. районні учительські бібліотеки, розташовані у великих місцевих центрах, розширювали мережу книгозбірень, тим самим поліпшуючи книгозабезпеченість учителів. Цьому значною мірою сприяла справа просвіти народу за допомогою книжок і бібліотек, що провадив С. Сірополко і яка була функціонально притаманною представникам інтелігенції, зорієнтованої на конкретну громадсько перетворювальну діяльність.

Для початкового періоду формування С. Сірополка як бібліолога було характерним активізація проблеми розви-

⁶⁴ Вопросы русской общественной жизни // Мир Божий. — 1894. — № 4. — С. 202.

⁶⁵ Там само — С. 203.

тку мережі земських, учительських і шкільних бібліотек, спроба їх групування, визначення соціальних функцій з виокремленням серед них інформаційної та освітньо-культурної. Він також торкнувся ідеологічної функції цих закладів у контексті бібліотечної цензури, відзначаючи її негативний вплив не лише на формування бібліотечних фондів, підготовку бібліотечних працівників, а й на загальноосвітній розвиток громадян, порушення їх права на отримання необхідної інформації.

Окремим напрямом бібліологічних інтересів С. Сірополка стала бібліографія, зокрема участь у підготовці орієнтовних каталогів для учительських бібліотек, бібліографічних покажчиків літератури, присвячених селянському питанню, що були першими його працями в галузі бібліографії. Рецензування вказувало на інтерес до критичної бібліографії, що загалом свідчили про становлення його як бібліографа.

Книжкова діяльність цього періоду виявилась в організації книгопоширення, продажу книжок і брошур через земські книжкові склади, що сприяли задоволенню інформаційних потреб учителів та учнів, а також поповнювали книжкові фонди бібліотек, якими користувались широкі верстви населення. Отже бібліотекознавча, бібліотечна, бібліографічна та книжкова діяльність постійно знаходились у полі зору С. Сірополка на початку його професійного і наукового шляху.

1. 2. Розробка методів бібліотекознавства, принципів активності бібліотеки та бібліотечної діяльності, класифікація бібліотек

Особливо плідними виявилися 10-ті роки ХХ ст. у науковій і громадській діяльності С. Сірополко, коли його дослідження в галузі гуманітарної науки отримали визнання фахівців, а громадські ініціативи загальнонаціонального та загальнокультурного характеру сприяли поширенню українознавства в Росії. Його праці бібліологічної проблематики сприяли виявленню теоретико-методологічних проблем бібліології, вивченню актуальних питань бібліотечної справи та бібліополістики, а бібліографічні студії допомагали розвитку критичної (науково-допоміжної) бібліографії.

Після повернення з Нижнього Новгороду до Москви у 1908 р., він оселився з родиною на Долгоруківській вулиці у будинку Субботіна¹, а з 1911 р. переїхав на вул. Новослободську в будинок № 46, де із родиною так само наймав квартиру. Трудова діяльність відбувалась у щомісячному журналі для сім'ї та школи «Юная Россия», створеного у травні 1906 р. натомість періодичного видання «Детское Чтение». Щомісячник було дозволено Особливим відділом Ученого комітету Міністерства народної освіти для комплектування учнівських бібліотек, середніх й вищих навчальних закладів, а також безплатних народних читалень та бібліотек. Розвиваючи кращі традиції російської дитячої педагогічної періодики, це видання висвітлювало культурно-історичні та громадсько-політичні проблеми і призначалося для просвіти, розвитку й виховання молодого покоління, пробудження в ньому інтересу до знань та прагнення до самовдосконалення.

Новостворена редакція працювала під керівництвом відомого педагога Дмитра Івановича Тихомирова, який присвятив життя літературно-педагогічній діяльності, співпрацював у газетах і педагогічних часописах «Народная школа», «Семья и школа», а також укладав підручники для

---

¹ Вся Москва : адрес. и справоч. кн. на 1910 г. : 17 год издания. – М., 1910. – Ч. 3. – С. 426.

школи, посібники для вчителів із методики викладання російської мови («Букварь», «Азбука правописания», «Вешние всходы») та ін².

Як безоплатний додаток до видання «Юная Россия» виходив під редакцією Д. Тихомирова журнал для педагогічної й загальнонаукової самоосвіти народних учителів та вихователів «Педагогический листок», дозволений Міністерством народної освіти для комплектування учительських і безплатних народних читалень, періодичність якого становила вісім номерів на рік. На його сторінках вміщувалися статті з проблем навчання та виховання, а одним із основних завдань часопису було поширення бібліографічної інформації про нові видання в галузі шкільної, дошкільної та позашкільної освіти, педагогічної літератури для батьків і педагогів середніх нижчих навчальних закладів, а також про нові книги для дітей, видання художню літературу, історичні нариси, біографії, інші видання «Книгоиздательства Д. И. Тихомирова», які становили додатки до журналу «Юная Россия».

Очоливши редакцію «Педагогического листка», С. Сірополко друкує на його сторінках статті з проблем організації зёмських і недільних шкіл, огляди нової літератури з освітньої та навчально-педагогічної проблематики, а значна кількість підготовлених ним рецензій містилась в розділі «Бібліографія». Серед видань, що він рецензував, були праці в галузі шкільництва та бібліографії, а також художні твори дитячих письменників, зокрема видані «Юной Россией». Так, у відгукові на дослідження Д. Бобилева, де йшлося про ставлення населення Пермської губернії до народної школи³, С. Сірополко відзначав прагнення селян дати освіту своїм дітям, за рахунок підвищення рівня початкової школи, заснування при цих закладах бібліотек, а також утворення інших установ позашкільної освіти, які сприяли б розвиткові читацьких потреб учнів і широких верств населення. Озвавшись на працю Б. Веселовського

² Сірополко С. О. Сорокалетие «Детского чтения» – «Юной России»: (краткий ист. очерк) / С. О. Сірополко // Пед. листок. – 1908. – Кн. 8. – С. 576–577.

³ Сірополко С. Какая школа нужна деревне: [отзыв на работу Д. М. Бобылева „Какая школа нужна деревне“ (Пермь, 1909)] / С. Сірополко // Пед. листок. – 1909. – Кн. 1. – С. 61–66.

та З. Френкеля з історії земств за сорок років існування, С. Сірополко звернув увагу на висвітлення авторами проблем народної освіти і зазначив, що саме земства спрямовували свою діяльність на організацію мережі закладів позашкільної освіти, зокрема народних бібліотек і читалень. Завдячуючи діяльності земств у галузі позашкільної освіти, як зауважував рецензент, уже 1909 р. в 34 земських губерніях було майже 4,5 тис. народних бібліотек-читалень⁴.

Не пройшли повз увагу С. Сірополка укладений М. Малиновським каталог книжок для дітей та юнацтва з метою відбору популярних видань для вихователів і бібліотекарів учнівських бібліотек та розроблена методика організації бібліотеки початкової школи⁵, а також призначені для вчителів щорічні календарі-довідники (відзначив вміщені там бібліографічні списки книжок із педагогіки та психології)⁶. Бібліографічні покажчики в галузі гуманітарних знань також були предметом уваги С. Сірополка, оскільки містили інформацію про друковані видання, що допомагали бібліотекарям під час комплектування бібліотек, а також сприяли самоосвіті читачів. При цьому він аналізував систематизацію видань, їх тематико-типологічну структуру та висловлював зауваження про повноту представленого матеріалу⁷. Щодо рекомендаційних бібліографічних покажчиків у галузі літератури, призначених для дитячого читання, то вчений не погоджувався із запропонованим поділом

⁴ Серополко С. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1914 – Кн. 4. – С. 309. – Рец. на сб. : Юбилейный земский сборник [1864–1914] / ред. Б. Б. Веселовский, З. Г. Френкель. – СПб. : Изд. Т-ва О. Н. Поповой, 1914. – 467 с.

⁵ Серополко С. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1909. – Кн. 2. – С. 159–160. – Рец. на кн. : Малиновский Н. Каталог избранных книг для детей и юношества. – М., 1908; Серополко С. [Рецензия] / С. С-о // Там же. – № 4. – С. 293–299. – Рец. на кн. : Малиновский Н. Библиотека начальной школы. Как ее составить и как ею пользоваться. – СПб. : Изд-во Вятского т-ва. Кн. склад «Провинция», 1910.

⁶ Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1909. – Кн. 6. – С. 460. – Рец. на кн. : Народный учитель : календарь-справочник на 1909/10 учеб. год : [в 2 ч.]. – М. : Изд-во кн. магазина «Труд», 1909.

⁷ Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1910. – Кн. 4. – С. 301–302. – Рец. на кн. : Указатель книг по истории и общественным вопросам / под ред. Н. А. Гредескула, С. Ф. Знаменского, С. А. Князькова. – СПб. : Изд-во Подвижного музея. [Тип. М. А. Александрова], 1910. – 626 с.

книжок за віком дітей, мотивуючи тим, що «вік для читання дитини визначається не стільки роками, скільки ступенем її розвитку»⁸. У рецензії, присвяченій аналізу творчого доробку вихідця з України, хірурга, анатома та педагога, основоположника військово-польової хірургії, члена кількох міжнародних академій, засновника першої недільної школи для дорослих у Києві, М. Пирогова, С. Сірополко не лише відзначив його заслуги в галузі педагогіки, а звернув увагу на належну бібліографію праць з цього напряму діяльності лікаря⁹.

Значну увагу приділяв С. Сірополко рецензуванню праць В. Чарнолуського, вихідця з Чернігівської губернії, відомого діяча у галузі народної освіти і громадського педагогічного руху, вихованця Університету Св. Володимира, який виступав із різкою критикою уряду Російської імперії щодо політики в освітній галузі, за що його навіть було заарештовано. Після повернення із заслання (1905) В. Чарнолуський став ініціатором й розробником демократичної програми реформування освітньої системи країни, що передбачала децентралізацію управління освітою, різноманітні джерела фінансування, необхідність утворення правової бази освіти. У рецензіях робіт В. Чарнолуського, де йшлося про організацію позашкільної освіти, С. Сірополко звертав увагу на докладне висвітлення автором ролі та компетенції держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, приватної ініціативи у справі народної освіти, на вперше проведений автором аналіз як роботи відомих товариств, так і маловідомих осередків, зокрема професійних організацій учителів, бібліотекарів тощо¹⁰. С. Сірополко погоджувався з думкою В. Чарнолуського щодо важливої ролі приватної ініціативи в освітній галузі, що не суперечи-

⁸ Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1910. – Кн. 5. – С. 398. – Рец. на кн.: О детских книгах : критико-библиогр. указатель / составлен кружком преподавателей и писателей. – М. : Изд-во кн. магазина «Труд», 1908. – 831 с.

⁹ Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1910. – Кн. 8. – С. 547. – Рец. на кн.: Волкович В. А. Друг человечества Н. И. Пирогов / В. А. Волкович. – СПб. : Изд-во О. Богдановой, 1910. – 159 с.

¹⁰ Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1910. – Кн. 5. – С. 370–371. – Рец. на кн.: Чарнолуский В. И. Частная инициатива в деле народного образования / В. И. Чарнолуский. – М. : Изд-во Т-ва «Знание», 1910.

ла розвитку просвітньої роботи державних установ і органів місцевого самоврядування. Особливу увагу рецензента привернули два випуски довідкового видання «Ежегодник внешкольного образования» (1907; 1910) за редакцією В. Чарнолуського з проблем позашкільної освіти. На їх сторінках було вміщено статuti, урядові розпорядження, закони, циркуляри, документи і матеріали, списки літератури, висвітлювалася діяльність земств у галузі бібліотечної справи¹¹. Крім того вони містили також історичні нариси про організацію та діяльність земських бібліотек, а також законоположення, статuti книгозбірень, списки бібліотек Російської імперії. Ці щорічники за повнотою поданих матеріалів, які пропагував С. Сірополко, могли слугувати своєрідними довідниками для фахівців у галузі позашкільної освіти, зокрема і для бібліотечних працівників.

Вміщені майже впродовж десяти років на сторінках «Педагогического листка» рецензії на присвячені проблемам бібліології, освіти та виховання книги, покажчики (І. Владиславлева, М. Ульянова, М. Рубакіна)¹² та праці

¹¹ Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1910. – Кн. 4. – С. 315. – Рец. на кн.: Ежегодник внешкольного образования. Вып. 1 / под ред. Чарнолуского В. И. – М. : Изд-во т-ва И. Д. Сытина, [1907]. – 306 с. ; Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1910. – Кн. 7. – С. 549. – Рец. на кн.: Ежегодник внешкольного образования. Вып. 2 / под ред. Чарнолуского В. И. – СПб. : Изд-во т-ва «Знание», 1910. – 450 с.

¹² Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 2. – С. 155–156. – Рец. на кн.: Владиславлев И. В. Что читать? : указатель систематического домашнего чтения для учащихся. Вып. 1 / И. В. Владиславлев. – М. : Изд-во кн. магазина «Наука», [1911]. – 171 с. ; Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 4 – С. 308–309. – Рец. на кн.: Владиславлев И. В. Что читать? Вып. 2 / И. В. Владиславлев. – М. : Изд-во кн. магазина «Наука», [1911] ; Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 6. – С. 482–483. – Рец. на кн.: Рубакин Н. А. Среди книг. Т. 1. [Опыт обзора русских книжных богатств в связи с историей научно-философских и общественных идей : справочное пособие для самообразования и для систематизации и комплектования общеобразовательных библиотек, а также магазинов] / Н. А. Рубакин. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во кн. магазина «Наука», 1911 ; Серополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 6 – С. 483. – Рец. на кн.: Ульянов Н. А. Указатель журнальной литературы : [(алфавитный, предметный и систематический)]. Вып. 1. [Пятилетие 1906–1910 гг. Журналы «Вестник Европы», «Образование», «Русская мысль», «Русское богатство», «Мир божий»] / Н. А. Ульянов. – М. : Изд-во кн. магазина «Наука», [1911]. – 103 с.

освітян (В. Чарнолуського)¹³ стали важливою складовою бібліографічного доробку С. Сірополка. Рецензії та бібліографічні огляди засвідчили його широку ерудицію, глибокі наукові знання, фаховий критичний підхід до обраної проблематики. Бібліографічна характеристика та мотиваційна оцінка рецензованих ученим професійних й загальноосвітніх видань сприяли популяризації знань, активізації творчого потенціалу читачів. Він акцентував увагу на важливих ідеях, концепціях чи гіпотезах, висловлених у працях науковців, що могли б дати поштовх подальшим розробкам і бібліологічних проблем. Багатоаспектний аналіз тематичної й типо-видової структури рецензій, опублікованих С. Сірополком, вказував на актуалізацію цього жанру наукового стилю мови, удосконалення методики їх укладання, поступу науково-оціночних, інформативних й пояснюючих функцій, а також розвитку критичної (науково-допоміжної) бібліографії.

Дослідження С. Сірополка в галузі бібліотекознавства присвячувались розробці таких актуальних проблем бібліотечної науки як її методи, принципи активності бібліотеки та бібліотечної діяльності, класифікації бібліотек, а в галузі бібліотечної справи йшлося про організацію роботи книгозбірень, формуванні їх мережі, особливостей комплектування та обслуговування читачів.

Бібліотечна справа в цей період входила до складу ємкого поняття «позашкільна освіта», вивченню якого приділяли увагу відомі діячі народної освіти та прогресивні педагоги Є. Мединський, В. Чарнолуський, В. Вахтеров, котрі бібліотекознавство вважали частиною педагогіки, оскільки рахували бібліотеку найкращим засобом для самоосвіти та народної освіти. С. Сірополко також долучився до вивчення цієї проблеми у своїй праці «Внешкольное образование» (1912), де обґрунтовував значення позашкільної освіти, необхідність якої пояснював, насамперед, тим, що сама лише народна школа не може забезпечити населенню належної освіти, оскільки її завдання – «дати до рук учнів *знаряддя*

¹³ Сірополко С. О. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 5 – С. 390. – Рец. на кн.: Чарнолуський В. Настольная книга по народному образованию : [в 3 т.]. Т. 4 (дополнительный). [Законы, распоряжения, правила, инструкции, программы, уставы, справочные сведения и пр.] / В. Чарнолуський. – СПб. : Изд-во т-ва «Знание», 1911. – 768 с.

освіти – грамотність, за допомогою якої відкривається доступ до всієї суми людських знань»¹⁴. Відтак, виникала потреба у створенні установ, діяльність яких сприяла би подальшому розумовому та моральному розвитку народу. Окрім того, потреба в позашкільній освіті зумовлювалася, на його думку, «наявністю значної маси неосвіченого населення, яке перейшло вже шкільний вік, і тому позбавленого можливостей скористатися нормальною мережею шкіл»¹⁵. Ця частина населення при бажанні могла здобувати освіту в недільних школах, бібліотеках, читальнях, тобто за допомогою системи закладів позашкільної освіти, які вчений вважав освітньо-виховними осередками, де провадять освіту за різними формами, використовують новітні методи закріплення знань.

До поняття бібліотекознавство С. Серополко звернувся у своїй роботі «Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация» (Москва, 1910), де він використав терміни «бібліотекознавство» в контексті запровадження спеціальної навчальної дисципліни для короткотермінових курсів підвищення кваліфікації бібліотекарів народних бібліотек¹⁶.

Подальший свій розвиток погляди ученого на бібліотекознавство як навчальну дисципліну та її складові отримали у доповіді, виголошеній на Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (1911), в якій він запропонував орієнтовну програму десятигодинного навчального курсу бібліотекознавства з наступними темами: «I. Історія книгодрукування і бібліотеки. Культурна роль бібліотек (1 година); II. Громадські бібліотеки в Америці (1 година); III. Народні бібліотеки в Росії : історія та статистика (1 година); IV. Приміщення бібліотеки. Меблі та обстановка. Розстановка книг. Гігієна книг (1 година); V. Принципи комплектування бібліотек. Укладання каталогу бібліотеки. Посібники і покажчики при комплектуванні бібліотеки (1 година); VI. Внутрішня організація бібліотеки. Засоби, що сприяють найбільшій продуктивності бібліотеки (1 го-

¹⁴ Серополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Серополко. – М., 1912. – С. 5. – (Учит. 6-ка).

¹⁵ Там само. – С. 5.

¹⁶ Серополко С. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. Серополко. – М., 1910. – С. 11.

дяна); VII. Техніка запису при видачі книжок (2 години); VIII. Звітність бібліотеки (1 година); IX. Правове положення бібліотеки. (Узаконення, що стосуються бібліотечної справи (1 година)»¹⁷.

Зважаючи на визначені питання, до складу бібліотекознавства як навчальної дисципліни він включив як теоретичні теми (соціальні функції бібліотеки, класифікація бібліотек, історичний і статистичний аналіз народних бібліотек, принципи комплектування, бібліотечна статистика, бібліотечне право), так і практичні (організація роботи бібліотеки, матеріально-технічна база, техніка запису при видачі книжок, звітність). Ця тематична структура курсу відбивала розуміння С. Сірополком складу і змісту бібліотекознавства не лише як спеціальної навчальної дисципліни, але й бібліотекознавства як науки, включенням до його складу теоретичних та практичних питань, що вказувало на традиційні для того часу погляди у бібліотечній науці щодо поділу бібліотекознавства на теоретичну та практичну частини, які розділяв учений. Запропонована структура бібліотекознавства дозволяє вважати, що С. Сірополко окреслив окремі його складові, серед яких — фондознавство, каталогознавство, бібліотечна статистика, бібліотечне право, а також історія книжкової і бібліотечної справи світу та окремих країн, терміни для визначення деяких з них у бібліотечній науці з'явилися пізніше.

Одночасно з прагненням означити поняття бібліотекознавства учений в своїх працях розробляв методологічні засади бібліотечної науки. Розглядаючи бібліотеки як установи позашкільної освіти та органічну складову загальної системи освітніх установ, С. Сірополко розробляв педагогічний метод у бібліотекознавстві. Його праці особливо значимі тим, що в них ідеться про рівноцінність шкільної та позашкільної освіти: «Шкільна і позашкільна освіта, маючи цілком самостійне значення, є рівноцінними частинами одного порядку явищ, а саме, того психологічного процесу, що спонукає людину до розширення свого розумового

¹⁷ Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года : журнал общих заседаний съезда : (стеногр. запись). – М., 1912. – С. 405.

кругозору»¹⁸. Бібліотека і школа вирішують подібні завдання, різниця між ними полягає в тому, що школа прагне до розвитку просвіти головним чином через живе слово та безпосередній вплив на особистість, а бібліотека тяжіє до тієї самої мети шляхом розповсюдження корисних книг як кращого засобу для самоосвіти¹⁹, — вважав С. Сірополко. Йому належать наукові розробки проблеми педагогічного впливу на читачів, теорії керівництва читанням у бібліотечній педагогіці. В організації та розвитку народних бібліотек головну роль С. Сірополко відводив учителю народної школи, справедливо зазначаючи, що той зацікавлений у розширенні шкільних знань поза навчальним закладом, зокрема, за допомогою бібліотеки, є її керівником та бібліотекарем, тому саме йому і повинна належати роль керманіча в організації народних книгозбірень.

Вивчення народних бібліотек С. Сірополко здійснював у зв'язку з конкретно-історичними умовами їх існування, що свідчить про запровадження ним принципу історизму в бібліотекознавстві. Він вважав, що з відкриттям для загального користування бібліотеки Академії наук у Санкт-Петербурзі (1728) розпочалася народно-бібліотечна справа в Росії, але вона не отримала свого розвитку аж до проведення селянської реформи 1861 р., що скасувала кріпацтво та звільнила селян від особистої залежності, коли вони серед інших прав отримали також право на освіту. Значний розвиток народних бібліотек спостерігався після проведення земської реформи 1864 р., коли до функцій земських установ увійшло будівництво й утримання народних шкіл та учнівських бібліотек, якими могли користуватися не лише учні, а й доросле населення. Земства також засновували народні бібліотеки, значне збільшення мережі яких спостерігалось до початку 80-х рр. XIX ст. Але на перешкоді розвитку народних бібліотек постали цензурні утиски (1890) щодо порядку відкриття та комплектування їх книжкового фонду. Після послаблення цензури (1905) активізу-

---

¹⁸ Серополко С. Основные вопросы внешкольного образования / С. Серополко. — М., 1913. — С. 10. — (Б-ка нар. учителя / под ред. Н. Е. Румянцева (сер. пед.), О. Н. Смирнова (сер. справ.).

¹⁹ Серополко С. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. Серополко. — М., 1910.

валася діяльність земств, просвітніх товариств і приватних осіб щодо розвитку народних бібліотек. Отже, розглядаючи виникнення, формування та розвиток народних бібліотек у хронологічній послідовності, С. Сірополко розробляв історичний метод у бібліотекознавстві.

У науці про бібліотеку найбільш активно формувався статистичний метод для проведення досліджень в галузі бібліотечної справи та бібліотекознавства. Оскільки бібліотеки та їх читачі становлять суспільне явище, вивчення якого полягає у групуванні даних для аналізу та висновків на підставі масових спостережень, С. Сірополко досліджував народні й учительські бібліотеки: виявляв динаміку кількості установ та складу книжкового фонду, а також рух читачів за віком, статтю, освітою, професією, вивчав вплив таких факторів як приналежність бібліотек, їх матеріально-технічної бази, а також освіти бібліотекарів на розвиток книгозбірень.

Щодо використання статистичного методу вчений пропонував удосконалити статистичну звітність народних бібліотек, що становить сукупність кількісних відомостей про результати їх роботи за певний проміжок часу. У праці «Народныя библиотеки: порядок открытия библиотек и их организация» (М., 1910) йшлося про основні елементи бібліотечної статистики, особливості складання щорічного статистичного звіту щодо діяльності книгозбірні. С. Сірополко розвивав думку про необхідність його спрощення, розробки й уніфікації форм цієї звітності. В «Очередных задачах в народно-библиотечном деле» він зауважував, що основу статистичної звітності бібліотек повинні складати статистичні відомості про наявний книжковий фонд як в цілому, так і по відділах, а також про читачів та кількість виданих книжок за звітний рік. Для вивчення динаміки книжкового руху пропонувалось розробити техніку запису позичених книжок, зважаючи на те, що кожна видана читачеві книжка має бути зареєстрована²⁰.

Загалом, у цей час в Російській імперії усвідомлювалася необхідність у достовірній статистичній інформації про стан народних бібліотек і читалень, незалежно від їх підпоряд-

²⁰ Серополко С. Очередные задачи в народно-библиотечном деле / С. Серополко // Для нар. учителя. – 1910. – № 17. – С. 27–28.

кування та приналежності, котру могли б збирати земські установи. С. Сірополко розглядав бібліотечну статистику як складову бібліотекознавства, на що вказує укладена ним програми навчального курсу з бібліотекознавства, до якої він пропонував включити теми: «Народні бібліотеки в Росії; історія та статистика», «Звітність бібліотекею»²¹, важливі для підготовки фахівців бібліотечної справи. Він був першим серед бібліотекознавців, хто акцентував увагу на необхідності викладання майбутнім бібліотекарям коротких основ бібліотечної статистики²².

Вирішенню окремих проблем бібліотечної статистики певною мірою сприяли рішення Загальноземського з'їзду зі статистики народної освіти (Харків, 12–18 червня 1913 р.), де С. Сірополко був серед делегатів форуму як доповідач за особливим запрошенням бюро з'їзду²³. Його було обрано головою секції «Статистика позашкільної освіти», де заслуховувалися та обговорювалися питання відповідної тематики, а також йшлося про розробку проектів бланків звітності закладів позашкільної освіти, зокрема й бібліотек. Відтак, проблеми бібліотечної статистики, що вивчає кількісний бік явищ і процесів бібліотечної справи, стали важливим напрямом бібліотекознавчих досліджень С. Сірополка.

У доповіді «Основні групування даних про народні бібліотеки» він, зважаючи на нові правила щодо народних бібліотек при нижчих навчальних закладах (затверджених 9 червня 1912 р.), запропонував поділити їх на дві категорії: ті, що знаходяться у шкільних приміщеннях і підпорядковані Міністерству народної освіти (на які розповсюджуються згадані вище правила), а також ті, що перебувають поза межами школи й підпорядковані Міністерству внутрішніх

---

²¹ Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года : журнал общих заседаний съезда : (стеногр. запись). – М., 1912. – С. 405.

²² Василенко О. М. Діяльність С. Сірополка в галузі бібліотечної статистики / О. М. Василенко // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 69.

²³ Список членов общеземского съезда по статистике народного образования в г. Харькове 12–18 июня 1913 года. – Харьков, 1913. – С. 343.

справ (мають право тримати в своїх фондах усі книги, за винятком вилучених із вжитку)²⁴. Окрім цього, учений зупинився на необхідності збирання статистичних відомостей про книжкове майно, читачів, бібліотекарів, діяльність бібліотеки та її бюджет, виокремивши для цього п'ять груп основних статистичних показників, які свідчать про наслідки діяльності установи.

До першої групи статистичних даних — книжкове майно — він включив відомості про загальну кількість книг і брошур (назв і томів). Одиницями обліку бібліотечного фонду ставала друкована одиниця або том — кожен самостійно оформлений твір друку. Також йшлося про загальну вартість книг і брошур (номінальну вартість), їх кількість у різних відділах фонду. Він запропонував здійснювати статистичний облік книжкового фонду по відділах, згідно з Міжнародною десятковою класифікацією²⁵, що давало змогу визначити наявну кількість творів друків у бібліотеці, їх рух і розподіл за тематичними ознаками. Вибір одиниці обліку бібліотечного фонду викликав дискусії серед бібліотекознавців, С. Сірополко ж запропонував взяти для обліку фонду друковану одиницю або том, що давало змогу здійснювати підрахунок чисельності фонду за назвами та скласти уявлення про його кількісний склад, змістовне наповнення, інформаційну значущість тощо.

У другу групу статистичних даних — читачі — він включив статистичні відомості про загальну кількість читачів за окремими ознаками: стать, вік (діти; підлітки — від 13 до 18 р.; дорослі — від 19 до 50 р.; старі — від 51 р. і старші), заняття (землероби, чорноробочі, заводські та фабричні робітники, приватна та громадська служба, чиновники, без визначеного роду занять), освіта (учні, котрі закінчили початкову чи іншу школу, самоучки), місце розташування бібліотеки або проживання відносно бібліотеки (на відстані однієї версти, двох, трьох тощо)²⁶. Тобто запровадження статистичного обліку читачів, давало змогу виявити кількість структурних груп населення, яке користувалося бібліоте-

²⁴ Сірополко С. Основные группировки данных о народных библиотеках / С. Сірополко // Первый общеземский съезд по статистике народного образования 1913 года : доклады. — Харьков, 1913. — С. 429.

²⁵ Там само. — С. 430.

²⁶ Там само.

кою та здійснити їх характеристику за віковими, фаховими, освітніми, а також територіальними ознаками.

Третя група — бібліотекарі — містила статистичні дані про загальну кількість бібліотекарів та їхніх помічників, а також відомості про розподіл персоналу бібліотеки за віковими даними, професійною діяльністю (учитель, священник, дяк, псаломщик, волосний або сільський писар, інша професія, спеціальний бібліотекар), освітою (без освіти, з початковою, середньою чи зі спеціально-педагогічною освітою), стажем роботи, розміром платні. Запропонований С. Сірополком статистичний облік бібліотекарів сприяв розвитку статистики бібліотечних кадрів, вивченню чисельності працівників, давав уявлення про їхній кваліфікаційний рівень та освітній ценз, віковий склад тощо. Проведення такого обліку дозволяє визначати потреби у фахівцях та напрямках їх підготовки, виявляти зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на формування колективу бібліотечних працівників.

Четверта група містила статистичні відомості про діяльність бібліотеки, до яких увійшли дані про: число виданих книг (всього і по відділах), відповідно до поділу Міжнародної десяткової класифікації; число книг, виданих на 1 читача (по одній книзі взяли стільки-то читачів, по дві — стільки-то тощо); число видач на книгу (від одної до п'яти взято стільки-то книг, від шести до десяти — стільки-то тощо); число днів, упродовж яких була відкрита бібліотека; число годин, упродовж яких вона працювала для читачів²⁷. Статистичний звіт книговидачі давав уявлення про те, скільки творів друку та інших матеріалів було використано читачами, що значною мірою характеризувало межі громадського читання та продуктивності праці бібліотекаря. С. Сірополко також торкнувся проблеми запровадження відносних статистичних показників для характеристики обслуговування читачів — читаності та відвідуваності.

До п'ятої групи показників статистичного звіту — бюджету — входило два розділи: надходження та видатки, що характеризували фінансовий стан бібліотеки, дозволяли здійснювати економічний аналіз її діяльності, а також продуктивність праці бібліотекарів.

²⁷ Там само. — С. 431.

На ці статистичні групи пропонувалося спиратися при складанні звітів бібліотек, що становлять основу бібліотечної статистики, оскільки містять кількісну характеристику фактів, що характеризують основні види бібліотечної діяльності, а також є базовими для розрахунків різних статистичних показників, які дають уяву про розвиток бібліотечної справи та її зв'язок з іншими соціально-культурними явищами. Звіти становлять фундамент бібліотечної статистики, оскільки вони дають змогу проаналізувати діяльність бібліотеки за певний період часу, виявити динаміку змін, вжити заходи для усунення недоліків тощо.

Виокремивши основні статистичні групи даних статистичного звіту, С. Сірополко звернувся до розробки бланків щорічної та поточної статистики народних бібліотек і читальень, що могли би бути придатними як для земських управ, так і для відомств народної освіти, оскільки уніфікованих форм документів статистичної звітності не існувало, що ускладнювало проведення аналізу діяльності як окремої бібліотеки, так й всієї мережі певного типу книгозбірень. С. Сірополко розробив і запропонував форму статистичного звіту по народних бібліотеках і читальнях, що містила 47 пунктів, які давали змогу скласти уявлення про роботу книгозбірень, і оприлюднив цю інформацію на з'їзді у доповіді під назвою «Форма звітності по народних бібліотеках і читальнях»²⁸. До основних попередньо виокремлених ним п'яти груп статистичних даних, за якими мали подавати відомості народні бібліотеки і читальні, він додав пункти, що стосувалися мовного складу книжкового фонду та книговидачі по основних тематичних розділах за кожен місяць року, ввів відомості про каталоги та їх види — картковий, рукописний, друкований, а також дані про рекомендаційні та бібліографічні показники та їх класифікацію. Він вважав за необхідне додати до річного статистичного звіту народної бібліотеки також окремі відомості про наявність при бібліотеці читальні та режим її роботи. Загалом для поглибленої характеристики діяльності бібліотеки С. Сірополко вважав недостатнім укладання тільки статистичного звіту — варто

²⁸ Серополко С. Формы отчетности по народным библиотекам и читальням / С. Серополко // Первый общеземский съезд по статистике народного образования 1913 года : доклады. — Харьков, 1913. — С. 523—528.

було також подавати інформаційний звіт, в якому б визначався вплив бібліотеки на читачів і ставлення до неї населення, виявлялися проблеми у керівництві читанням та недоліки у складі книжкового фонду, всебічно характеризувалася діяльність бібліотеки в системі культурно-освітніх закладів регіону.

У ході обговорення доповідей на Загальноземському з'їзді зі статистики народної освіти щодо статистики народних бібліотек С. Сірополком висловлювалися думки і про необхідність запровадження єдиного бланку звітності для народних книгозбірень з мінімальною кількістю запитань про звітування за конкретний хронологічний період, про розкриття якісної характеристики показників і роз'яснення окремих термінів, що вживалися при складанні статистичного звіту²⁹, зокрема, при визначенні положення «Облік кількості, складу і руху книжкового майна» він пропонував під «кількістю» розуміти «число назв и число оправ», а під «складом» — «розподілення книжкового майна по відділах систематичного каталогу»³⁰.

Переважна частина пропозицій С. Сірополка щодо організації статистичної звітності бібліотек, формування системи статистичних показників, поділу читачів на вікові групи, використання спеціальної термінології знайшла підтримку серед присутніх й була ухваленою на засіданні секції³¹. Отже, ідеї С. Сірополка сприяли уніфікації статистичних відомостей про основні напрями діяльності народних бібліотек, розробці системи кількісних показників для вивчення: стану бібліотечної мережі, розподілення за відомчою приналежністю; стану книжкових фондів, їх складу, змісту та мовних ознак, структури книговидачі; наявності каталогів; дослідження читачів, їх розподіл за віковими категоріями, соціальним станом, освітою, професійною приналежністю, статтю; бібліотечних кадрів, їх віку, освіти, стажу роботи у бібліотеці; а також відомостей про фінансування книгозбірень, розподіли асигнувань на різні потреби.

²⁹ Журнал засіданий III секции (статистика внешкольного образования). Заседание 13 июля // Труды общеземского съезда в г. Харькове по статистике народного образования 12–18 июня 1913. – Харьков, 1914. – С. 284–331.

³⁰ Там само.

³¹ Там само. – С. 286–301.

Значна частина запропонованих С. Сірополком показників пізніше увійшла до обов'язкових даних річних статистичних звітів бібліотек³². В цілому ж його ідеї, висловлені під час роботи Першого Загальноземського з'їзду зі статистики народної освіти (Харків, 1913) були новаторськими й сприяти розробці системи статистичних показників, що характеризували масштаби, темпи та динаміку роботи бібліотеки, а також розширенню її змісту й значення у відповідності з соціальним призначенням. Своєю участю в обговоренні найголовніших завдань з'їзду Степан Онисимович сприяв удосконаленню бібліотечної статистики та розвитку статистичного методу у бібліотекознавстві.

Варто відзначити, що у працях С. Сірополка знайшли висвітлення, характерні для бібліотекознавства початку ХХ ст. принципи функціонування бібліотеки, учення про бібліотеку. Зокрема, для розвитку учення про бібліотеку певний інтерес викликають його думки щодо необхідності повсюдного відкриття народних бібліотек, зумовленого погребом «за допомогою книги проводити знання у темні маси народу»³³. Він вважав, що серед установ, які ставлять за мету сприяти задоволенню розумових потреб населення, найбільше значення мали загальнодоступні бібліотеки. Роль бібліотеки полягала в тому, що вона «як культурно-просвітня установа не тільки задовольняє духовні запити людини, але й підвищує ці самі запити, навчаючи її бачити у книзі джерело людських знань, думок та почуттів. А якщо таке значення книги, то зрозуміло, наскільки є життєво важливим вільний доступ до неї для всіх і кожного, інакше кажучи — відкриття громадських бібліотек»³⁴.

Що ж до виявлення принципів функціонування бібліотеки, то в роботах С. Сірополка йдеться переважно про принцип активності книгозбірні, одним із напрямів реалізації якого було теоретичне обґрунтування пріоритету читацьких інтересів, шляхів дієвої роботи з читачами, залучення до користування нею якомога більшої кількості населення

³² Первый общеземский съезд по статистике народного образования 1913 года : докл., приложения, сводка докл. и тез. с распределением их по темам. — Харьков, 1913. — С. 66–67.

³³ Сірополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Сірополко. — М., 1912. — С. 35. — (Учит. б-ка).

³⁴ Там само.

регіону, де вона знаходилася. С. Сірополко вважав, що чинність повинна виявлятися у тому, щоб наблизити бібліотеку до читача, зацікавити книжками, полегшити доступ до книжок і дати змогу їх вибирати. Успішність цієї роботи бібліотеки, на справедливу думку автора, визначалася значною мірою залежно від відповідного типу бібліотеки та її читачів, та укомплектованим книжковим фондом.

Наступний напрям реалізації принципу активності бібліотеки полягав у наданні суттєвої допомоги читачам при виборі книжок, що отримало назву «керівництво читанням». Теоретична розробка цієї проблеми здійснювалася багатьма бібліотекознавцями, а заслугою С. Сірополка було те, що він відстоював свободу вибору для читачів, особливо молоді, але вважав необхідним впливати на цей вибір, враховуючи освіту, вік, індивідуальні особливості читача. С. Сірополко рекомендував забезпечувати вільний доступ учнів до бібліотечних фондів, щоб привчати їх самостійно знаходити потрібну їм книгу, відповідно до власних запитів та інтересів, що було надто важливим напрямом роботи учнівських бібліотек. Водночас він підкреслював, що бібліотекар в жодному разі не може зняти із себе керівництво читанням учнів, оскільки більшість з них, особливо молодших відділень, постійно звертається до бібліотекаря з проханням вибрати книжку, а старші учні потребують допомоги в пошуку книжок для позакласного читання. І навіть «при вільному виборі книг самим учнем бібліотекар не повинен ухилятися від контролю та керівництва читанням: при отриманні прочитаної книжки від учня бібліотекар все ж повинен з'ясувати для себе, як засвоєна книга читачем, дати правдиві роз'яснення невірно зрозумілому читачем, вказати на ті книги, що можуть відповісти на питання, що цікавить читача»³⁶. С. Сірополко пропонував вивчати читацькі інтереси учнів шляхом проведення бесід, аналізу прочитаних творів, спостереження за динамікою читацьких інтересів, закладаючи тим самим підвалини використання методів соціологічних досліджень у бібліотекознавстві.

³⁶ Серополко С. Ученические библиотеки / С. Серополко // Народное образование в земствах : основы организации и практики дела / под ред. Звягинцева Е. А., Обухова А. М., Серополка С. О., Чехова Н. В. – М., 1914. – С. 201–207.

Інтереси читачів народних бібліотек С. Сірополко запропонував вивчати на основі їх освітнього рівня, розподіливши громадян на: малоосвічених, котрі вміють читати книжки, надруковані великими літерами; добре освічених, котрі читають белетристику та науково-популярні брошури; розвинених читачів, які читають книжки наукового змісту³⁶. Здійснена ним класифікація користувачів книгозбірень сприяла накопиченню емпіричного матеріалу для вивчення читачів і читання, історії, теорії та практики бібліотечного читачезнавства.

Іншим виявом здійснення активності бібліотеки С. Сірополко вважав сприяння пробудженню у населення інтересу до вивчення рідного краю, наголошуючи на культурно-освітній функції бібліотеки: «Без сумніву кожний бібліотекар, в міру своїх сил та здібностей, візьме участь в організації тих засад, що можуть сприяти більш успішному виконанню функції бібліотеки як культурно-освітнього закладу»³⁷. Він мав на увазі, що бібліотекареві неминуче доведеться допомагати товариствам та окремим особам, які вивчають місцевий край, підготовкою бібліографічної інформації та укладанням різного роду бібліографічних покажчиків, добором краєзнавчих документів і літератури. Фактично йшлося про необхідність збору та збереженню джерел краєзнавчого характеру, а також надання їх у користування з метою вивчення освітньої та культурно-історичної спадщини краю, започаткування краєзнавчої роботи бібліотек та організації краєзнавчого бібліотечного сервісу.

С. Сірополко також активно розробляв основні принципи бібліотечної діяльності, серед яких найбільшу увагу приділив теоретичним засадам принципу громадськості, покладеному в основу демократизації бібліотечної галузі, який передбачав участь населення в організації та управлінні бібліотечною справою. Він виокремив дві форми такої участі – бібліотечні товариства та бібліотечні ради. Прихильник залучення громадськості для участі в роботі бібліотек, він

³⁶ Серополко С. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. Серополко. – М., 1910. – С. 6. – (Учит. 6-ка).

³⁷ Серополко С. О связи и взаимоотношении культурно-просветительных мероприятий : [докл., читанный на Харьк. съезде по внешкольному образованию в заседании 9 июня 1915 г. / С. Серополко // Пед. листок. – 1915. – № 8. – С. 553.

вважав найбільш доцільним заснування таких бібліотечних товариств і бібліотечних рад, які б сприяли популяризації книгозбірень серед населення краю, а також допомагали організації основних напрямів її діяльності.

Свою концепцію громадськості у бібліотечній справі учений оприлюднив на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи, що з ініціативи Санкт-Петербурзького Товариства бібліотекознавства відбувся з 1 по 7 червня 1911 р., куди його делегувало Московське товариство грамотності. С. Сірополко брав участь у роботі Секції громадських і народних бібліотек, якою було винесено цілу низку постанов загальнотеоретичного й практичного характеру. Головою Секції, що привернула увагу багатьох учасників форуму, було обрано П. Богданова, одного із засновників і керівників Товариства бібліотекознавства, російського бібліотекознавця та бібліографа, редактора журналу «Библиотекарь», а його заступниками — С. Сірополка та А. Дитрихсона. Той факт, що С. Сірополка вибрали заступником голови секції свідчить про визнання його авторитету у професійному середовищі не лише як автора недавно виданої книги, присвяченої проблемам народних бібліотек, що отримала позитивні відгуки та рецензії серед фахівців, але й як земського діяча з юридичною освітою, з досвідом активної участі в організації земських загальноосвітніх установ, удосконаленні роботи народних бібліотек.

Як заступник голови секції С. Сірополко звернувся до присутніх з вітальною промовою, в якій наголосив на необхідності визнання з'їздом заслуг учителів у народно-бібліотечній справі, діяльність яких спрямовувалась на розвиток народних бібліотек та обслуговування читачів. На другий день роботи форуму 2 червня 1911 р. С. Сірополко виступив із концептуальною доповіддю «Принцип громадськості в народно-бібліотечній справі», підкреслюючи необхідність залученням широких верств населення для її будівництва, а також приділив увагу тому, що здійснювана земськими та міськими органами самоврядування організація загальної народної грамотності стоїть дуже далеко від народної освіченості та що лише при взаємодії між школою й бібліотекою, керованою громадськістю, вважаючи, що така взаємодія буде сприяти духовному та моральному розкріпаченню народу, можливо досягти бажаних наслідків.

С. Сірополко наголошував, що в основу організації народно-бібліотечної справи повинен бути покладений принцип громадськості; що місцевим громадським товариствам належить брати участь не лише при вирішенні завдання відкриття бібліотек, а також у самій організації бібліотечної справи. У доповіді йшлося про усвідомлення необхідності широкого відкриття у губернських і обласних містах особливих товариств сприяння улаштуванню народних бібліотек і читалень³⁸.

На з'їзді С. Сірополко брав активну участь у обговоренні багатьох доповідей, виголошених на Секції громадських і народних бібліотек, послідовно проводячи думку, що тільки залучення громадських сил до бібліотечної справи зможе оживити її³⁹. Внаслідок обговорення проблем, яких торкалися окремі доповідачі з приводу удосконалення взаємин між бібліотеками, книгопродавцями та видавцями, він зазначав, що книговидавці та книгопродавці повинні так будувати цінову політику, щоб в першу чергу забезпечити доступність книжки за вартістю для різних верств читачів. Проблема поширення друкованих видань актуалізувалась у зв'язку зі скасуванням знижок на книги та журнали, призначені для народних бібліотек, якими вони ще недавно користувались, закупаючи їх у земських книжкових складах, що йшли на певні поступки своїм споживачам. Учений закликав учасників Секції до протесту проти ліквідації знижок на друковані видання, справедливо вважаючи, що такі дії призведуть до зменшення попиту на книжки, зроблять їх менш доступними для бібліотек і погіршать умови для просвітницької діяльності.

Активність С. Сірополка та інших учасників з'їзду сприяла прийняттю рішення, спрямованого на те, що всі без винятку бібліотеки повинні користуватися максимально можливими знижками на книжки та інші друковані видання, які вони купують⁴⁰. «З'їзд вважає хибною всяку міру, спря-

³⁸ Серополко С. Принцип общественности в народно-библиотечном деле : докл. делегата Моск. о-ва грамотности : (прочитан на засіданні 2-го юня 1911) / С. Серополко // Труды Первого всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. : в 2 ч. / О-во библиотекосведения. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1912. – С. 176.

³⁹ Там само. – С. 131.

⁴⁰ Там само. – С. 143.

мовану на підвищення вартості книг і тому висловлюється за відміну встановлених Першим з'їздом книгопродавців і видавців⁴¹ обмежень з питань про знижки для приватних осіб і всякого роду бібліотеку⁴² — зазначав С. Сірополко, коментуючи резолюцію з питання про можливе здешевлення книжок.

У розробці принципів бібліотечної діяльності суттєвим є внесок С. Сірополка щодо теоретичного обґрунтування одного із демократичних положень організації бібліотечної справи — загальнодоступності бібліотек, заснованого на безоплатності користування ними та планомірності організації бібліотечної мережі, який так само став предметом уваги учасників бібліотечного з'їзду. Наполягаючи на послідовній реалізації цього принципу у практичну діяльність бібліотек, він висловлювався за відміну залогової системи та платності бібліотечного обслуговування, що перешкоджали загальнодоступності, а також зазначав, що народні бібліотеки мають об'єднуватися в розгалужену мережу і бути відкритими для систематичного користування населення їх фондами. Разом з цим йшлося про зручний час роботи установ, відкритих для загального книгоживання. На думку С. Сірополка, бібліотекам належить бути безоплатними, а залоги та поручительства варто визнати небажаними⁴³. Розширенню загальнодоступності бібліотек сприяла також організація читальних залів при книгозбірнях нижчих навчальних закладів, про що зазначав у своїх працях С. Сірополко, доповнюючи правила про народні бібліотеки, згідно яким з цих установ допускалось лише позичання книжок додому⁴⁴.

У ході дискусії на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи щодо проблеми побудови бібліотечної системи С. Сірополко підтримував ідею про необхідність планомірної організації мережі громадських бібліотек та

---

⁴¹ Йдеться про Перший Всеросійський з'їзд видавців і книгопродавців (1909).

⁴² Серополко С. Секция общественных и народных библиотек I-го Всероссийского съезда по библиотечному делу / С. Серополко // Пед. листок. — 1911. — Кн. 8. — С. 672.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Серополко С. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. Серополко. — М. : Типогр. К. Л. Меншова, 1910. — С. 12. — (Учит. б-ка).

читалень з метою більш рівномірного обслуговування різних верств населення країни⁴⁵. Це положення знайшло подальший розвиток на Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (Москва, серпень 1911), завдячуючи участі С. Сірополка у роботі цього форуму постановою з'їзду включала положення про необхідність планомірного розвитку бібліотек та читалень з метою більш рівномірного обслуговування різних верств населення⁴⁶.

По доповіді С. Сірополка на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи було прийнято два документи, в першому з яких: «Резолюції по доповіді М. А. Латухиної «Про земські публічні бібліотеки в Московському повіті» і по доповіді С. О. Сірополка «Принцип громадськості в народно-бібліотечній справі», зазначалось: «Беручи до уваги, що публічні бібліотеки, організовані Московським повітовим земством по типу Мар'їно-Рощинської бібліотеки, побудованої на принципі громадської самодіяльності і громадського управління в бібліотечній справі, являють собою один із вельми цікавих типів субсидованих земством бібліотек, з'їзд висловлює побажання, щоб у тих із означених бібліотек, в яких це відповідає місцевим умовам, було запроваджено принцип безоплатності користування книгами»⁴⁷, забезпечуючи загальнодоступність книгозбірень. Отже резолюція зафіксувала прийняте на з'їзді рішення по одному з найважливіших принципів організації бібліотечної справи, яким є загальнодоступність бібліотек. Головними ж умовами його практичного втілення є безоплатність користування книгозбірнями, безкоштовне використання друкованої продукції, накопиченої у фондах окремих публічних бібліотек, до яких відкрився доступ усім верствам населення, а також планомірне розміщення бібліотек на території країни.

У іншому документі з'їзду – «Резолюції по доповіді С. О. Сірополка «Принцип громадськості в народно-бібліо-

⁴⁵ Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1-го по 7-ое июня 1911 г. : в 2 ч. / О-во библиотекосведения. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1912. – С. 157.

⁴⁶ Постановление Первого Общеземского съезда по народному образованию в Москве, 16–30 августа 1911 г. – М., 1911. – С. 27.

⁴⁷ Цит. за: Сірополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Сірополко. – М., 1912. – С. 101. – (Учит. б-ка).

течній справі» закріплено прийняте на з'їзді рішення про те, що «враховуючи обставини, що кількісному збільшенню бібліотек у неземських губерніях часто заважає необізнаність широких верств населення про порядок відкриття бібліотек, а також відсутність ініціативи на місцях, з'їзд визнає наполегливо-необхідним повсюдне відкриття у неземських губерніях особливих Товариств сприяння улаштуванню бібліотею»⁴⁸. Документ спрямовувався на активізацію участі громадськості в розвитку бібліотечної справи, утворення бібліотечних громадських товариств, громадських рад при бібліотеках тощо.

У цих резолюціях вперше були сформульовані основні положення організації бібліотечної справи такі, як загальнодоступність бібліотек та визначено головні умови її забезпечення, а також участь місцевого населення у роботі книгозбірень, утворення спеціальних громадських товариств на допомогу організації бібліотечної діяльності. Запровадження загальнодоступності бібліотек та громадських засад у бібліотечну справу як складових основ її побудови, належить до числа найважливіших рішень з'їзду, чому значною мірою сприяли теоретичні розробки С. Сірополка⁴⁹.

Подальше обґрунтування принципу громадськості було здійснено на Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (Москва, серпень 1911), де було розроблено докладну схему розвитку галузі та її матеріального забезпечення, а також йшлося про запровадження загальнодоступності початкової школи, обов'язковість початкового навчання. С. Сірополко був делегатом цього з'їзду, і, зокрема, секретарем секції з позашкільної освіти⁵⁰. Під час форуму він виступив із двома доповідями, одна з яких була присвячена

⁴⁸ Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. : в 2 ч. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1912. – 439 с. ; Серополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Серополко. – М., 1912. – С. 101.

⁴⁹ Кившарь Т. И. Библиотековедческие идеи Степана Серополко: по материалам Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу / Т. И. Кившарь // Информ. бюл. РБА. – 2012. – № 63 : III Всероссийский форум публичных библиотек «Общедоступные библиотеки: вызовы времени», Санкт-Петербург, 6–8 дек. 2011 г. : докл., сообщ., материалы. – С. 107–109.

⁵⁰ Список членов общеземского съезда по народному образованию. – М., 1911. – С. 53.

проблемі подальшого розвитку принципу громадськості у бібліотечній справі. Незважаючи на те, що вона мала таку саму назву, як і доповідь на бібліотечному з'їзді – «Принцип громадськості в народно-бібліотечній справі», текст її був доповнений новими матеріалами.

Зокрема, наголошено, що лише останнім часом принцип громадськості в народно-бібліотечній справі став провадитися повно й відкрито, а також визначено функції бібліотечного товариства, внесено пропозицію щодо запровадження при губернських і повітових земських управах особливих довідкових бюро для сприяння організації публічних і народних бібліотек⁵¹.

У своїх працях С. Сірополко постійно поширював ідею широкого залучення громадськості до організації різних форм народної освіти, спираючись на рішення бібліотечного з'їзду, загальноземського форуму з народної освіти (1911) та Першого з'їзду діячів народної освіти Московського повітового земства (1912), що привернули увагу земств до сприяння утворенню бібліотечних товариств і бібліотечних рад. Так, у статті «Участь місцевого населення у справі народної освіти» С. Сірополко, аналізуючи активізацію залучення місцевого населення у діяльності окремих московських районних Товариств піклування про дітей, які навчаються, звернув увагу, що в статутах цих громадських організацій було виокремлено спеціальний розділ, присвячений турботі про розвиток розумових здібностей учнів⁵².

Із цією метою згадані товариства сприяли моральному вихованню учнів і влаштуванню дитячих бібліотек, читань та екскурсій, а також організації всіляких заходів для допомоги дітям у їх поповненні знань та розширенні кругозору.

При деяких районних Товариствах піклування про дітей, які навчаються, влаштовувалися безоплатні бібліотеки-читальні, де збиралися не лише письменні діти всіх вікових категорій, а й неписьменні малята, які брали участь у

⁵¹ Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года : доклады. – М., 1912. – Т. 2. – С. 31–34.

⁵² Серополко С. Участие местного населения в деле народного образования / С. Серополко // Народное образование в земствах : основы организации и практики дела / под ред. Звягинцева Е. А., Обухова А. М., Серополка С. О., Чехова Н. В. – М., 1914. – С. 61.

спільних читаннях і бесідах. Що ж до участі громадськості в організації позашкільної освіти Московського повітового земства загалом, то С. Сірополко дійшов висновку, що успішність бібліотечної справи, була вища там, де читачі брали участь у справах своєї бібліотеки. Робота бібліотечних рад й товариств стимулювала покращення організації бібліотечної справи, крім того їх діяльність впливала на інші фактори, що допомагали культурному розвитку народу. Зокрема, у звіті одного із завідувачів відділу народної освіти Олонецької губернії було зазначено, що «уважне і співчутливе ставлення ради до своєї бібліотеки підносить цю установу в очах місцевого населення, значно підвищує умови життя і роботу завідуючого»⁵³.

На початку ХХ ст. у вітчизняному бібліотекознавстві активно вивчались проблеми соціального призначення бібліотек, що загалом допомагало у їх типологізації та класифікації. Якщо раніше бібліотека розглядалася переважно як просвітня установа, то в цей період її функції уточнюються та розширюються. С. Сірополко, досліджуючи функції бібліотеки, визначив її як культурно-просвітній заклад, що активно сприяє не лише просвіті, а й вихованню населення. Він також вважав, що бібліотека необхідна для науки й освіти і цю мету вона втілює шляхом надання книжок за дешеву плату чи зовсім безкоштовно всім бажаючим долучитися до скарбниці людських знань, думок і почуттів⁵⁴. Бібліотека повинна допомагати у розповсюдженні книги, яка «пробуджує нашу думку, вказує нам шлях удосконалення, сприяє укріпленню нашої волі»⁵⁵, а також впливає на розумовий, моральний й естетичний розвиток. Значним внеском у розробку проблеми соціальної значущості книгозбірень було виокремлення С. Сірополком сутнісних соціальних функцій бібліотеки — інформаційної, освітньої, виховної та ідеологічної.

У зв'язку з активізацією розвитку мережі бібліотек на початку ХХ ст., відкриттям нових книгозбірень, спостерігалась потреба у їх групуванні за загальними для них озна-

⁵³ Там само. — С. 64.

⁵⁴ Серополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Серополко. — М., 1912. — С. 16.

⁵⁵ Серополко С. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. Серополко. — М., 1910. — С. 1.

ками з метою упорядкування відомостей про окремі групи бібліотек, виявлення властивостей, притаманних певним групам закладів.

Серед найбільш поширених видів народних бібліотек були земські, хоча існували й інші види народних книгозбірень. Вивченню цієї проблеми С. Сірополка присвятив вже згадувану окрему працю «Народные библиотеки...», де він справедливо зазначав, що за своєю сутністю вони нічим не відрізняються від публічних, різниця у їх назвах вказувала тільки на те, кого вони обслуговують: публічні бібліотеки, на відміну від народних, надають послуги «міським обивателям: і ті, і інші були підпорядковані одним і тим же нормам»⁵⁶. Дійсно, їх подібність полягала у багатьох напрямках, зокрема, обопільною була залежність від місцевої адміністрації, а їх відкриття пов'язувалось з ініціативою окремих осіб, більша частина їх коштів витрачалась на утримання приміщень, а не комплектування, спостерігалось незадоволення повною мірою читацьких потреб громадян тощо. С. Сірополко був ініціатором рішення Першого Загальноземського з'їзду зі статистики народної освіти (Харків, 1913), щодо групування народних бібліотек за двома категоріями, залежно від їх адміністративного підпорядкування: народні бібліотеки, підлеглі Міністерству народної освіти та народні бібліотеки Міністерства внутрішніх справ. Він брав участь у розробці правил відкриття народних бібліотек та організації їх роботи, а також його цікавили проблеми доступності народних бібліотек і читалень. Оскільки на цей процес впливала плата за читання, введення залогу чи поручительства, то С. Сірополко вважав за можливе розподілити установи на платні та безоплатні, а в залежності від адміністративно-територіального поділу установи були міськими та сільськими. Іншою ознакою для групування бібліотек стала участь громадськості у їх роботі, внаслідок чого існували ті, що побудовані на принципі громадськості та такі, що не визнавали його⁵⁷. Отже, С. Сірополко здійснював розподіл народних бібліотек і читалень за різними

⁵⁶ Там само. – С.36.

⁵⁷ Сірополко С. Основные группировки данных о народных библиотеках / С. Сірополко // Первый общеземский съезд по статистике народного образования 1913 г. : доклады. – Харьков, 1913. – С. 430–431.

ознаками з метою різнобічного аналізу напрямів діяльності закладів.

Крім теоретичної ваги праця С. Сірополка «Народные библиотеки» мала і практичне значення, оскільки в ній подано техніку запису при видачі книжок, йшлося про особливості створення каталогів, внутрішню організацію установи, її звітність, та обов'язки бібліотекаря. а також вміщено додатки документів й матеріалів, необхідних для відкриття й роботи народних бібліотек, зокрема: Циркуляр Міністра Внутрішніх справ від 2 грудня 1905 р. про ліквідацію цензури щодо народних бібліотек, «Примерные формы прошений об открытии публичных бесплатных библиотек-читалень и подписки ответственного лица», «Опросный бланк Московского общества грамотности для заполнения про обращении к нему с ходатайством о пособии на библиотеку», «Устав земской публичной библиотеки в Марьиной Роше Московского уезда», «Устав библиотечного общества», «Устав библиотеки, руководимой библиотечным советом», «Правила библиотеки», «Инструкция для библиотекаря», «Список библиографических указателей и примерных каталогов, необходимых при составлении каталога библиотеки», «Список наиболее крупных книгоиздателей, книгопродавцов и букинистов» та ін.⁵⁸ Ці зразки документів й матеріалів разом з висвітленням основних питань, пов'язаних з відкриттям та організацією народних бібліотек, надавали суттєве теоретичне підґрунтя і практичну допомогу бібліотекарям та освітянам Російській імперії. «Тільки тоді, коли народна бібліотека буде стояти поруч з народною школою, ми можемо сказати, що російське суспільство зробило все для того, щоб відкрити для всякої освіченої людини вільний доступ до скарбниці людських знань, думок та почуттів»⁵⁹ — писав С. Сірополко у своїй праці, що отримала позитивні відгуки на сторінках спеціальних періодичних видань. У рецензіях відзначалася актуальність видання, присвяченого проблемі розвитку народних бібліотек, виявлення ролі земств у організації шкільної та позашкільної освіти як засобу розвитку громадян та забезпечення загальнодоступ-

⁵⁸ Серополко С. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. Серополко. — М., 1910. — С. 25—43. — (Учит. б-ка).

⁵⁹ Там само. — С. 23.

ності бібліотечного обслуговування і шкільного навчання, зазначалося про те, що: «в книжці С. Сірополка дуже толково та ясно пояснено новий порядок відкриття бібліотек, а також подано різні вказівки по їх організації», вказувалося на новизну викладеного матеріалу та оригінальність ідей автора⁶⁰.

До висловлених думок варто також додати її важливу роль у розвитку бібліотекознавства та бібліотечної справи, а також відзначити самостійне значення у згаданому виданні додатків документів і матеріалів, необхідних для роботи книгозбірні, що свідчить про джерелознавчий характер його праці, характерний також й для наступних робіт ученого, зокрема «Внешкольного образования» (1912), де вміщено «Резолюції Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи» (секції громадських і народних бібліотек) (1911), «Резолюції Загальноземського з'їзду з питань поза-шкільної освіти, не розглянутих Загальноземським з'їздом» (1911), «Нові правила про народні бібліотеки при нижчих навчальних закладах» (1912)⁶¹. Відбір та публікація С. Сірополком бібліотечних джерел сприяли виокремленню джерельної бази для вивчення історії бібліотечної справи, а також свідчили про формування основ бібліотечного джерелознавства.

Загалом же історію народних бібліотек він досліджував у хронологічній послідовності, виявляючи причини, що впливали на їх позитивну динаміку, чи перешкождали розвитку. При цьому С. Сірополко справедливо зазначав, що лише з утворенням земств спостерігалось кількісне збільшення цих книгозбірень у Російській імперії. Цьому значною мірою сприяло також звернення Санкт-Петербурзького комітету грамотності (1894) до всіх земських зібрань із проектом заснування народних бібліотек, а також функціонування

⁶⁰ [Рецензия] / Б. а. // Земское дело. – 1910. – № 15. – С. 1233–1234. – Рец. на кн.: Серополко С. О. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. О. Серополко. – М. : Журн. «Педагогический листок». Тип. К. Л. Меншова, 1910. – 43, V с. – (Учит. б-ка) ; [Рецензия] / Б. а. // Рус. шк. – 1911. – № 3. – С. 91–94. – Рец. на кн.: Серополко С. О. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. О. Серополко. – М. : Журн. «Педагогический листок». Тип. К. Л. Меншова, 1910. – 43, V с. – (Учит. б-ка).

⁶¹ Серополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Серополко. – М., 1912. – С. 86–128. – (Учит. б-ка).

просвітніх товариств — Московського Комітету грамотності та Харківського Товариства грамотності, приватних гуртків і окремих осіб. Скажімо, організацію мережі цього типу книгозбірень та відкриття народних бібліотек-читалень наприкінці ХІХ ст. значно активізувала велика пожертва відомого культурно-освітнього діяча Ф. Павленкова⁶². Він виявив й причини, що гальмували розвиток народних бібліотек серед яких цензурні обмеження щодо розвитку мережі й демократичного керівництва установами, недостатнє фінансування, урядові заборони щодо наповнення книжкового фонду, відсутність підготовлених бібліотекарів тощо.

Але, незважаючи на ці та інші недоліки в роботі народних бібліотек, загалом проблема їх розвитку, як і всієї бібліотечної мережі, була актуальною в контексті їх рівномірного розміщення по території країни, тому вона стала предметом обговорення на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи (1911), де С. Сірополко підтримував пропозиції доповідачів про необхідність її планомірної організації. Також завдячуючи його активній участі у роботі Першого Загальноземського з'їзду з народної освіти (1911) до його резолюції увійшло положення про необхідність планомірного розвитку громадських бібліотек і читалень усіх видів із метою рівномірного обслуговування потреб широких верств населення. Цим документом передбачалось також утворення у кожному повіті мережі земсько-громадських бібліотек, до якої мали увійти: центральна бібліотека у повітовому місті для задоволення підвищених запитів населення всього повіту; районна бібліотека — у великих населених пунктах повіту; сільська бібліотека — у кожному районі. Також ішлося про утворення мандрівних бібліотек або відділень бібліотек для обслуговування дрібних населених пунктів, що не мали постійних книгозбірень, висловлювалась думка про відкриття читалень при центральних і районних бібліотеках, в яких відвідувачі могли б користуватися необхідними книжками⁶³.

Вивчаючи проблеми розвитку мережі народних бібліотек в окремих регіонах країни, С. Сірополко зосередив увагу на розвиткові цього виду книгозбірень в Україні, зазначаючи,

⁶² Серополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Серополко. — М., 1912. — С. 38–39.

⁶³ Там само. — С. 114.

що тут вони становлять поодинокі явища, хоча потреба населення у здобуванні освіти поза школою через бібліотеки, недільні школи, народні доми, народні читання та лекції досить актуальна. Він відзначав, що водночас у постановах деяких земських зібрань в Україні зустрічалося неприхильне ставлення до клопотання сільських громад про заснування народних бібліотек, що в цілому гальмувало розвиток позашкільної освіти. Розвиток народної просвіти поза школою значною мірою затримувався також через брак участі громадськості в освітній справі.

На думку С. Сірополка особливе значення просвітні інституції набудуть тоді, «коли буде задоволена найпекучіша потреба нашого народу, коли Україна матиме свою національну школу»⁶⁴ — писав освітянин. Тоді будуть створені умови, щоб в народних бібліотеках України переважала українська література, а народні читання здійснювались рідною мовою. Своєю просвітницькою працею вчений наближав той час, коли поруч із національною школою утворювалися народні бібліотеки та інші просвітні інституції, а український народ отримував «добру зброю для боротьби з тою темрявою, що його тепер густою хмарою огортає»⁶⁵. Висловлена ним у 1910 р. думка, що «для цієї мети всякий, кому доля рідного народу не чужа, не пожалкує своєї праці!»⁶⁶, виявилася для нього воістину пророчою, оскільки ціле своє життя учений служив українській просвітній справі.

Значний інтерес становлять думки С. Сірополка щодо організації роботи народних бібліотек і читалень. Розглядаючи порядок відкриття, він відзначав, що їх можливо засновувати при нижчих навчальних закладах і початкових училищах, що вони можуть бути влаштовані як в приміщенні школи, так і поза її межами. Організаторам бібліотеки належить подбати також про можливість відкриття читалень при бібліотеках, визначитися з режимом їх роботи, передбачаючи, щоб вони працювали не менш, ніж два дні на тиждень⁶⁷.

⁶⁴ Сірополко С. Школа і книжка / С. Сірополко // Світло. — 1910. — № 4. — С. 6.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Сірополко С. Народные библиотеки : порядок открытия библио-

С. Сірополко справедливо вважав, що «народна бібліотека за складом своїх книжок повинна бути енциклопедичною»⁶⁸, тобто, йшлося про універсальність книжкового фонду даного типу книгозбірні. Водночас «головну і необхідну частину кожної народної бібліотеки повинна складати белетристика, до якої входять передусім повні зібрання російських і іноземних класиків»⁶⁹. Вчений привернув увагу до проблеми комплектування бібліотек, що мало здійснюватися за зразковими каталогами, укладеними за участю народних учителів та діячів позашкільної освіти відповідно до запитів місцевого населення, щоб дати широке розповсюдження провіднику знання — книзі та орієнтувати фахівців у виборі літератури.

Відстоюючи думку про необхідність використання зразкових каталогів при початковому та поточному комплектуванні, С. Сірополко наголошував на особливостях укладання подібних видань, зазначаючи, що каталог бібліотечного фонду народної бібліотеки повинна складати особа, яка добре знає як освітній рівень читачів, так і особливості місцевих умов їх проживання та праці. Завдання каталогу полягало у розкритті змісту фонду книгозбірні та наданні допомоги щодо вибору книжок, сприянні пробудженню нових інтересів і запитів читачів, розширенню уявлення про систему знань, залученню користувачів до більш широкого кола друкованих джерел, тим самим допомагаючи в їхній самоосвіті. Він вважав книгу головним провідником знань, а організацію наближення до населення хорошою і, по можливості, дешевою книгою — завжди актуальною проблемою розвитку книжкової справи⁷⁰. Для невеликих бібліотек С. Сірополко радив укладати систематичний каталог на допомогу читачам в ознайомленні з літературою універсального змісту.

Значний інтерес становить запропоноване розміщення фонду для невеликих бібліотек за галузями знань: «I. Релігійно-моральний відділ. II. Белетристика. III. Історія літератури. IV. Історія. V. Географія та подорожі.

тек и их организация / С. Серополко. — М., 1910. — С. 14.

⁶⁸ Там само. — С. 9.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Серополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Серополко. — М., 1912. — С. 83.

VI. Природознавство. VII. Медицина. VIII. Сільське господарство та ремесла. IX. Суспільствознавство (право, політична економія, публіцистика). X. Журнали та довідкові видання»⁷¹. Ця класифікація враховувала специфічні особливості упорядкування бібліотечного фонду невеликих бібліотек і розкривала його зміст із метою найповнішого задоволення інформаційних потреб широкого кола читачів, для яких інша система була б складнішою у використанні. Загалом розподіл С. Сірополком книг за тематичною ознакою був зорієнтований на практичні потреби невеликих бібліотек і сприяв розвитку бібліотечно-бібліографічної класифікації для цих книгозбірень. Серед проблем організаційного характеру вчений привернув увагу також до фінансового забезпечення народних бібліотек, зазначивши, що ці питання мають вирішувати, зокрема земства та громадські товариства — Попечительство про народну тверезість, Московське товариство грамотності тощо, а головне, — місцева громадськість повинна дбати про належний економічний рівень забезпечення народної бібліотеки регіону шляхом проведення благодійних концертів, вечорів, а також за рахунок встановлення внесків членів бібліотечних товариств тощо. Вченим також було порушено проблему фінансування народних бібліотек і з боку державних установ. Цікавими були пропозиції С. Сірополка щодо удосконалення управління бібліотечною справою, заснування при повітових земських управах керівних органів позашкільною освітою, які б здійснювали також нагляд за організацією роботи народних бібліотек⁷².

В контексті видової структури бібліотек він розглядав проблеми розвитку бібліотечного обслуговування дітей, пропонуючи утворення самостійних дитячих бібліотек, мережа яких набувала активного поширення в європейських країнах, крім цього звертав увагу на необхідність організувати при бібліотеках для дорослих спеціальні відділення з обслуговування дітей, де дитячі книжки мали або утворювати окремий відділ, або, залежно від змісту, розміщатися у відповідних розділах книжкового фонду⁷³. Він відзначав,

⁷¹ Там само. — С. 10.

⁷² Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года : доклады. — М., 1912. — Т. 2. — С. 31–34.

⁷³ Сірополко С. Народные библиотеки : порядок открытия биб-

що на Першому з'їзді діячів з народної освіти Московського повітового земства (1912), хоч і мало уваги приділялось проблемам позашкільної освіти, проте наголошувалося на необхідності влаштування дитячих бібліотек-читалень як самостійних установ, а також особливих дитячих відділень із окремим асигнуванням при бібліотеках для дорослих⁷⁴.

Щодо класифікації книгозбірень, то значну увагу присвятив С. Сірополко також вивченню бібліотек нижчих навчальних закладів, як основного виду та їх підвидів — учительських та учнівських бібліотек, розглядаючи проблеми їх організації, комплектування та роботи з читачами.

У цей час земські та міські громадські самоврядні інституції спрямовували діяльність на піднесення загальноосвітнього рівня учителів початкових класів, на пробудження серед місцевого населення потреби у відкритті учительських бібліотек. Їх організація потребувала в першу чергу належного комплектування фонду, чому значною мірою могло сприяти використання зразкових каталогів, створених колективними зусиллями педагогів, психологів, школознавців, бібліотекознавців та інших зацікавлених фахівців. На прохання Організаційного комітету Московського відділення Імператорського Російського технічного товариства Московського відділу міжнародної начальної-промислової виставки «Будова та обладнання школи», що проходила у С-Петербурзі з 3 травня по 15 липня 1912 р. (за старим стилем) група просвітян і педагогів у складі Г. Вебера, Є. Звягінцева, О. Обухова, М. Постовської, М. Постовського, М. Чехова та С. Сірополка уклала зразковий каталог «Учительские библиотеки» (М., 1912), вважаючи його спробою колективного вироблення орієнтовного списку літератури для книгозбірень відповідного типу, з відомостями про книги й брошури, зміст яких пов'язаний переважно з професійною діяльністю народного учителя. У вступній статті укладачі справедливо зазначали, що для підняття загальноосвітнього рівня учителів початкових шкіл одно з головних місць повинно зайняти спеціально-учительські бібліо-

---

ліотек и их организация / С. Серополко. — М., 1910. — С. 16. — (Учит. б-ка).

⁷⁴ Серополко С. Учительский съезд в Москве / С. Серополко // Пед. листок. — 1912. — Кн. 3. — С. 203–214.

теки, для організації яких необхідні зразкові каталоги⁷⁵. Завдання підготовленого каталогу полягало у розкритті складу фонду учительської бібліотеки та наданні допомоги у виборі книжок, що сприяли б формуванню професійних інтересів і розширенню уявлення про систему знань учителя. До його складу увійшли друковані книжкові видання переважно методичного та загально педагогічного характеру.

Укладачами було зроблено спробу систематизувати учительські бібліотеки, виділивши пришкільні, районні та повітові або центральні, а також визначити обсяг їх фонду за кількістю назв видань, змістовне його наповнення, фінансове забезпечення. Так, пришкільній учительській бібліотеці пропонувалося виділяти асигнування у розмірі 22 крб 20 коп. для 34 назв книжок переважно довідкового характеру, що були настільними книгами кожного народного учителя й тому рекомендовані для комплектування її фонду. Фінансування районної бібліотеки мало бути майже в чотири рази більшим, ніж пришкільної й визначатися сумою в 83 крб. 30 коп. для збільшеної майже втричі кількості назв у 100 одиниць переважно загальноосвітнього характеру, рекомендованих для народного учителя. Гроші на комплектування повітової учительської бібліотеки визначалися сумою 306 крб. 20 коп. для 168 назв творів відомих педагогів, наукових педагогічних праць, ґрунтовних довідкових видань в галузі педагогіки, вивчення яких сприяло б підвищенню професійного рівня народних учителів.

На допомогу формуванню книжкового фонду усіх трьох видів бібліотек С. Сірополко підготував рекомендаційні бібліографічні списки з проблем організації школи, поза-шкільної освіти та довідкової літератури, Г. Вебер уклав бібліографію з питань педагогіки, психології, етики й шкільної справи на Заході, Є. Звягінцев – з методики географії та історії, О. Обухов – методики природознавства тощо. Укладачі каталогу були свідомими щодо певної недосконалості списків літератури, але розглядали його як перший позитивний досвід подібного роду праць, сподіваючись, що

⁷⁵ Учительские библиотеки / сост.: Г. К. Вебер, Е. А. Звягинцев, А. М. Обухов, М. П. Постовская, Н. П. Постовский, С. О. Серополко, Н. В. Чехов; Моск. отд-ние император. Рус. техн. о-ва; Моск. отдел междунар. учеб.-пром. выставки «Устройство и оборудование школь» – М., 1912. – С. 3.

він допоможе у комплектуванні та діяльності учительських книгозбірень. На виставці «Будова та обладнання школи», головною метою якої було ознайомлення фахівців з успіхами в галузі шкільної промисловості та сприяння її розвитку в інтересах школи Російської імперії, для учасників якої й було видано «Учительские библиотеки», також експонувалися своєрідні моделі учительських книгозбірень, підібраних за участю найбільш популярного в Росії книжкового Товариства І. Ситіна у відповідності із каталогом С. Сірополка, Г. Вебера, Є. Звягінцева, О. Обухова та інш.⁷⁶. Отже цей каталог можна розглядати як своєрідний засіб поширення педагогічних знань і педагогічної інформації, обумовлений необхідністю підвищення загального рівня просвіти у суспільстві.

Посилена увага до розвитку освіти вимагала розширення мережі учительських та учнівських бібліотек, а також профільного комплектування їх фондів. Цьому певною мірою сприяло нове видання зразкового каталогу «Учительские библиотеки» (М., 1914), підготовленого С. Сірополком і вміщеного у колективному збірнику «Народное образование в земствах. Основы организации и практики дела», що вийшов за редакцією земських освітян Є. Звягінцева, О. Обухова, М. Чехова та С. Сірополка, спрямованого на практичну допомогу щодо розбудови мережі закладів народної освіти, в тому числі пришкільних, районних і повітових учительських та учнівських бібліотек, довідкових книгозбірень при відділах народної освіти.

У передмові до нового варіанту зразкового каталогу «Учительские библиотеки» зазначалось, що спеціально-учительські бібліотеки все ще в більшості земств не стали необхідною приналежністю школи⁷⁷, потреба в яких усвідомлювалась учителями й освітніми діячами. В цьому виданні, як і у попередній публікації, учительські бібліотеки поділялись на пришкільні, районні та повітові. Але каталог пришкільної учительської бібліотеки збільшувався до 50 назв книжок на суму приблизно 30 крб, що розподіля-

⁷⁶ Там само. – С. 4.

⁷⁷ Серополко С. Учительские библиотеки / С. Серополко // Народное образование в земствах : основы организации и практики дела : сборник / под ред. Звягінцева Е. А., Обухова А. М., Серополка С. О., Чехова Н. В. – М., 1914. – С. 256.

лися на вісім відділів: педагогіка та психологія; методика російської мови; арифметика та геометрія; історія; природознавство та географія; шкільна гігієна та фізичне виховання; малювання та ручна праця; позашкільна освіта та довідкові книги⁷⁸.

До складу районної учительської бібліотеки, якою користувалися педагоги 6–10 шкіл, залежно від місцевих умов конкретного земства, мали б увійти вже близько 120 назв книжок на суму до 100 крб, що розподілялися так само, але перший розділ було розширено за рахунок книг із проблем народної освіти. Завідувати районною бібліотекою мав би або учитель школи, при якій вона знаходилася, або бібліотекар районної народної бібліотеки, якщо вони були пов'язані між собою⁷⁹. Порівняно з каталогом 1912 р. майже вдвічі зросла кількість назв повітової учительської бібліотеки, що мала складатися з більш як 330 книжок на суму до 500 крб і знаходитися при повітовій земській управі або при земській публічній бібліотеці, якщо така існувала.

До фонду районної та повітової учительських бібліотек входили книжки не лише педагогічного характеру, а й універсального змісту, що сприяло поповненню знань учителів з окремих предметів, а також підвищенню їх загального розвитку та культури. Крім цього, до каталогу повітової учительської бібліотеки включалися фундаментальні праці визначних педагогів, довідкові видання різних типів, монографічні дослідження в галузі педагогіки. Також у фонді цієї бібліотеки мав бути відділ довідкової літератури з багатотомними універсальними енциклопедичними й словниковими виданнями видавництва «О. й І. Гранат і К*» або Ф. Брокгауза й І. Єфрона та розділ літератури з проблем суспільствознавства. Згідно зі списками рекомендованої літератури до фондів жодної з трьох видів учительських бібліотек свідомо не включались хрестоматії та підручники, через те, що укладач вважав ці видання наявними у особистих бібліотеках вчителів, які тому були добре з ними обізані. Але, на думку С. Сірополка, все же було б доречним при повітових учительських бібліотеках мати повні комплекти букварів, хрестоматій і підручників для початкової школи

⁷⁸ Там само. – С. 259–260.

⁷⁹ Там само. – С. 258.

та журналів з проблем народної освіти для комплексного ознайомлення вчителів з навчальною книгою й новинками педагогічної думки. На окрему увагу заслуговує його пропозиція розширити фонд повітової учительської бібліотеки за рахунок включення до окремого відділу матеріалів для вивчення особливостей певного краю — документів земств (звіти, доповіді, журнали земських зібрань), праць обласних і місцевих з'їздів (учительських, санітарних, кооперативних) тощо. Укладання орієнтовного покажчика праць цього відділу входило до завдань місцевих громадських організацій, яким також належало дбати про щорічне поповнення фонду краєзнавчої літератури повітової учительської бібліотеки.

До складу цього, як і попереднього, каталогу не були включені книги із Закону Божого та богослов'я, а також загальноосвітні видання, оскільки народний учитель міг користуватися останніми в земських народних бібліотеках. Кожній земській управі пропонувалось надавати допомогу вчителям шляхом введення пільг при користуванні цими книгами в земських народних бібліотеках та сприяти їх забезпеченню педагогічними журналами, на сторінках яких друкувалися статті з актуальних фахових проблем, тому до каталогів трьох видів учительських бібліотек додавався список періодичних видань із проблем народної освіти. С. Сірополко зауважував, що деякі земства з метою підвищення освітнього рівня вчителів утворювали для них учительські бібліотеки і передплачували загальні та спеціальні педагогічні журнали, інші — встановлювали 50% знижки від номінальних цін при купівлі вчителями книжок у земських книжкових складах⁸⁰.

Оскільки потреба у подібних виданнях усвідомлювалася учителями і працівниками бібліотек, С. Сірополко разом із О. Обуховим і М. Чеховим підготували нове видання зразкового «Каталогу учительской библиотеки» (М., 1915) з іншою структурою, на допомогу початковому та поточному комплектуванню тільки повітових (при управі) та районних учительських бібліотек⁸¹. Його було поділено на п'ять черг,

⁸⁰ Серополко С. Земство и народный учитель / С. Серополко // Для нар. учителя. — 1909. — № 4. — С. 3.

⁸¹ Обухов А. Каталог учительской библиотеки / А. Обухов, С. Серополко, Н. Чехов. — 2-е изд. испр. — М. : Изд. журн. «Педагогический

кожна з яких складалася з кількох відділів, обов'язкових для книжкового фонду повітових та районних учительських бібліотек, зокрема — з педагогіки, психології та історії народної освіти, з методики російської мови, російської мови та літератури, з арифметики й геометрії, четвертий відділ мав бути укомплектований книгами з природознавства та географії, п'ятий — з історії, шостий — із фізичного виховання та шкільної гігієни, сьомий — з проблем викладання мистецтв, малювання, співів, ручної праці та ігор, восьмий — з позашкільної освіти, а також довідкових видань, дев'ятий представлений працями суспільствознавчої проблематики й в останньому з них мали бути педагогічні журнали⁸². До цього каталогу, як й до попередніх аналогічних видань, не входила література з проблем викладання Закону Божого та Богослов'я, оскільки автори, як вони зазначали у вступі, не вважали себе достатньо компетентними щодо відповідних порад. В каталозі не були представлені також книги, рекомендовані чи схвалені Міністерством народної освіти, оскільки в учительські бібліотеки допускалися, відповідно до циркуляра Міністерства народної освіти від 30 жовтня 1905 р., всі книги, що знаходилися в обігу і не були конфісковані у встановленому порядку.

Проектувались також розміри фінансового забезпечення книгозбірень, зокрема для книг першої черги, що складала основу повітової або районної учительської бібліотеки пропонувалась сума близько 180 крб. За змістом фонд мав бути педагогічного або методичного характеру, призначений для практичної роботи учителів у галузі шкільної та позашкільної освіти. А для списків другої, третьої, четвертої та п'ятої черг планувалось на кожну витратити суму від 130 до 150 крб, призначену для надання допомоги у послідовному поповненні бібліотек книжками з різних галузей знань та довідковою літературою для розширення загального розвитку народних учителів. Зразковий «Каталог учительской библиотеки» (М., 1915) виданий журналом «Педагогический листок» становив інтерес для земств та приватних осіб, учителів, діячів народної освіти як методичний посібник на допомогу комплектуванню учительських бібліотек. С. Сірополко вважав, що учительські

листок». Тип. К. Л. Меньшова, 1915. — 20 с. — (Учит. б-ка).

⁸² Там само. — С. 2.

бібліотеки були невід'ємним складником розвитку освіти, необхідною умовою забезпечення фахових інформаційних потреб учителів, підвищення їхнього загальноосвітнього та кваліфікаційного рівня⁸³, тому належне їх комплектування забезпечувало виконання їх соціального призначення. Кілька видань каталогу сприяло розробці С. Сірополком та іншими фахівцями методики укладання подібного роду праць, яку не лише вони використовували у своїй подальшій діяльності, але й інші укладачі аналогічної тематики видань, оскільки в деяких з них містилась подібна класифікація, зокрема при групуванні учительських книгозбірень використовувались терміни «пришкільна бібліотека», «районна бібліотека», «повітова бібліотека» тощо⁸⁴.

Учений розглядав також й інший підвид бібліотек навчальних закладів — учнівські книгозбірні, що забезпечували належне інформаційне забезпечення шкільного освітнього процесу. Визначаючи їх соціальне призначення, він вважав, що фонди цих книгозбірень за своїм складом мають бути у найтіснішому зв'язку зі шкільною програмою конкретної школи та відповідними їй підручниками. Це унеможливило складання єдиного каталогу для учнівських книгозбірень й тому в кожному повіті вчителям пропонувалось укладати орієнтовний каталог для учнівських бібліотек конкретного регіону. Учнівські бібліотеки початкових училищ могли бути укомплектовані тільки книжками та періодичними виданнями, допущеними Міністерством народної освіти, тому вчений виступав проти цієї бібліотечної цензури, зокрема обмежувального каталогу, що містив лише книжки російською мовою, обов'язкові у бібліотечних фондах навчальних закладів, що особливо негативно позначалося на місцевостях, де переважало неросійське населення, в тому числі й «іногородці», якими Міністерство народної освіти вважало українців⁸⁵. С. Сірополко розробив доклад-

⁸³ Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України : (друга половина XIX – 20-ті роки XX ст.) / П. І. Рогова. – К., 2009. – С. 71.

⁸⁴ Каталог книг учительських библиотек. Вып. 1. Пришкольные библиотеки. – Харьков : Печатня С. П. Яковлева, 1914. – 19 с. ; Каталог книг учительських библиотек. – Харьков : Печатня С. П. Яковлева, 1914. – 30 с.

⁸⁵ Серополко С. Ученические библиотеки / С. Серополко // Народное образование в земствах : основы организации и практики дела : сборник / под ред. Звягинцева Е. А., Обулова А. М., Серополка С. О., Че-

ну схему початкового та поточного комплектування повітовою земською управою учнівських бібліотек, а також описав «шлях книги» у закладах. Ці проблеми були предметом уваги на Першому з'їзді діячів народної освіти Московського повітового земства (1912), позитивними рішеннями якого вважав С. Сірополко відміну обмежувального каталогу для учнівських бібліотек та надання права вільного відбору книжок бібліотечною радою, а також необхідність плано-мірного розвитку мережі невеликих бібліотек, незалежно від утворення великих районних бібліотек-читалень⁸⁶. Книжковий фонд учнівської бібліотеки відігравав важливу роль в забезпеченні друками дітей, організації їх читання. С. Сірополко поділяв думку про необхідність контролювання читання в учнівських бібліотеках, хоча й протестував проти обмежувальних каталогів Міністерства народної освіти. Він вважав, що, крім опитування про враження від прочитаної книжки «контроль над читанням в деяких школах здійснюється під час спеціальних класних бесід з приводу прочитаного або письмової роботи на тему про прочитану книжку»⁸⁷. Вчений відводив значну роль керівництву читанням учнів, шкодуючи з приводу браку часу для присвячення цьому питанню належної уваги бібліотекарів, якими мали працювати вчителі.

С. Сірополко продовжував осмислювати практичну діяльність учнівських бібліотек і розвивати теоретичні погляди на сутність початкового комплектування їх фонду, вбачаючи обов'язкову умову цього укладання приблизних списків книг як основи формування книжкового ядра учнівської книгозбірні. Він вважав, що обов'язковий мінімум найцінніших у науковому та художньому сенсі творів друку та інших матеріалів, найбільш необхідних для користувачів учнівської бібліотеки, тобто книжкове ядро її може потребувати в середньому 50 крб на однокомплектну школу та щорічного асигнування на її поповнення по 10 крб,

---

кова Н. В. – М., 1914. – С. 202.

⁸⁶ Серополко С. Учительский съезд в Москве / С. Серополко // Пед. листок. – 1912. – Кн. 3. – С. 203–214.

⁸⁷ Серополко С. Ученические библиотеки / С. Серополко // Народное образование в земствах : основы организации и практики дела : сборник / под ред. Звягинцева Е. А., Обухова А. М., Серополка С. О., Чехова Н. В. – М., 1914. – С. 205.

тобто на комплект⁸⁸. Увага до комплектування учнівських бібліотек була зумовлена суспільним призначенням цього виду книгозбірень, від належної організації роботи яких залежав розвиток не лише шкільної, а й позашкільної освіти, оскільки найвищий відсоток читачів народних бібліотек складали підлітки, які закінчили початкову школу. На думку С. Сірополка, учнівські бібліотеки потребували більшої турботи з боку земств, тому він привертав увагу до необхідності внесення їх до числа об'єктів, що вимагали особливого піклування. Разом з комплектуванням учнівських бібліотек С. Сірополка цікавила проблема забезпечення шкіл підручниками, наочними та навчальними посібниками. Він дослідив схему замовлення та розсилки цих видань по школах і, на підставі вивчення досвіду книговидання та книгопоширення окремих земств, запропонував утворити в усіх земствах організації з видання підручників і навчальних посібників для шкіл та їх розповсюдження серед зацікавлених громадян. С. Сірополко зазначав необхідність своєчасного постачання цих видань до освітніх закладів, а також наголошував, що вибирати підручники для навчання дітей повинні учителі, яким належало б постійно стежити за досягненнями шкільної справи, знайомитись з новинками навчально-педагогічної літератури, де йшлося про нові методи викладання та аналізувалося широке коло питань з педагогічної проблематики. Для кращої орієнтації педагогів у книговидавничому репертуарі С. Сірополко пропонував здійснювати огляди новинок фахової літератури та наочних посібників на учительських курсах і з'їздах. Крім того вважав за доцільне організувати при відділі народної освіти земської управи спеціальний показовий музей підручників, навчальних і наочних посібників, а також зразкові учнівську та учительську бібліотеки⁸⁹.

С. Сірополко цікавився таким підвидом бібліотек навчальних закладів як бібліотеки при школах для дорослих, вважаючи їх допоміжно-освітніми установами, в яких повинні знаходитися книги, підручники та навчальні посіб

⁸⁸ Там само. – С.206.

⁸⁹ Серополко С. Снабжение школ учебниками и учебными пособиями / С. Серополко // Народное образование в земствах : основы организации и практики дела : сборник / под ред. Звягинцева Е. А., Обухов: А. М., Серополка С. О., Чехова Н. В. – М., 1914. – С. 195–196.

ники, рекомендовані учителями, а також видання методичного характеру, що дають змогу закріпити знання, набуті під час навчання. Ці книгозбірні мали бути універсальними за складом фонду, щоб кожний читач міг задовольнити і свої освітні, і загальнокультурні потреби⁹⁰.

В цілому ж підсумовуючи викладене, варто відзначити важливе значення бібліотекознавчого спадку С. Сірополка для розвитку фундаментальних проблем бібліотекознавства, серед яких структура і зміст бібліотекознавства як науки та як навчальної дисципліни, принципів активності бібліотеки та бібліотечної діяльності, запровадження дослідницьких методів у бібліотечну науку, основ бібліотечної статистики, що сприяло розвитку теоретико-методологічних засад бібліотекознавства, які формувались на початку ХХ ст. Цікавим був підхід до розгляду історії книжкової та бібліотечної справи світу і окремих країн в контексті бібліотекознавчої проблематики. Вагомим стало осмислення таких основ бібліотечної діяльності як зальнодоступність, планомірність, групування бібліотек, участь громадськості у їх роботі. Спостерігалась увага С. Сірополка до проблем розвитку бібліотечної мережі, організації роботи народних, учительських, учнівських та дитячих бібліотек. Зразкові каталоги учительських бібліотек підготовлені за його участю не втратили актуальності з плином часу й становлять інтерес для сучасних дослідників як джерельна база вивчення історії бібліотек навчальних закладів початку ХХ ст., їх тематико-типологічної характеристики, напрямів та особливостей комплектування фонду, роботи з читачами. Разом з цим в них розроблено методику відбору та групування літератури для друкованих каталогів подібного типу. Участь у підготовці спеціальних каталогів для комплектування бібліотек навчальних закладів, опублікованих у вигляді книжкових видань й призначених для бібліотечного використання, сприяла розвитку фондознавства й каталогознавства, а також організації освітніх інформаційних ресурсів.

---

⁹⁰ Сірополко С. Как должны быть организованы библиотеки при школах для взрослых / С. Сірополко // *Общее дело* : сб. статей по вопр. распространения образования среди взрослого населения / под ред. В. Костроминой. – М., 1912. – Вып. 4. – С. 317–322. – (Моск. о-во грамотности).

1.3. Вивчення правового стану бібліотек, формування бібліотечної освіти та вимоги до професії

Для нормативно-правових актів Російської імперії ХІХ-початку ХХ ст., що регулювали бібліотечну діяльність характерним було посилення надзору і контролю над публічними бібліотеками, регламентуючого порядку відкриття й роботи різних типів закладів, запровадження цензурного нагляду. Правове регулювання бібліотечної діяльності засновувалось переважно на законах про цензуру.

Законодавче забезпечення бібліотечної діяльності, де найбільш актуальними були проблеми бібліотечної цензури як на пряму державної бібліотечної політики, застосування обмежень щодо діяльності бібліотек, комплектування їх фондів, доступу до інформації, а також соціально-культурні наслідки цих явищ, були предметом уваги С. Сірополка як правника та бібліотекознавця. У своїх працях він висвітлював переважно негативні наслідки запровадження цензури в роботу бібліотек, вважаючи, що урядові розпорядження щодо права народних і учительських бібліотек в основному спрямовувалися на гальмування їхньої діяльності. У цьому зв'язку, він охарактеризував Устав про цензуру і друк (1890), зазначаючи, що саме його зміст загалом було покладено в основу більшості документів відповідного спрямування до 1917 р., що негативно вплигло на правове положення бібліотек. Ст.175 та 176 Уставу про цензуру і друк підтверджували порядок відкриття бібліотеки, встановлений законом 1865 р. «Про деякі переміни і доповнення до діючих нині цензурних постановою», згідно якого для відкриття публічної й громадської бібліотеки необхідно було подати прошення на ім'я міністра внутрішніх справ або губернатора, які могли відмовити у виданні такого дозволу. Одночасно з Уставом про цензуру і друк було прийнято «Правила про безплатні народні читальні і про порядок нагляду за ними» (1890), затверджені Міністерством внутрішніх справ, які посилювали цензурний тиск на бібліотеки тим, що приписували призначати відповідальну особу за діяльність книгозбірні, заміна якої могла відбуся лише з дозволу влади, але якщо ж призначена особа затримувалась адміністрацією, то бібліотека не могла працювати. Міністр внутріш-

ніх справ міг своєю владою тимчасово зачиняти бібліотеки й читальні Правила також надавали губернаторам право у випадку політичної неблагонадійності завідуючого або бібліотекаря своєю владою відстороняти його від роботи у бібліотеці. В подальшому цим правом користувались губернатори, які закривали бібліотеки перед страйками. Нагляд за бібліотеками покладался на співробітників навчальних закладів, які були зобов'язані слідкувати за порядком в бібліотеках й читальнях, контролювати склад їх фонду, а також читання відвідувачів читальні¹. Впровадження у дію цих правил спрямовувались на утворення державної регламентація читання та призводили до дискримінації його за національною ознакою, зокрема під великою заборонаю був допуск у бібліотеки книжок українською мовою².

С. Сірополко вважав негативними наслідками «Правил...» (1890) запровадження обмеження порядку відкриття бібліотеки, що можна було здійснювати лише з дозволу місцевого губернатора, який мав право й заборонити утворення нової книгозбірні, встановленні нагляду з боку місцевих представників навчального округу, введенні особливого звання спостерігача за народною бібліотекою, за її діяльністю, а особливо за придбанням та використанням друкованої продукції. Він звертав увагу не те, що з прийняттям цього документу посилювався нагляд за бібліотекою, бо за кожною установою закріплювалася, затверджена на цій посаді губернатором й узгоджена з попечителем округу, відповідальна особа, яка контролювала комплектування книжкового фонду, але й за нею теж встановлювався нагляд особливого «спостерігача», затвердженого також губернатором. Ще більш від'ємну дію цих правил С. Сірополко вбачав у подальшому обмеженні доступу до інформації, бо згідно правил бібліотеки й читальні могли поповнювати свої фонди лише книжками, схваленими Ученим ко-

¹ Бойкова О. Ф. Правовая среда российских библиотек : учеб.-практ. пособие / Бойкова О. Ф., Ключев В. К. – М., 2011. – С. 17.

² Павлов М. А. Государственная регламентация чтения в России 1890–1917 гг. [Электронный ресурс] : автореф. дис... канд. филол наук : специальность 05.25.04 «Книговедение» / Павлов Максим Анатольевич ; С-Петербург. гос. ун-т культуры и искусств. – Электрон. дан. – СПб., 1999. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/gosudarstvennaya-reglamentatsiya-chteniya-v-rossii-1890-1917-gg>. – Загл. с экрана

мітетом Міністерства народної освіти, списки якого були обов'язковими для використання при комплектуванні книгозбірень. За правилами 1890 р. Учений комітет Міністерства народної освіти по узгодженості з духовним відомством став видавати каталоги книжок і періодичних видань, допущених до читання в народні бібліотеки. Крім того, що з 1884 р. від імені Міністерства внутрішніх справ вже виходили та розповсюджувалися «Алфавітні списки творів друку, які повинні бути допущені... в публічних бібліотеках і громадських читальнях», що забороняли до вжитку книги з історії робітничого руху, з селянського питання тощо, а також твори російських й зарубіжних письменників. С. Сірополко наголошував на згубності встановлення особливої цензури у комплектуванні книжкового фонду цих закладів в той час, коли тільки 10 % загальної кількості видань, що знаходилися на книжковому ринку, були допущені у народні бібліотеки. Крім цього правила приписували сувору регламентацію мовного складу книжкового фонду, що мав складатися лише з російськомовних книжок. З запровадженням документу відбулося значне гальмування культурно-освітнього поступу країни, створилися перешкоди щодо організації доступу населення до інформаційних ресурсів та розпочався період повного прояву державної регламентації читання в житті російського суспільства³. Ці правила були скасовані в ході революційних подій в Російській імперії наказом царського уряду «Тимчасові правила про періодичні видання» (24 листопада, 1905), згідно якого відмінялась попередня цензура, але запроваджувались для видавців адміністративна й судова відповідальність (вперше в Російській імперії). Дія указу поширювалась і на бібліотеки. Чергові «Правила про народні бібліотеки при нижчих навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти» (28 лютого, 1906) забезпечували ліквідацію обмежувального каталогу при їх комплектуванні та виключного нагляду за їх діяльністю, у навчальних бібліотеках могли знаходитися всі книжки, допущені у публічні бібліотеки. Але право на відкриття народних бібліотек залишалось за адміністративними органами народної освіти, а не органами місцевого самоврядування — земствами. Новий указ про цензуру «Тимчасові

³ Там само.

правила для неперіодичного друку» (26 квітня, 1906) вносив корективи до попередніх правил, зокрема, крім стягнень, спрямованих на друк по суду, місцевій владі дозволялось видання адміністративних розпоряджень про конфіскацію та вилучення з продажу друкованої продукції. Це документ також не сприяв наповненню книжкових фондів бібліотек та забезпеченню доступу до інформації.

Фахівці бібліотечної справи, розуміючи необхідність змін державної бібліотечної політики та її законодавчого забезпечення, а також усвідомлюючи потребу демократичних перетворень в бібліотечній справі загалом, порушували питання про необхідність прийняття бібліотечного закону та розробляли його основи. Сам же Законопроект про бібліотеки було внесено на розгляд засідань Першого (27 квітня – 8 липня, 1906) та Другого (20 лютого – 2 червня, 1907) скликань Державної думи Російської імперії, але його не було затверджено⁴.

Проблеми правового положення бібліотек були предметом обговорення на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи, де йшлося про явочний порядок відкриття установ, звільнення їх від гербового й інших зборів, зниження поштових та залізнично-дорожніх тарифів на пересилку книжок. За наслідками дискусії було прийнято «Резолюцію з питання про правове положення бібліотеки». Правовий статус книгозбірень цікавив й делегатів Першого Загальноземського з'їзду з народної освіти, зокрема на засіданні секції позашкільної освіти 16 серпня 1911 р., секретарем якої було обрано С. Сірополка. Делегатами схвалювалась підтримка земствами приватної ініціативи у справі організації позашкільної освіти, але водночас вказувалось на необхідність визнання незадовільним сучасне її правове забезпечення⁵. З метою підготовки резолюції з'їзду на секції було обрано бібліотечну комісію у складі восьми осіб, очолив яку С. Сірополко. Ця комісія провела засідання, в ході яких обговорювались тези доповідей з бібліотечної проблематики, виголошених під час роботи з'їзду, та підготовлено резолюцію, в якій знайшли свій розвиток виголо-

⁴ Бойкова О. Ф. Правовая среда российских библиотек : учеб.-практ. пособие / Бойкова О. Ф., Ключев В. К. – М., 2011. – С. 20.

⁵ Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года : журн. заседаний секций съезда. – М., 1912. – С. 212–213.

шені на форумі ідеї й загальні принципи організації бібліотечної справи, розроблені Першим Всеросійським з'їздом з бібліотечної справи (1911), а також розширювалися права навчальних бібліотек. Резолюцію затверджено на засіданні секції позашкільної освіти, а пізніше на загальних зборах з'їзду 30 серпня 1911 р., де С. Сірополко, як голова бібліотечної комісії, брав активну участь у його обговоренні. Зокрема він пояснив необхідність включення до цього документа пункту, де йшлося про перетворення бібліотек при початкових навчальних закладах на самостійні бібліотеки, у такій редакції: «Бібліотеки при початкових училищах, відкриті за правилами 28 лютого 1906 р., повинні бути перетворені на самостійні бібліотеки»⁶, що значно розширювало їх права, бо ці бібліотеки знаходились під особливим наглядом із боку навчальної адміністрації, інспекторів народних училищ, які втручалися у їх діяльність, в тому числі й комплектування книгозбірень. Зважаючи, що бібліотеки при початкових училищах було прирівняні до громадських установ, теза означала, що бібліотеки, вперше засновані за вказаними правилами, потрібно перетворити на самостійні заклади. Проте положення, спрямоване на демократизацію їх роботи, не було внесено до резолюції з'їзду.

На цьому зібранні С. Сірополко висловився також й щодо порядку відкриття та закриття бібліотек і читалень. Він пояснив, що земські бібліотеки як такі не можуть бути ліквідовані у разі порушення законодавства, але якщо земська бібліотека порушила в чомусь діюче законоположення, то винну особу мало бути притягнуто до судової відповідальності, але бібліотека як установа залишається діючою: «Бібліотека як установа, закриттю не підлягає, рівно як повітова чи губерньська управа підлягає суду у повному складі за незаконні дії, але сама установа – управа – не підлягає закриттю»⁷. Цю думку професійного правника було враховано у постанові з'їзду, де визнавалося необхідним: «Установлення явочного порядку відкриття бібліотек і читалень і судового порядку закриття їх, причому земська

⁶ Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года : журн. общих заседаний съезда : (стеногр. запись). – М., 1912. – С. 527–528.

⁷ Там само. – С. 533.

бібліотека, як установа, закриттю не повинна підлягати»⁸, що сприяло удосконаленню правового становища бібліотек. С. Сірополко також взяв участь у дискусії щодо пункту документа, присвяченого правовому становищу бібліотек у регіонах, зокрема він зауважив: «Адміністративні розпорядження на місцях, що виходять від місцевої влади, в бібліотечній справі незрівнянно мають більше значення, ніж розпорядження, що надходять від загальної влади. Є райони, де виключаються книги певною мовою тільки лише в силу розпоряджень місцевої адміністрації»⁹. Це дозволяло усунути як загальні так й регіональні адміністративні впливи на справу комплектування бібліотек, але його думка була врахована лише частково і з'їздом було визнано, що наповнення фонду має здійснюватися відповідно запитам читачів різного віку, підготовки та національного складу населення і при цьому регулюватися виключно загальними діючими законоположеннями про друк та бути звільненим від будь-яких адміністративних розпоряджень¹⁰. Що ж до комплектування бібліотек, то на форумі було запропоновано укласти рекомендаційні систематичні каталоги книжок з усіх галузей знань для бібліотек різних типів та здійснювати огляд нових видань спільними зусиллями земських установ і просвітніх товариств¹¹.

Завдячуючи активній участі С. Сірополка як голови бібліотечної комісії, з'їздом було затверджено резолюцію в галузі бібліотечної справи, де знайшли свій подальший розвиток принципи та організаційні основи бібліотечного будівництва, розроблені попередніми бібліотечними форумами: безоплатність користування книжками та періодичними виданнями в громадських бібліотеках і читальнях; створення земствами бібліотечної мережі із центральних, районних, сільських, мандрівних книгозбірень; забезпечен-

⁸ Постановления Первого общеземского съезда по народному образованию в Москве 16–30 августа 1911 г. – М., 1911 – С. 29.

⁹ Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года : журн. общих заседаний съезда : (стеногр. запись). – М., 1912. – С. 530.

¹⁰ Сірополко С. Внешкольное образование на общеземском съезде по народному образованию / С. Сірополко // Для нар. учителя. – 1912. – № 1. – С. 17.

¹¹ Постановление первого общеземского съезда по народному образованию в Москве 16–30 августа 1911 г. – М., 1911. – С. 28–29.

ня центральних та районних бібліотек фахівцями зі спеціальною освітою, надання центральним та районним бібліотекам окремих приміщень, кімнат для читальні та квартир для бібліотекаря; здійснення підготовки бібліотекарів на короткотермінових курсах із бібліотекознавства; залучення місцевого населення до роботи в бібліотечних радах й бібліотечних товариствах. Було визнано необхідним заснування земствами районних, повітових і губерньських рад із позашкільної освіти з представництвом у них місцевого населення, громадського самоврядування, місцевих просвітницьких і кооперативних організацій за участю земських працівників із позашкільної освіти.

Загалом, завдячуючи діяльності С. Сірополка, відбулися певні демократичні зміни щодо правового становища бібліотек, земства отримали право на їх відкриття та проведення позашкільних заходів цілком самостійно поза явочним чи дозвільним порядком, що сприяло початковим перетворенням в галузі бібліотечної справи. Але разом з прагненням бібліотечної громадськості до запровадження правових заasad у розбудову бібліотечної сфери, до проведення прогресивних перетворень у бібліотечній галузі, зафіксованих у рішеннях з'їздів (Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи [червень 1911], Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти [серпень 1911]), відбитих у діяльності бібліотекознавців і діячів бібліотечної справи, нові державно-правові документи направлялись на реакційні заходи у офіційній бібліотечній політиці, порушуючи права громадян на вільний доступ до інформації. Серед цих документів були «Правила про народні бібліотеки при нижчих навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти, затверджені 9 червня 1912 року», що спрямовувались проти пришкільних народних бібліотек і тому критично сприйняті прогресивними діячами позашкільної освіти та бібліотекарями. В контексті правового становища цих бібліотек С. Сірополка вважав, що правила прийнято всупереч закону від 2 грудня 1905 р., направленому на скасування цензурного нагляду за народними бібліотеками та підпорядкування їх загальним правилам про публічні бібліотеки. Відповідно до нових правил земства та громадські організації не лише були відсторонені від управління створеними ними книгозбірними, а й позбавлені права

власності на їх майно. С. Сірополко виступив у фахових виданнях із низкою статей, у яких піддав критиці новий документ, широко оприлюднивши його текст і зазначивши, що цей циркуляр зумовлює втрату земствами права власності на своє майно, а також відсторонення їх від завідування народними бібліотеками. Нові правила впливали на підпорядковані земствам майже 90 % усіх народних бібліотек, існуючих при школах, фінансово обмежуючи земства у справі будівництва власних приміщень книгозбірень, вони утворювали суттєві перешкоди не тільки майновому стану, організації поточної роботи та управлінню бібліотеками, але й подальшому розвитку їх мережі. У деяких земствах до планів шкіл було внесено спеціальні кімнати для бібліотек, а Харківське губернське земство навіть обумовило цим свою субсидію повітам на будівництво шкіл.

Нові правила дозволяли зазіхати на майно бібліотеки, віддаючи його у розпорядження навчального закладу, при якому вона існувала. У такому разі книгозбірня ставала невід'ємною власністю школи, не зважаючи на те, що її власником до цього було земство, що не могло не вплинути на організацію її роботи. На думку С. Сірополка, ці правила змушували земства, просвітні товариства та приватних осіб зосереджувати увагу на влаштуванні народних бібліотек поза шкільними приміщеннями, оскільки в цьому випадку бібліотеки підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ і на них не впливали дії нових правил, що не тільки зменшували роль засновників бібліотек, а й суттєво шкодили культурному розвитку країни. Земства прагнули захистити свої права, деякі з них (Уфимське, Петербурзьке, Воронежське, Ярославське, Тверське, Нижньогородське) намагались оскаржити прийняті правила в Урядовому Сенаті, інші (В'ятське, Тихвинське, Бузулуцьке тощо) прийняли рішення про відкриття бібліотек поза шкільними приміщеннями, решта визнали за необхідне закрити всі пришкільні бібліотеки, а замість них відкрити народні бібліотеки в окремих приміщеннях¹².

Окрім обмеження народних бібліотек при нижчих навчальних закладах у праві власності на приміщення, мож-

¹² Сірополко С. Основные вопросы внешкольного образования / С. Сірополко. – М., 1913. – С. 60–63. – (Б-ка нар. учителя / под ред. Н. Е. Румянцева (сер. пед.), О. Н. Смирнова (сер. справ.).

ливості розвитку загалом, нові правила поновлювали цензуру щодо наповнення фонду книгозбірень, повністю покладаючи вибір книжок на інспекторів народних училищ¹³. Комплектування установ суттєво обмежувалося, незважаючи на ту, обставину, що за правилами від 2 грудня 1905 р. вони прирівнювались до публічних і громадських бібліотек й наділялись правом мати у своїй фондах всі книжки та періодичні видання, допущені для обігу в імперії. З уведенням нових правил до складу книжкового фонду народних бібліотек при нижчих навчальних закладах включалися лише ті книги, які отримали схвалення Ученого комітету Міністерства народної освіти або училищної ради при Найсвятішому Синоді. Допускалися також інші видання, крім схвалених цими двома установами, але при умові отримання дозволу від інспектора народних училищ¹⁴. Нові правила наділяти Учений комітет правом встановлювати обов'язковий каталог для народних бібліотек при нижчих навчальних закладах, оскільки в більшості випадків вони існували саме при школах, й комплектування обмежити вузькими рамками міністерського каталогу. Були випадки, коли у таких каталогах до числа «шкідливих» книг потрапляли навіть твори класиків російської та зарубіжної літератури.

У зв'язку із запровадженням цих правил С. Сірополка особливо турбувала доля українських книжок у народних бібліотеках при нижчих навчальних закладах. Він вважав одним із чергових завдань бібліотечної справи України наповнення книжкового фонду книгозбірень українською літературою з метою задоволення інформаційних та культурно-освітніх потреб населення, оскільки у рішеннях всеросійських з'їздів з бібліотечної справи та загально земського з народної освіти йшлося про комплектування бібліотек відповідно до запитів читачів різного віку, підготовки та національного складу¹⁵.

¹³ Серополко С. Новые правила о народных библиотеках / С. Серополко // Для нар. учителя. – 1912. – № 11. – С. 33.

¹⁴ Серополко С. Возврат старым правилам в народно-библиотечном деле по «новым» правилам о библиотеках / С. Серополко // Земское дело. – 1912. – № 12. – С. 159.

¹⁵ Серополко С. Народные библиотеки на Полтавщине / С. Серополко // Укр. жизнь. – 1912. – № 5. – С. 98.

В фондах народних бібліотеках при нижчих навчальних закладах була недостатня кількість української літератури, проте серед населення України існував значний попит на книжки рідною мовою. Про це красномовно свідчить той факт, що їх обертаність майже вдвічі перевищувала цей показник роботи книгозбірень окремих регіонів. Так, середня по Харківській губернії обертаність української книги становила 3,8, тим часом як середня обертаність книги загалом була 2,0¹⁶. Якщо нові правила 1912 р. загальмували розвиток бібліотечної справи в усій країні, то для України вони виявилися надзвичайно згубними, оскільки Учений комітет Міністерства народної освіти у своїх списках не зазначав українських книжок, сприяючи денаціоналізації та русифікації молоді. Більш того з пришкільних бібліотек України зникали видання українською мовою. С. Сірополко наводив такий приклад: за розпорядженням інспекторів народних училищ із народних бібліотек були вилучені твори Т. Шевченка «Катерина», «Невільнику», «Назар Стодоля» у Харківській губернії, а в Уманському повіті Київської губернії — Євангелія українською мовою¹⁷. Із бібліотек Київського та інших повітів на вимогу інспекторів народних училищ відокремлювались всі без винятку книжки українською мовою, а з 30 шкільних бібліотек забрано близько 2 тис. україномовних книжок, що складали до 20 % їх загального книжкового фонду¹⁸. Цікавим був той факт, що серед реквізованих траплялись й видання, які пройшли попередню цензуру, що вказувало на загальне знищення україномовних книжок у книжкових фондах народних бібліотек як джерел формування національної свідомості та самосвідомості громадян. Одночасно з цим йшла ліквідація книгозбірень, тільки у Київській губернії, згідно з новими правилами, було закрито 100 безоплатних народних бібліотек, утримуваних коштами відомого видавця, публіциста й громадського діяча Ф. Павленкова, — так званих

¹⁶ Сірополко С. Украинские книги в народных библиотеках Харьков[ской] губ.[ернии] / С. Сірополко // Укр. життя. — 1913. — № 6. — С. 100.

¹⁷ Сірополко С. Наследство г. Кассо на Украине / С. Сірополко // Укр. життя. — 1915. — № 2. — С. 17.

¹⁸ Сірополко С. Разгром земских библиотек при Л. А. Кассо в Киевской губернии / С. Сірополко // Укр. життя. — 1915. — № 1. — С. 84.

Павленковських бібліотек, поширених по цілій Російській імперії. Їх цінність полягала в тому, що вони були поодинокими закладами культури по селах й сприяли просвіті населення, проте їх фонди були або понищені, або роздані навіть без відома спадкоємців Ф. Павленкова, які вимагали повернення бібліотечних книжок, що становили їхню власність¹⁹. С. Сірополко намагався запобігти подальшому лихому впливові цих правил і пропонував шукати нових законних шляхів для поширення україномовної літератури, минаючи бібліотеки, становище яких взагалі було непевне. Замість закритих бібліотек, на його думку, необхідно було засновувати книгарні, ятки з книжками на базарах, розповсюджувати літературу через книгонош – «ширити поміж людністю по можливо дешевій ціні, а то й дурно, українську книжку»²⁰.

В аналітичних статтях С. Сірополка з приводу запровадження нових правил, йшлося про поновлювання особливо го нагляду за культурно-просвітницькою роботою бібліотек і читалень, посилення цензурних заборон щодо комплектування фондів, обмеження доступ до демократичних легальних періодичних та неперіодичних видань, в тому числі й українською мовою, і, як наслідок, відбувалося гальмування громадсько-демократичного та культурно-освітнього руху країни. Одностайна критика нових правил про народні бібліотеки при нижчих навчальних закладах (1912) з боку інших бібліотекознавців і діячів освіти дали поштовх для розгляду цього документу на засіданнях Державної Думі Російської імперії, де було визнано шкідливий вплив цих правил на освітні процеси в державі. Земські представники у Думі змогли у 1915 р. сприяти відміні правил 1912 р., внаслідок чого було прийнято нові правила, згідно з якими бібліотеки при нижчих навчальних закладах визнавались власністю земств, а не шкіл, розширювались їх права щодо організації комплектування та використання книжкового фонду, організації роботи з читачами.

Проте, незважаючи на відміну у 1915 р. правил про народні бібліотеки 1912 р. інерція їх дії виявлялась ще певний час, на що, зокрема, вказувала майже повна відсутність у

¹⁹ Там само. – С. 85.

²⁰ Сірополко С. З біжучого життя. Нові правила про народні бібліотеки / С. Сірополко // Світло. – 1912. – № 4. – С. 61.

вітчизняних бібліотеках українських книжок та обмежене вживання української мови у бібліотечній та книжковій справі. На останньому С. Сірополко наголошував на професійних форумах. Так на З'їзді з питань позашкільної освіти та організації розумних розваг для народу (Харків, 7–12 червня, 1915) він виступив з промовою про необхідність використання української мови в закладах позашкільної освіти при проведенні усіх культурно-освітніх заходів. У своїй доповіді зазначив, що особливого захисту потребують права українського народу, оскільки права інших народів на вживання рідної мови не зневажаються так, як права українського народу. Він навів приклади репресій, що застосовувалися до народних учителів, котрі здійснювали викладацьку діяльність українською мовою, та наголосив на необхідності доброзичливого ставлення до використання мов усіх народів, що входили до складу Російської імперії. На розгляд з'їзду учений вніс пропозицію: «Визнаючи, що для підвищення культурного рівня населення культурно-освітні заходи повинні бути близькими і рідними йому за мовою і за всім своїм укладом, секція вважає за необхідне, щоб у місцевостях з українським населенням вся поза-шкільна освіта провадилась українською мовою»²¹, яку було включено до його резолюції. Це значною мірою сприяло провадженню позашкільної освіти в Україні рідною мовою.

Отже, відстоювання С. Сірополком права українців та інших народів на використання своєї мови в контексті правового становища народних бібліотек та вивчення впливу державних документів, обмежуючих доступ громадян до інформації, запровадження цензури при комплектуванні фондів та їх використанні, привертало увагу громадських зібрань й широкого кола фахівців до необхідності зміни державної бібліотечної політики та розробки нового демократичного бібліотечного законодавства, що врегульовувало б бібліотечне право. Його публікації на сторінках спеціальних періодичних видань з аналізом існуючого правового забезпечення діяльності народних бібліотек, виявленям засобів обмеження прав громадян на бібліотечне обслуговування та пропозиціями щодо сутнісних змін певною

²¹ Український момент на харьковском съезде по организации разумных развлечений // Укр. жизнь. – 1915. – № 7. – С. 80.

мірою сприяли захисту права українців на використання української мови у позашкільній освіті та права інших народів здійснювати освіту рідною мовою.

Одночасно з правовим регулюванням бібліотечної діяльності актуальною для бібліотекознавства початку ХХ ст., стала проблема бібліотечної освіти у зв'язку зі зростанням мережі бібліотек, що потребували кваліфікованих кадрів. С. Сірополко був прихильником організації спеціальної підготовки бібліотекарів, але, оскільки не існувало закладів, в яких би готували фахівців для роботи в книгозбірнях, підтримував пропозиції бібліотечного та загальноземського з'їздів про утворення короткотермінових курсів, де викладались би бібліотекознавчі дисципліни, а також подавалися відомості з бібліотекознавства. С. Сірополко вважав, що найбільш підготовленими на той час для роботи в народних бібліотеках були вчителі, які могли б обіймати посаду бібліотекаря з належною оплатою за цю працю. Залучення шкільних учителів до роботи у бібліотеках було зумовлено, головним чином тим, що одним з основних завдань поза-шкільної освіти, як писав С. Сірополко, було навчання грамоти всього дорослого неписьменного населення. Крім того, він вважав, що участь народного вчителя у бібліотечній справі може знайти свій вияв у завідуванні бібліотекою, у поширенні серед колишніх учнів і місцевого населення переконаності у необхідності відкриття бібліотек-читалень, у пробудженні інтересу в людей до народно-бібліотечної справи, в організації гуртків самоосвіти серед читачів бібліотек, допомозі читачам у виборі книжок та кращому засвоєнні прочитаного, у виробленні в них смаку до читання хороших книжок тощо²². Він писав, що не варто «чинити перешкоди у справі служіння народних учителів просвіті народної маси і тим самим віддаляти народного учителя від народу, серед якого він живе і потребами якого вболіває»²³. Пропозицію поєднання в одній особі посад бібліотекаря та шкільного учителя він огрунтовував тим, що розвитку бібліотечної справи

²² Серополко С. Народные библиотеки в России / С. Серополко // Практическая школьная энциклопедия : настол. кн. для нар. учителей и др. ближайших деятелей в обл. нар. образования / под общ. ред. Н. В. Тулупова, П. М. Шестакова. – М., 1912. – С. 671.

²³ Серополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Серополко. – М., 1912. – С. 44.

значною мірою сприяло перебування народних учителів на посадах завідувача бібліотеки, а також «тісного зв'язку школи і бібліотеки із завданнями, що переслідують обидві просвітні установи»²⁴. С. Сірополко звертав увагу на необхідність надання вчителям бібліотечної освіти, для чого пропонував увести до навчальних планів учительських семінарів і педагогічних курсів особливий предмет — бібліотекознавство, оскільки «кожний учитель після прослуховування основ бібліотекознавства стане, по-перше, пропагандистом бібліотеки як просвітницького закладу, по-друге, стане цілком підготовленим для ведення бібліотечної справи»²⁵. На його думку бібліотекар повинен мати педагогічну підготовку, а також спеціальну освіту, щоб виконувати такі функції, як комплектування фонду бібліотеки, каталогізацію, добір необхідної літератури для читачів. Учений пропонував при спеціальних семінарах й курсах заснувати взірцеву народну бібліотеку, в якій «не тільки б знаходили застосування теоретичні положення, розкриті предметом «бібліотекознавство», але вони також слугували б практичною школою для самих слухачів цього предмета»²⁶.

Свої думки з приводу важливості викладання навчального курсу «Бібліотекознавство» у спеціальних освітніх закладах для вчителів він висловив на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи (1911), підкреслюючи необхідності запровадження в учительських семінаріях за рахунок деяких предметів, що там вивчали, курсу з бібліотекознавства, зважаючи, що в народних бібліотеках працювали переважно вчителі. Ця його пропозиція була підтримана більшістю учасників секції громадських і народних бібліотек²⁷.

Разом з цим учений послідовно відстоював ідею необхідності спеціальної підготовки фахівців для роботи у бібліотеці: вони повинні мати не лише загальноосвітні, а й професійні знання для організації її ефективної діяльності. С. Сірополко підкреслював, що бібліотекар має бути озна-

²⁴ Там само. — С. 55.

²⁵ Серополко С. Очередные задачи в народно-библиотечном деле / С. Серополко // Для нар. учителя. — 1910. — № 17. — С. 26.

²⁶ Там само. — С. 27.

²⁷ Серополко С. Секция общественных и народных библиотек I-го Всероссийского съезда по библиотечному делу / С. Серополко // Пед. листок. — 1911. — Кн. 8. — С. 673.

йомлений із бібліографічними покажчиками, методикою запису позичання книжок, веденням звітності, а також повинен допомагати читачам при виборі книжок, навчати їх методики засвоєння змісту прочитаного, сприяти пробудженню в них інтересу до читання, про що він зазначив у своїй доповіді «О подготовке библиотечного персонала» на Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (1911). Він зауважував, що насамперед земства мають піклуватися про підготовку бібліотекарів для народних бібліотек, зокрема організувати спеціальні курси з бібліотекознавства, в програму яких ввести два нових предмети — бібліотекознавство й огляд дитячої та народної літератури. С. Сірополко так пояснив необхідність вивчення науки про бібліотеку та бібліотечну справу учителю: «Бібліотекознавство у розумінні технічних знань, у розумінні ведення бібліотек учителям необхідно знати, оскільки при кожній школі, без сумніву, буде шкільна бібліотека, а народним учителям неминуче потрібно знати технічне ведення шкільної бібліотеки і дитячої, і народної бібліотеки. Ось чому цей курс бажано ввести не лише до спеціалізованих установ, але й в курс класів середніх навчальних закладів»²⁸.

Особлива роль відводилась С. Сірополком бібліотекарю в книгозбірнях при школах для дорослих, де належало спрямовувати читання осіб, яким бракувало часу на навчання, пропонуючи книжки у певній послідовності з метою розширення та кращого засвоєння знань²⁹. Цим він підтвердив свою думку про необхідність спеціальної освіти для бібліотекарів, вивчення бібліотекознавства, що знайомить фахівців з основними напрямками організації праці бібліотеки як культурно-освітньої установи для дорослих.

В цілому ж стосовно перспектив вирішення деяких проблем бібліотечних кадрів в окремих регіонах Російської імперії, то С. Сірополко відзначив, що у рішеннях Першого з'їзду діячів народної освіти Московського повітового зем-

---

²⁸ Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года : журн. общих заседаний съезда : (стеногр. запись). – М., 1912. – С. 527–528.

²⁹ Серополко С. Как должны быть организованы библиотеки при школах для взрослых / С. Серополко // Общее дело : сб. ст. по вопр. распространения образования среди взрослого населения / под ред. В. Костроминой. – М., 1912. – Вып. 4. – С. 317–322. – (Моск. о-во грамотности).

ства (1912) було визнано необхідним піднесення освітнього рівня бібліотекарів, збільшення їм платні, улаштування курсів із бібліотечної справи³⁰.

Питання організації освіти для бібліотекарів постійно привертало увагу теоретиків і практиків бібліотечної справи, обговорювалося на спеціальних зібраннях бібліотекарів та працівників позашкільної освіти. Для його вирішення фахівцями був розроблений план улаштування бібліотечних курсів у Російському бібліографічному товаристві при Імператорському Московському університеті, але пізніше з ініціативи Л. Хавкіної, відомого просвітнього діяча та бібліотекознавця, такі курси були засновані при Московському міському народному університеті імені А. Л. Шанявського. З 17 квітня по 7 травня 1913 р. працювали перші в Російській імперії курси з бібліотечної справи для бібліотекарів народних, громадських, шкільних і дитячих бібліотек. Більшість слухачів були працівниками бібліотек, рекомендованими для навчання радами бібліотек, земствами, просвітніми товариствами, але дехто приїхав з особистої ініціативи і за власний кошт. Усього було прийнято 357 осіб, а відмовлено у зарахуванні 150 особам³¹. Навчальні предмети було згруповано у 4 цикли: загальна історія книги, бібліографія, бібліотекознавство та книжкова справа. Особливу увагу зосереджували на вивченні навчальних курсів, пов'язаних із формуванням, обробкою та зберіганням бібліотечного фонду, – зокрема, С. Сірополко викладав дисципліни «Практична бібліографія» і «Комплектування бібліотею»³². Московські бібліотечні курси були широко популярні серед працівників бібліотек, бо відзначалися, крім іншого, високим рівнем бібліографічної підготовки. Особливо цінними вважалися лекції С. Сірополка з бібліографії, а також підготовлений ним з навчальною метою рекомендаційний бібліографічний покажчик «Практическая библиография»³³, що становив бібліографію бібліографії,

³⁰ Серополко С. Учительский съезд в Москве / С. Серополко // Пед. листок. – 1912. – Кн. 3. – С. 203–214.

³¹ Хавкина-Гамбургер Л. Первые курсы по библиотечному делу / Л. Хавкина-Гамбургер. – М., 1915. – С. 1–2.

³² Абрамов К. И. У истоков библиотечного образования в России / К. И. Абрамов // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1993. – № 6. – С. 38.

³³ Серополко С. Практическая библиография / С. Серополко. – М.,

вміщував більш як сто назв бібліографічних видань з різних галузей знань – літератури, історії, географії, природознавства, суспільствознавства, релігії, філософських наук, педагогіки, медицини, сільського господарства, технічних наук, – призначених для підвищення кваліфікації працівників народних бібліотек і громадських книгозбірень.

Окрім того, до покажчика увійшли рекомендаційні каталоги та посібники, державний бібліографічний покажчик «Книжковий літопис», бібліографічна та бібліотекознавча періодика, продовжувані видання. Але поза межами списку залишилися спеціальні покажчики дитячої літератури. У своїх лекціях С. Сірополко аналізував значний фактичний матеріал з бібліографії, накопичений ним під час постійного складання рекомендаційних бібліографічних списків у галузі художньої літератури та бібліографічних покажчиків і видань з позашкільної освіти й бібліотечної справи, а також різних видів рецензій та оглядів, що він друкував на сторінках «Педагогического листка» впродовж кількох років. Програма курсів постійно удосконалювалась, й С. Сірополко під час їх роботи з 13 квітня до 9 травня 1915 р. викладав навчальний курс, пов'язаний з книгознавством та бібліополістикою «Придбання книжок. Книговидавничі та книготорговельні фірми в Росії»³⁴. Завдячуючи бібліотечним курсам при Московському народному міському університеті імені А. Л. Шанявського наука про книгу та бібліотеку увійшла до кола його навчальних дисциплін, розвивалось бібліотекознавство, бібліографознавство та книгознавство, чому певною мірою сприяла й навчально-педагогічна діяльність С. Сірополка у цьому закладі.

Варто відзначити також участь С. Сірополка у підготовці фахівців в галузі народної освіти, які також вивчали й бібліологічні дисципліни. Так, за його активної участі на початку 1915 р. у Москві було утворено Товариство з підготовки фахівців земської та міської служби, головним напрямом діяльності якого була організація постійних однорічних курсів, що мали на меті теоретичну та практичну

1914. – 4 с.

³⁴ Курсы и лекции / Б. а. // Библиотекарь. – 1915. – Вып. 3/4. – С. 430–432 ; Самохвалов И. Библиотечные курсы при Университете имени Шанявского в Москве / И. Самохвалов // Библиотекарь. – 1915. – Вып. 2. – С. 129–137.

підготовку фахівців у галузі народної освіти для роботи в земствах і містах. Секретарем комітету, що керував роботою товариства, було обрано С. Сірополка. Він брав активну участь у розробці навчального плану, що містив найбільший за кількістю годин курс «Позашкільна освіта», другим за цією ознакою був курс «Новітні течії у початковому навчанні та огляд підручників і навчальних посібників», а також у плані було виокремлено курс «Дитяча література і організація шкільних бібліотек»³⁵.

Отже, навчальним планом передбачалося вивчення основних засад позашкільної освіти, у тому числі й бібліотечної справи, крім того, організації шкільних бібліотек надавалося важливе значення як осередкам, що сприяли поширенню знань серед підростаючого покоління. Внесення цих курсів до навчального плану Товариства з підготовки фахівців земської та міської служби свідчило про наміри здійснювати підготовку працівників позашкільної освіти із опануванням окремих знань з бібліотекознавства. Завдячуючи ініціативі С. Сірополка Товариство мало на меті утворити спеціальну довідкову бібліотеку, до складу якої мали б увійти книжки, видані земствами та міськими органами самоврядування з проблем народної освіти.

Значним є внесок С. Сірополка у розробку вчення про бібліотечну професію, який пропонував виявляти пильну увагу відбору людей на посаду бібліотекаря, враховуючи загальнокультурний рівень, психологічні особливості, комунікаційні здібності та педагогічні уміння при визначенні його обов'язків – «душею бібліотеки по справедливості повинен бути визнаним бібліотекар»³⁶. Особливе значення для розвитку науки про бібліотечну професію мали ідеї С. Сірополка, висловлені ним на З'їзді з питань позашкільної освіти та організації розумних розваг для народу (Харків. 7–12 червня, 1915), де він зазначав, що сучасний бібліотекар «має на меті створити читача, вивчити його запити та задовольнити їх у відповідній системі по відомому

³⁵ Сірополко С. Общество по подготовке специалистов земской и городской службы / С. Сірополко // Земское дело. – 1916. – № 5. – С. 246–247.

³⁶ Сірополко С. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. Сірополко. – М., 1910. – С. 11.

плану»³⁷. Оскільки бібліотеці належить особливе місце в загальній системі установ позашкільної освіти, то бібліотекар, на думку С. Сірополка, повинен сприяти найбільш повному задоволенню інформаційних потреб інших закладів позашкільної освіти: надавати необхідну літературу та організовувати книжкові виставки на допомогу проведенню різноманітних заходів, зокрема лекцій, екскурсій, а також готувати для читачів і слухачів книжки, що сприяли б вияву їхньої активності та самостійності у мисленні й діяльності. Особливо вчений виокремлював вимоги до бібліотекаря як керівника читанням, який мав знати психологію читача, любити літературу, бути обізнаним з книжковим фондом своєї установи. Важливою визнавалась роль бібліотекаря в розвитку краєзнавства для вивчення історії свого краю та формування почуття патріотизму у читачів бібліотек та жителів регіону, вивчення його традицій, побуту та звичок. С. Сірополко висловився про необхідність організації при бібліотеці так званого «місцевого відділу», де була б зібрана література з історії краю, його економічного та культурного життя, а також література, авторами якої були уродженці або постійні жителі даного краю³⁸. Бібліотекарю належало різними засобами поширювати відомості про регіональні особливості, в тому числі й заснуванням спеціальних гуртків з вивчення місцевого краю. Отже, він підтвердив висловлену раніше думку про необхідність створення відділів краєзнавства в бібліотеках, діяльність яких спонукала б збиранню, зберіганню та наданню у користування інформації про регіональні особливості губерній, що свідчить про започаткування ним бібліотечного краєзнавства. Водночас, на думку вченого, бібліотекар мав активізувати не лише краєзнавчий рух, але й загалом участь населення у розбудові мережі установ позашкільної освіти, дбати про заснування бібліотечних товариств чи рад, запроваджуючи принцип громадськості в організацію роботи книгозбірень. Об'єднання осіб, які працювали у районних, повітових і губернських бібліотеках на ґрунті професійних інтересів,

³⁷ Серополко С. О связи и взаимоотношения культурно-просветительных мероприятий : [докл., читаный на Харьк. съезде по внешкольному образованию в заседании 9 июня 1915 г. / С. Серополко // Пед. листок. – 1915. – № 8. – С. 553.

³⁸ Там само. – С. 554.

С. Сірополко вважав необхідним засобом для підготовки кадрів фахівців-бібліотекарів та підвищення їх кваліфікації, як й участь у систематичній організації повітових і губернських бібліотечних з'їздів, у діяльності всеросійських бібліотечних зібрань та вітчизняних професійних бібліотечних організацій — Товариства Бібліотекознавства у Санкт-Петербурзі та Комісії Бібліотекознавства Російського бібліографічного товариства при Московському університеті³⁹. Отже, він справедливо вважав професійні зібрання та об'єднання бібліотекарів важливими осередками для розвитку й підвищення спеціальних знань фахівців.

На початку ХХ ст. для С. Сірополка як і багатьох науковців, було характерним розширене тлумачення бібліотекознавства, у складі якого розглядалися також й проблеми вивчення соціального призначення книги, історії книговиробництва та книгорозповсюдження. С. Сірополко у своїх працях визначав книгу як «головного провідника знань у народну масу» та як «могутнього провідника культури»⁴⁰. Зважаючи, що більшість жителів сіл були неписьменними і лише за допомогою книги вони мали змогу отримати справжню освіту, знання та підвищити свій культурний рівень, вчений зазначав, що книга сприяє заохоченню людей до користування послугами культурно-освітніх закладів, які в свою чергу задовольняють духовні потреби за допомогою книги. С. Сірополко розглядав культурно-освітню функцію книги як одну із сутнісних у її призначенні.

Що ж до книгорозповсюдження, то одним із засобів він вважав книжкову торгівлю, яку визнавав культурно-просвітницькою справою, а служіння їй «актом подвижництва і громадянського обов'язку». С. Сірополко писав: «якщо Новікова М. І. випробовували у вірі, то тепер застосовуються випробовування у "благонадежности"; якщо «Новіков за свою діяльність поплатився Шліссельбурзькою фортецею, то тепер видавці і власники магазинів платяться взагалі "крепостью"»⁴¹. Досліджуючи участь земств в організації

³⁹ Серополко С. Народные библиотеки в России / С. Серополко // Практическая школьная энциклопедия : настол. кв. для нар. учителей и др. ближайших деятелей в обл. нар. образования / под общ. ред. Н. В. Тулупова, П. М. Шестакова. — М., 1912. — С. 666.

⁴⁰ Серополко С. Внешкольное образование : сб. ст. / С. Серополко. — М., 1912. — С. 72.

⁴¹ Там само. — С. 84.

книжкової торгівлі, він дійшов висновку, що наприкінці ХІХ ст., коли відбувалося становлення земських книжкових складів, останні сприяли комплектуванню земських бібліотек, забезпеченню підручниками шкіл, а також надавали книжки сільським книгоношам із відповідними знижками за книгорозповсюдження. З організаційного погляду кожний склад, губернський чи повітовий, був самотійною одиницею, підзвітною правлінню свого земства. З утворенням книжкових складів у них працювали добровольці, але в 90-х рр. ХІХ ст. були встановлені штатні оплачувані посади: завідуючий, рахівник, один-два служителя. Земствам не дозволялося самотійно здійснювати видавничу діяльність, відкривати роздрібні магазини та навіть книжкові кіоски. Вже з початку ХХ ст. спостерігалось певне пожвавлення земського книжкового руху, широкому розповсюдженню літератури на книжковому ринку значною мірою сприяла робота земських книжкових складів, що мали за мету полегшити населенню доступ до книжки по можливо дешевій ціні, не зважаючи навіть на те, що видавнича діяльність земств лімітувалася виключно списками літературних творів, допущених для поширення серед населення відповідно до каталогів народних бібліотек і читалень для початкових навчальних закладів, а торгівля земських книжкових складів обмежувалася лише продажем підручників і книжок, допущених Міністерством народної освіти в шкільні бібліотеки та безплатні бібліотеки-читальні. Учений вважав, що розвитку книжкової торгівлі значною мірою перешкоджав існуючий порядок відкриття книжкових магазинів, а також їх правове становище, яке регламентувало цей вид торгівлі, на який адміністрація мала суттєвий вплив – щодо закриття книжкових крамниць, затвердження службовців для роботи в земських книжкових складах тощо

На Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (1911), під час засідання секції позашкільної освіти йшлося про проблеми книговидавничої справи та книжкової торгівлі, внаслідок обговорення яких було прийнято резолюцію з питань земського книговидання, сутність якої зводилася до визнання необхідності заснування книговидавничих та книгопросвітницьких товариств у губернських і повітових земствах, із завданням поширення серед населення підручників та література універсального змісту. Вивчення

С. Сірополком історії земської книжкової торгівлі в хронологічній послідовності свідчило про розробку ним методу історизму в бібліополістиці.

В цілому ж підсумовуючи дослідження С. Сірополком бібліотекознавчої проблематики, варто зазначити, що студювання правового стану бібліотек Російської імперії переконало його у переважаючих цензурних обмежувальних засобах, застосованих щодо книжкової справи. Державні документи направлялись переважно на обмеження доступу до інформації у народних, учительських та учнівських бібліотеках, що він переконливо довів, аналізуючи бібліотечне право від Уставу про цензуру і друк (1890) до «Нових правил...» (1912), коли відбувалось постійне порушення прав бібліотек на майже всі види діяльності. У своїх публікаціях та виступах С. Сірополку вдалося наголосити на протиріччі, що існувало між бібліотечною громадськістю, яка прагнула демократичними засобами (прийняттям резолюцій на з'їздах, розробкою проекту закону про бібліотеки) змінити правовий стан бібліотек й державними законами, що обмежували права і свободу бібліотечної діяльності, а також виявити вплив громадськості на послаблення цензурних утисків у законодавчому забезпеченні бібліотек.

Погляди С. Сірополка на бібліотечну освіту виявились у його прихильності щодо необхідності проведення спеціальної підготовки фахівців, надання бажаним як галузевої, так і загальної освіти. На його думку саме вчителі, ознайомлені з основами бібліотечно-бібліографічних знань, могли б працювати бібліотекарями, але разом з цим він сприяв спеціальній підготовці на курсах, у навчальних закладах, призначених для набуття фаху майбутніх бібліотекарів, серед яких був Московський міський народний університет імені А. Л. Шанявського, де С. Сірополко викладав окремі бібліологічні дисципліни.

Що ж до бібліотечної професій, то С. Сірополко досить лаконічно охарактеризував її основний зміст: «душею бібліотеки по справедливості повинен бути визнаним бібліотекар». Привертають увагу також думки ученого про роль книги в освітньому процесі, який прагнув «за допомогою книги проводити знання у темні маси народу», а також погляди на засоби книгорозповсюдження, серед яких переважали установи книжкової торгівлі й книжкові склади.

В контексті наукових інтересів С. Сірополка, крім бібліології та інших наук, варто відзначити біографістику, на що вказують його численні біографічні публікації, серед яких привертає увагу ґрунтовний біографічний нарис його пера «Дмитрий Иванович Тихомиров», про що учений повідомляв М. Дружиніну: «15 января 1916. Многоуважаемый Николай Петрович! Приветствую, от себя дарю свою брошюру — каталог учительской библиотеки и биографический очерк о Д. И. Тихомирове «Д.[митрий] И.[ванович] Т.[ихомиров]» к заказу, выпущенному книготорговьим издательством. Крепко жму Вашу руку. С. Серополко — подпись» (на поштової картці)⁴².

Зміни в професійній діяльності С. Сірополка відбулися на початку весни 1916 р., коли він залишив роботу в редакціях «Юной России» и «Педагогического листка», де він працював упродовж восьми років, про що свідчить його лист до М. Дружиніна від 9 березня 1916 р.: «Многоуважаемый Николай Петрович! Так как собственницей сочинений М.- Сибиряка является его жена Ольга Францевна Мамина (СПб, Ср. Подьячинская д. 16, кв. 15), то за разрешением о переводе обратитесь непосредственно к ней. Переведем его «12 сказкою»... По получении разрешения от Маминой следует [связываться] с Е. Н. Т[ихомиров]ой непосредственно, так как я с 1 марта оставил редакции «Юная Россия» и «Педагогический листок». Ушел я оттуда потому, что Е. Н. [Тихомирова] пожелала ввести в состав редакции своего внука, которого Д. И. [Тихомиров] не пускал даже на порог редакции. Я возвращаюсь к земской работе; взялся также редактировать «Народное образование», издание Московского городского управления. Адрес мой: Малая Молчановка д. 8, кв. 9. Крепко жму Вашу руку. Искренне уважающий Вас Ст. Серополко. Подпись» (на поштової картці)⁴³.

⁴² ВР РНБ, ф. 266, оп. 1, од. зб. 500, арк. 10. — Архів Дружиніна Н. П. (Дружинін Микола Петрович (24.12. (за старим стилем) 1858, с. Маклаково, Нікольська волость, Углицький пов. — 1941, Ленінград), юрист, журналіст, видавець, громадський діяч. У 1909 — 1917 видавець газети «Голос» у м. Ярославлі, близької за політичним спрямуванням до партії кадетів. Активний член цієї партії у м. Ярославлі).

⁴³ Там само. Наприкінці 1914 р. С. Сірополко змінив місце проживання у Москві, переїхав з родиною з будинку № 46 по вулиці Новослободській до будинку № 8 на вулиці Мала Молчановка, де наймав

З лютого до листопада 1917 р., незважаючи на об'єктивні складності, викликані війсьними подіями, соціальною дестабілізацією, представники громадсько-демократичного руху, до яких належав і С. Сірополко, актуалізували найбільш значимі демократичні цінності, гуманістичні ідеали виховання та освіти. Прогресивні представники педагогічної науки і практики розробляли теоретичні й методичні засади всіх напрямів соціально-культурного виховання, дошкільної, шкільної та позашкільної освіти. Про це свідчить діяльність Державного комітету з народної освіти, утвореного у 1917 р. з ініціативи В. Чарнолуського при Міністерстві народної освіти Тимчасового уряду. До реальної праці, не пов'язаної обмеженнями і заборонами з боку держави, були залучені найбільш відомі діячі народної освіти, серед яких В. Герд, В. Зеленко, А. Луначарський, Є. Мединський, В. Чарнолуський, С. Сірополко. Комітет було побудовано за принципом Всеросійського представництва, а загальна кількість його членів становила більше ста осіб. С. Сірополка було обрано делегатом від Всеросійського земського союзу, він був головою земсько-міської секції⁴⁴. Переважну більшість членів комітету становили вчителі та інші освітяни. Комітет готував законопроекти з усіх напрямів народної освіти, забезпечуючи правову підтримку Тимчасового уряду в цій галузі. Державний комітет прийняв рішення про передачу справи народної освіти органам місцевого самоуправління із забезпеченням їх найширшими повноваженнями, тому були ліквідовані шкільні ради, дирекція та інспекція народних шкіл і шкільно-окружні правління. Учителям відводилася першочергова роль у справі утворення шкіл, розширювалася компетенція педагогічних колегій, які могли затверджувати програми навчання, оби-

---

помешкання з телефоном (Вся Москва : адрес. и справоч. кн. на 1915 г. – М., 1915. – Ч. 3. – С. 650 ; Вся Москва : адрес. и справоч. кн. на 1917 г. – М., 1917. – Ч. 2. – С. 480).

⁴⁴ Дополнительные данные об организации и личном составе Государственного комитета [Электронный ресурс] / составлено в 1917 г. по поручению Бюро Государственного Комитета членом его Я. Я. Гуревичем // Законопроекты и постановления Государственного Комитета по народному образованию при Министерстве народного просвещения : май – декабрь 1917 года / систематизированы б. председателем Бюро комитета В. И. Чарнолуским. – Режим доступа: http://biblio.narod.ru/jurnal/publicat/o_komit_dop.html. – Загл. с экрана.

рати підручники, а при початковій школі закладати інституції дошкільної освіти та позашкільні культурно-освітні осередки — книгозбірні, музеї тощо⁴⁵.

Упродовж 1908–1916 рр. С. Сірополко крім наукової й практичної діяльності виявив активність у громадському русі участю у роботі різних українських і російських громадських товариств, зокрема «Общества вспомоществования нуждающимся студентам Императорского Московского Университета», «Общества попечения об учениках Московской гимназии А. Е. Флерова» і працював у редакціях журналів «Народный учитель», «Для народного учителя», «Педагогический листок», «Юная Россия».

Проживаючи у Москві, С. Сірополко активно підтримував розвиток національної освіти, співпрацюючи з редакцією першого українського педагогічного журналу Наддніпрянщини «Світло», коли на Україні не тільки не було українських шкіл, а існували певні заборони щодо вживання вчителем української мови. Впродовж 1910–1914 рр. це видання сприяло об'єднанню національно свідомих українських педагогів і просвітян. На його сторінках вийшли друком статті педагогічного та методичного змісту щодо шкільної, дошкільної та позашкільної освіти, серед авторів яких був і С. Сірополко. У своїх спогадах він писав, що «душею «Світла» та першим його редактором був Григорій Пилипович Шерстюк⁴⁶ – народний учитель, свідомий українець. З 1911 р. С. Сірополко також друкував свої праці в Ужгороді в українському часописові «Свобода» під редакцією А. Волошина.

Водночас С. Сірополко сприяв розвитку українознавства в Російській імперії: брав участь у створенні багатьох номерів журналу «Промінь» – єдиного на той час у Москві українського часопису, пізніше став членом редколегії російськомовного журналу «Украинская жизнь», що поширював ідеї національної самосвідомості українців та, як зазначав С. Сірополко, «добивався для українського народу того місця, яке по справедливості мусить належати йому серед

⁴⁵ Сірополко С. Діяльність Державного Комітету по народній освіті / С. Сірополко // Вільна укр. шк. – 1917. – № 3/4. – С. 131–133.

⁴⁶ Сірополко С. 20-літній ювілей першого педагогічного журналу на Великій Україні : (згадки про журнал «Світло») / С. Сірополко // Тризуб. – 1930. – № 33. – С. 2.

народів Росії»⁴⁷. Він був активним членом товариства українців на чужині «Кобзарь», упродовж 1913–1914 рр. очолював українську секцію Товариства слов'янської культури у Москві, був членом Товариства «Просвіта» у Києві. Повз його увагу не проходила жодна подія, пов'язана із вшануванням пам'яті Тараса Шевченка. Так, до 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка відгукнувся С. Сірополко рецензуванням його творів, що вийшли друком у цей час⁴⁸. Він був членом Комітету з улаштування Шевченківських свят у Москві, членом редакційної комісії для підготовки до видання збірника «На спомин 50-х роковин смерті Шевченка» (М., 1911). С. Сірополка постійно цікавила шевченкіана, тому до століття від дня народження Т. Шевченка він опублікував кілька статей у російських часописах (зокрема «Т. Г. Шевченко», «Пам'яті Т. Г. Шевченко»), у яких наголошував на антикріпосницькій спрямованості Шевченкової творчості та її світовому значенні, протестував проти планованої заборони царською владою святкування в Україні ювілею «апостола національного відродження»⁴⁹. Проживаючи у Москві, С. Сірополко своєю громадською діяльністю сприяв поширенню ідеї українства в Росії. М. Грушевський у своїх «Споминах» відзначав: про Сірополка «я багато чув як [про] визначного знавця шкільної справи і свідомого українця» і «С. О. показував охоту піти за моїми нарадами і покличами та стати ближче до різних піднесених проектів

⁴⁷ Сірополко С. З життя української колонії в Москві : (сторінка зі спогадів) : присвячується світлій пам'яті С. В. Петлюри / С. Сірополко // Календар-альманах «Дніпро» на 1927 рік. – Л., 1927. – С. 37.

⁴⁸ Серополко С. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 4 – С. 307. – Рец. на кн.: Ветринский Ч. Т. Г. Шевченко / Ч. Вертинский. – М. : Изд-во И. Д. Сытина, [1911] ; Серополко С. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 4 – С. 307. – Рец. на кн.: Песни Т. Шевченко / под ред. В. В. Вересаева. – М. : Изд-во Моск. о-ва грамотности, [1911] ; Серополко С. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 4. – С. 306. – Рец. на кн.: Рабство и воля : сб. ст. / сост.: Розанов П., Сидоров В. – М. : Изд-во «Польза», [1911] ; Серополко С. [Рецензия] / С. С-о // Пед. листок. – 1911. – Кн. 4 – С. 306–307. – Рец. на кн. : Т. Г. Шевченко. Кобзарь в переводе русских писателей. – М. : Изд-во о-ва любителей рос. словесности, [1911].

⁴⁹ Серополко С. Пам'яті Т. Г. Шевченко : (к столетию со дня рождения – 25 февраля с. г.) / С. С-о // Пед. листок. – 1914. – Кн. 3. – С. 219–220 ; Серополко С. Т. Г. Шевченко : (к столетию со дня рождения) / С. Серополко // Для нар. учителя. – 1914. – № 5. – С. 3–5.

і дійсно взяв участь в установчих зборах наукового товариства і под[ібному]»⁵⁰.

Перебуваючи упродовж понад двадцяти років поза межами України, С. Сірополко, як і багато визначних його співвітчизників, змушених жити на чужині, не лише не втрачав бібліологічних, педагогічних і науково-просвітницьких зв'язків із батьківщиною, а навіть впливав на їх перебіг, знаходячись постійно у центрі українського культурно-освітнього руху. Разом з цим участь С. Сірополка у роботі професійних з'їздів сприяла прийняттю документів, спрямованих на удосконалення системи позашкільної освіти, бібліотечної та книжкової справи, в чому значну роль відіграло запровадження його багаторічного досвіду земського освітнього діяча з правничою освітою, який долучався до організації освітніх земських установ, в тому числі народних, учительських, учнівських й учнівських бібліотек для дорослих, книжкових складів, осередків книжкової торгівлі, практична діяльність яких ще не отримала на той час належного висвітлення в літературі та недостатньо були розробленими різні аспекти впровадження тих чи інших ідей і засобів, спрямованих на удосконалення організації роботи мережі установ народної освіти.

Крім цього, тільки за 1908–1917 рр. С. Сірополко видав більше трьохсот наукових праць у галузі освіти, бібліотекознавства, бібліографії, книжкової та бібліотечної справи, книжкової торгівлі, що довгий час залишалися поза увагою дослідників через цезурні перешкоди, а тепер стали предметом вивчення, яке дозволяє вважати, що розвиток бібліології початку ХХ ст. був би неповним без надбань С. Сірополка у цій галузі знань. Загалом же наукові й практичні доробки С. Сірополка московського періоду його діяльності, мали суттєвий вплив на подальший розвиток його як бібліолога.

---

⁵⁰ Грушевський М. Споми́ни / М. Грушевський // Київ. – 1989. – №8. – С. 112–113.

РОЗДІЛ 2

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ С. СІРОПОЛКА В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (жовтень 1917 – листопад 1920 рр.)

2. 1. Участь у перебудові бібліотечної справи на демократичних засадах

Українська революція 1917–1923 рр. стала важливим періодом вітчизняного державотворення, виявивши на загал кілька ймовірних варіантів становлення української державності. Зважаючи на цензурні заборони упродовж радянської доби, цей значимий етап історії залишався поза увагою дослідників. Лише після здобуття Україною незалежності вітчизняна історіографія змогла поповнитися численними працями у цій царині. Здебільшого дослідники прагнуть проаналізувати досягнення та виявити причини поразки, а також простежити наслідки революції 1917–1923 рр. у громадсько-політичному, економічному та культурному розвитку України ХХ ст.¹ Щодо останнього, то увагу закономірно привертають впливи демократичних перетворень цієї доби на освітні процеси, зокрема організацію позашкільної освіти, яку значною мірою забезпечували бібліотеки. Зокрема значний інтерес становить діяльність визначних особистостей у галузі бібліотечної справи та бібліотекознавства, спрямована на запровадження демократичних засад і європейського досвіду в її організацію, формування вітчизняної галузевої законодавчої бази, утворення нових типів книгозбірень, забезпечення їх загально-

¹ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. / Р. Млиновецький. – Репринт. вид. – Л. : Каменяр, 1994. – 571 с. ; Солдатенко В. Українська революція : іст. нарис / В. Солдатенко. – К. : Либідь, 1990. – 975 с. ; Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації / Я. Грицак // Страсті за націоналізмом : іст. есе / Я. Грицак – К., 2000. – С. 46–65.

доступності. Серед особливо помітних постатей, чия діяльність значною мірою активізувала державотворчі процеси та безпосередньо розбудову української освіти і бібліотечної справи цієї доби, Степан Онисимович Сірополко.

Українська Центральна Рада (далі — УЦР), проголосивши у Першому Універсалі «До українського народу, на Україні й по-за Україною суцього» від 10 (23) червня 1917 р. автономність України, поряд із політичними змінам першочергової ваги надавала проведенню українізації культурно-освітньої галузі, що мало суттєво вплинути на державотворчі процеси загалом. Відтак, діячі УЦР прагнули долучити до розбудови молодій держави як українців етнічних територій, так і патріотично налаштованих співвітчизників з-поза меж України, котрі мали значний інтелектуальний потенціал («...виявилася потреба мобілізувати всі інтелігентні українські сили, де б вони до того часу не перебували»² — писав згодом про той час С. Сірополко). Натомість, у жовтні 1917 р. Генеральний Секретар народної освіти Іван Стешенко виступив із зверненням «До українців, поза межами України суцях», у якому зокрема зазначалося: «...люде еднаються в один народ не тільки тим, що живуть в отчій землі, їх еднає також мова, стародавній батьківський звичай, та шукання однієї правди... В об'єднанні всіх сил наших людей будемо творити дальше життя... Це об'єднання дасть нам перш за все рідна школа. Тепер на Україні наука йтиме на рідній українській мові»³. Запровадження батьківської мови в усі сфери діяльності, відтворення традицій, що здавна існували у житті та побуті народу, прагнення духовної свободи були першочерговими факторами у створенні підґрунтя для реалізації української національної ідеї. А сприяти цьому

---

² Сірополко С. На рідному ґрунті : (сторінка зі спогадів : присвячується світлій пам'яті І. Стешенка та А. Ліщинського) / С. Сірополко // Дніпро : календар-альманах на звичайний рік 1925 / під ред. В. Дорошенка, В. Завадського, І. Фендрика ; окладка П. Холодного. — Л., 1925. — С. 130.

³ До українців, поза межами України суцях : звернення Генерального Секретаря Народної Освіти // Вільна Укр. Шк. — 1917. — № 2. — С. 112. Див. також : Піскун В. Освітньо-культурні чинники діяльності Центральної Ради як підґрунтя поступу українства у ХХ ст. / В. Піскун // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва / ред. В. І. Сергійчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознав. — К., 2002. — С. 301.

мали заснування та розбудова українського шкільництва, організація видання книжок рідною мовою та утвердження національного інформаційного середовища, якого українці були позбавлені впродовж усього «пропащого часу» — з моменту приєднання до Росії.

Від перших кроків С. Сірополко був одним із активних учасників закладання основ державного будівництва в Україні. Як відомого фахівця освітньої галузі та активного учасника українського руху Російської імперії, котрий мав постійні професійні зв'язки з Україною, його серед перших запросили долучитися до організації будівництва освітньої галузі молодій державі. «...в кінці вересня 1917 р. (а може в початку жовтня) одержав і я телеграму з Києва, за підписом І. А. Феценка-Чопівського, як голови української фракції Київської Міської Думи, з повідомленням, що Київська Міська Дума обрала мене в члени Управи для керування народною освітою»⁴ — напише він згодом у спогадах про ці події. На початку жовтня 1917 р. С. Сірополко з родиною переїхав із Москви до Києва⁵, де Генеральний Секретар народної освіти І. Стешенко запропонував йому посаду товариша Генерального Секретаря народної освіти, від чого Степан Онисимович відмовився, погодившись лише увійти до складу співробітників Генерального Секретаріату в ролі «експерта по народній освіті»⁶. Він одночасно розпочав роботу в київському міському самоврядуванні та Генеральному Секретаріаті, що згодом перетворився на Міністерство народної освіти. Співпраця у цих інституціях давала змогу брати участь у розробці основ демократичного устрою української освітньої галузі, а також оперативно впроваджувати їх у практичну діяльність.

⁴ Сірополко С. На рідному ґрунті : (сторінка зі спогадів : присвячується світлій пам'яті І. Стешенка та А. Ліщинського) / С. Сірополко // Дніпро : календар-альманах на звичайний рік 1925 / під ред. В. Дорошенка, В. Завадського, І. Фендрика ; окладка П. Холодного. — Л., 1925. — С. 130.

⁵ Сірополко С. Петро Холодний як педагог і освітній діяч / С. Сірополко // Шлях виховання й навчання. — 1939. — № 2. — С. 72.

⁶ Сірополко С. На рідному ґрунті : (сторінка зі спогадів : присвячується світлій пам'яті І. Стешенка та А. Ліщинського) / С. Сірополко // Дніпро : календар-альманах на звичайний рік 1925 / під ред. В. Дорошенка, В. Завадського, І. Фендрика ; окладка П. Холодного. — Л., 1925. — С. 131.

На той час, як засвідчують декларації Генерального Секретаріату УЦР, нагально йшлося про необхідність особливої уваги до розвитку різних видів освіти, зокрема, наголошувалося на організації позашкільної освіти та наданні фінансової допомоги просвітнім товариствам України. Так, на одній із нарад земських і міських діячів щодо проблем позашкільної освіти (12–15 грудня 1917) зазначалося, що потреби належної організації позашкільної освіти в Україні вимагають «...спільної роботи не тільки самих земств, а й «Просвіт», кооперативів і Секретарства [Секретаріату]», при цьому Відділові позашкільної освіти доручалась організаційна робота з проведення консультацій для діячів позашкільної освіти, розробки зразкових інструкцій, програм, інших документів для запровадження їх в різних регіонах України⁷. Як зазначалось у постанові цієї наради: «скрізь виявлялося таке бажання освіти серед селян, що вони раді гроші платити, не шкодують грошей на заведення вечірніх класів, бібліотек і т. д.»⁸. У контексті організації позашкільної освіти йшлося також про необхідність радикальної перебудови роботи бібліотек, зокрема «...доповнення таким матеріалом, якого їм досі бракувало і без чого вони були мертві, непотрібні, ба, навіть шкідливі для нашого народу»⁹. Нарада визнала бажаним і дуже потрібним організувати роботу на місцях відповідно розробленого Відділом позашкільної освіти Генерального Секретаріату плану, в якому, зокрема, йшлося про необхідність підготовки та видання для бібліотек «Просвіти» «взірцевого каталогу, ... справочників і інструкцій до заснування бібліотек, музеїв, народних домів...»¹⁰.

Все вище сказане засвідчує тогочасну нагальну потребу в продуманій фаховій організації управління бібліотечною справою в Україні. Йдеться насамперед про створення галузевої законодавчої бази (зокрема), заснування розгалуженої мережі книгозбірень, організацію комплектування бібліотек (в тому числі, наповнення українськими друкми

⁷ Постанова наради земських і міських діячів на полі позашкільної освіти в Києві, 12–15 грудня 1917 року // Вільна Укр. Шк. – 1918. – № 5/6. – С. 66.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – С. 67.

¹⁰ Там само. – С. 68.

російськомовного бібліотечного фонду), розробку необхідних інструкцій, підготовку та видання з цією метою спеціальних каталогів тощо. Задля вирішення означених проблем, у структурі Генерального Секретаріату народної освіти був утворений Бібліотечно-архівний відділ, що став першим державним органом керівництва бібліотечною справою в Україні, а також сприяв формуванню бібліотечної політики молодій державі. Із його заснуванням розпочалася розробка законодавчої бази та державно-правових засад функціонування вітчизняної бібліотечної справи.

Значною мірою успішна діяльність Бібліотечно-архівного відділу в період УЦР зумовлена особистістю його очільника О. Грушевського. Видатний учений і здібний досвідчений організатор він сприяв тому, що у вкрай стислі терміни було підготовлено «Законопроект про утворення Української національної бібліотеки», закладено правові основи державної бібліографічної реєстрації творів друку, низку важливих документів і матеріалів, що сприяли комплектуванню різних типів бібліотек, розвитку бібліотечної мережі, утворенню нових типів книгозбірень. Значною виявилася робота зі збирання відомостей про приватні бібліотеки, на основі яких можна було творити фонд національної книгозбірні, та щодо з'ясування можливостей розширення бібліотечної мережі (йшлося, насамперед, про налагодження зв'язків із населеними пунктами, у яких були відсутні книгозбірні). Розпочалося також активне укладання рекомендаційних каталогів для повітових і районних бібліотек, покликаних полегшити вибір книжок при комплектуванні їхніх фондів. Було розпочато розробку основ української національної бібліографії. Водночас, значна увага приділялася бібліотечним кадрам (йшлося, насамперед, про з'ясування стану кадрового забезпечення провінціальних бібліотек, фінансову підтримку районних бібліотекарів і негайну організацію курсів бібліотекознавства)¹¹.

На жаль, недовготривале існування Бібліотечно-архівного відділу, зважаючи на політичні обставини, не забезпечило можливостей для повної реалізації накреслених

¹¹ Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) : [монографія] / Таїсія Ківшар ; Центр пам'яткознавства НАН України та Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Київ. держ. ін-т культури. – К., 1996. – С. 30–34.

планів, втілення їх у практичну діяльність і проведення повноцінної реорганізації бібліотечної справи в Україні. Але й здійснені перетворення сприяли значному поступу бібліотечного будівництва, розробці основ національно-державної бібліотечної політики, бібліотечного права, запровадженню державно-правових засад, втіленню демократичних напрямів керівництва бібліотечною галуззю.

Цим та іншим позитивним змінам в українському суспільстві значною мірою сприяла діяльність тогочасної свідомої української інтелігенції, одним із яскравих представників якої був С. О. Сірополко.

Очоливши народну освіту м. Києва, Степан Онисимович повсякчас докладав зусиль до втілення демократичних перетворень у цій сфері. Будучи приватно присутнім на з'їзді Великої ради Всеросійської учительської спілки, що відбувався з 28 грудня 1917 р. до 3 січня 1918 р. у Москві, у своєму виступі він наголошував, що Україна облаштовує життя під гаслом самовизначення, хоче вільно жити сама та прагне дати вільне життя іншим народам. Тоді само С. Сірополко ознайомив присутніх із реорганізаціями у галузі народної освіти, здійснюваними та запланованими УЦР¹².

УЦР мала затвердити план управління народною освітою в Україні, основні положення якого були винесені на обговорення спеціальної Наради земських і міських діячів у справі організації народної освіти, до організації якої він був безпосередньо причетний (очолював організаційне бюро). План розробляла особлива комісія Генеральної шкільної ради, до складу якої входили представники усіх націй, що проживали в Україні¹³. А сама Нарада відбулася 15–20 грудня 1917 р. У ході її роботи був схвалений план управління освітньою галуззю, що містив три основні завдання:

1) забезпечення вільного розвитку освіти всіх народів Української республіки;

2) об'єднання усіх освітян у боротьбі з наслідками русифікаторської політики колишньої влади;

3) децентралізації управління освітніми процесами. Об'єднавчим органом для всіх національних культурно-

¹² Хроника // Нар. учитель. – 1918. – № 3. – С. 11.

¹³ Нарада в справі організації Народної Освіти на Україні, 15–20 грудня 1917 р. // Вільна Укр. Шк. – 1918. – № 5/6. – С. 54.

просвітніх інституцій визнавався Генеральний Секретаріат освіти.

Як голова організаційного бюро, що здійснювало підготовку до проведення зібрання, С. Сірополко був задіяний і безпосередньо у самій нараді, де виступив із двома доповідями. У першій — «Відділ з народної освіти земських і міських управліннь» — йшлося про нагальні проблеми відділів народної освіти, покликаних здійснювати керівництво навчально-виховними закладами та відповідати за стан і якість навчання та виховання дітей і молоді. У другій — «Підготування земських і міських діячів з народної освіти» — порушувалося питання про необхідність здійснення спеціальної підготовки управлінських кадрів для освітньої галузі, спроможних забезпечити її реорганізацію¹⁴.

Та найважливішим на той час завданням для С. Сірополка було формування в Києві мережі загальнодоступних бібліотек. Із його ініціативи Комісія з народної освіти Київської міської управи у квітні 1918 р. визнала за необхідне відкрити безкоштовні бібліотеки-читальні з дитячими відділами на Шулявці, Куренівці та Печерську, а також залучити «Просвіту» та представників інших культурно-освітніх установ до участі в організації роботи міських бібліотек-читалень. Проте багато планів бібліотечного будівництва гальмувалися недостатньою кваліфікацією бібліотечних кадрів і відсутністю спеціальних навчальних закладів для їх підготовки.

Незважаючи на те, що одним із завдань Бібліотечно-архівного відділу було заснування спеціальних курсів із бібліотекознавства, відкрити їх не вдалося. Натомість питання про необхідність фахової підготовки бібліотекарів було поставлене в контексті організації навчання спеціалістів позашкільної освіти. У Департаменті позашкільної освіти та дошкільного виховання підготували «Проект організації Інституту інструкторів позашкільної освіти», яким передбачалось утворення цієї інституції як відділу Української педагогічної академії з терміном навчання впродовж одного шкільного року — від 1 вересня до 1 травня. У проекті програми навчальних дисциплін загальнонаукового характеру, а також спеціальних предметів, планувалися курси

¹⁴ Там само. — С. 54–55.

«Бібліотеки» та «Книжкові склади й торг книжою», які мав викладати С. Сірополко¹⁵.

Проте цей навчальний заклад відкрити не вдалося й інструкторів із позашкільної освіти розпочали готувати на короткотермінових курсах, які відкрилися 26 жовтня 1917 р. у приміщенні Педагогічного музею. Слухачі вивчали як загальноосвітні, так і спеціальні дисципліни, зокрема С. Русова читала курс «Принципи і методи позашкільної освіти в Росії і за кордоном та її організація», а С. Сірополко планував прочитати курс «Бібліотекознавство» в обсязі 6–7 лекцій¹⁶. Отже, підготовка кадрів для роботи у бібліотеках проектувалася на курсах інструкторів позашкільної освіти, в програму яких входили й спеціальні бібліотекознавчі дисципліни. У цей час підготовка фахівців у галузі дошкільного, шкільного та позашкільного виховання здійснювалася у Фребелевському педагогічному інституті в Києві¹⁷. Загальна педагогічна освіта забезпечувалася викладанням навчальних педагогічних дисциплін, що входили до комплексу «Основні предмети». Окремі навчальні курси, спрямовані на забезпечення спеціалізації слухачів дошкільного, шкільного та позашкільного відділень, вивчалися у межах так званого «Спеціального відділу». Зокрема студенти позашкільного відділення слухали професійно орієнтовані курси «Історія та сучасний стан позашкільної освіти в Росії та інших країнах», «Теорія і практика екскурсійної справи», «Мистецтво як фактор позашкільної освіти», що давали змогу ознайомити слухачів із теоретичними та практичними питаннями, напрямками, тенденціями та формами позашкільної освіти у різних державах світу¹⁸.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, од. зб. 164, арк. 40, 40 зв.

¹⁶ Там само. – Арк. 25.

¹⁷ Фребель Фрідріх Вільгельм Август (21 березня 1782, Обервейбах, Німеччина – 21 червня 1852, Марієнталь, там само) – німецький гуманіст, педагог, новатор, автор оригінальної системи виховання і навчання дітей дошкільного віку в колективі, засновник перших дитячих садків. В Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. послідовниківчення Ф. Фребеля називали «фребелічками». Приватний Фребелевський педагогічний інститут з дворічним терміном навчання було відкрито в Києві у вересні 1907 р. при Товаристві трудової допомоги інтелігентним жінкам. Слухачі педагогічного інституту отримували звання «Вихователька – Фребелічка і керівник дитячих садків».

¹⁸ Дем'яненко Н. Фребелевський педінститут у Києві (1907–

Також вони слухали спеціальний курс «Бібліотекознавство», який викладав С. Сірополко, та який згодом було покладено в основу підготовленого ним наукового дослідження з бібліотекознавства.

Після гетьманського перевороту діяльність С. Сірополка в освітній галузі була фактично призупинена, оскільки для Гетьманату його демократичні ідеї щодо розбудови української освіти виявилися не актуальними.

Міністром освіти та мистецтва у гетьманському уряді було призначено М. Василенка, який спрямував свої зусилля на реорганізацію управління освітою, утворивши спеціальну комісію для підготовки проекту перебудови управління освітою, до складу якої запросили і Степана Онисимовича. Згодом, у своїх спогадах він зазначав, що М. Василенко «...рішив зовсім зліквідувати інститут губерніальних і повітових комісарів нар[одної] освіти, збудувати по новому пляну управління народною освітою на Україні і з цією метою утворив при міністерстві спеціальну комісію під головуванням В. П. Науменка. В склад цієї комісії був запрошений і я — крім того, з Українців в комісії брали участь П. І. Холодний і О. Ф. Музиченко, решту членів становили Росіяне або "Малороси"»¹⁹. Та більшість членів комісії схилилися до відновлення старих кураторів шкільних округів, перейменувавши їх на «управляючих шкільними справами в губернії». Власне, комісія «...хотіла посадити замість трьох попередніх шкільних кураторів 10–11 «управляючих». Коли з'ясувався для мене вислід цієї праці, я рішив вийти зі складу її з доведенням до відома громадянства про мотиви сього виходу»²⁰.

У своєму листі на ім'я Міністра освіти та мистецтва Української держави М. Василенка, опублікованому у «Робітничій газеті» 23 липня 1918 р., С. Сірополко відверто висловив свою принципову незгоду з відмовою від демократичних засад побудови шкільного управління, що загрожую-

1917 рр.) / Н. Дем'яненко // Почат. шк. — 1995. — № 7. — С. 53–55.

¹⁹ Сірополко С. На рідному ґрунті : (сторінка зі спогадів : присвячується світлій пам'яті І. Стешенка та А. Ліщинського) / С. Сірополко // Дніпро : календар-альманах на звичайний рік 1925 / під ред. В. Дорошенка, В. Завадського, І. Фендрика ; окладка П. Холодного. — Л., 1925. — С. 133.

²⁰ Там само.

вало руйнуванню демократичних основ, впроваджуваних попереднім урядом в освітню галузь, та заявив про свій вихід зі складу комісії. Незабаром він залишив роботу також і в Раді міністра освіти та мистецтва²¹, засвідчуючи цим свій протест проти порушення демократичних засад організації управління освітою в Україні та суперечливою освітньою політикою Гетьманського уряду.

Не вважаючи для себе можливим працювати в Міністерстві освіти й мистецтва, згодом С. Сірополко уже «...не зі своєї волі мусив відійти і від праці в київському міському самоврядуванні, бо воно було зліквідоване розпорядженням гетьмана Скоропадського»²².

Із цього часу просвітянин зосередився на проблемах удосконалення організації бібліотечної справи, розробляючи програму її розвитку та беручи участь у роботі Архівно-бібліотечного відділу Міністерства освіти й мистецтва²³. Цей структурний підрозділ очолював вже не О. Грушевський, а відомий учений, архівіст і громадський діяч В. Модзалевський, котрий приступив до роботи ще за часів УЦР, у першій половині квітня 1918 р., на що вказує його посвідчення від 12 квітня цього самого року, де зазначено: «Вадим Модзалевський є дійсно головою архівно-бібліотечного відділу, якому дозволено оглянути будинок бувшого Царського палацу на вул. Олександровській, в котрому має розміститись архівно-бібліотечний відділ, згідно постанови Ради Народних Міністрів»²⁴.

Із червня 1918 р. Архівно-бібліотечний відділ перейшов у підпорядкування нової структури міністерства —

²¹ Сірополко С. Петро Холодний як педагог і освітній діяч / С. Сірополко // Шлях виховання й навчання. — 1939. — № 2. — С. 73–74; Завальнюк О. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920) : іст. нарис / О. Завальнюк, Ю. Телячий. — Кам'янець-Подільський, 2001. — С. 137.

²² Там само.

²³ Щодо назви згаданого відділу, то в архівних джерелах періоду Гетьманату вона подається переважно як Архівно-бібліотечний відділ, ймовірно це пов'язано з тим, що В. Модзалевський був відомим архівістом, дослідники цього періоду вживають назви як Бібліотечно-архівний так і Архівно-бібліотечний. У цій роботі, як і попередніх, нами використано термін «Бібліотечно-архівний» за часів УЦР та «Архівно-бібліотечний», відповідно більшості архівних документів періоду Гетьманату.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 227, арк. 228.

Головного управління в справах мистецтв та національної культури. В установчих документах, що тепер визначали напрями його діяльності зокрема зазначалося, що Архівно-бібліотечний відділ існує як аполітична, позапартійна, орієнтована на національну ідею установа²⁵. Відділ мав у своєму складі, крім В. Модзалевського ще трьох штатних співробітників: О. Грушевського — недавнього голову відділу, а тепер, голову Бібліотечної секції; історика-архівіста В. Міяковського, який тільки у травні 1918 р. розпочав тут свою діяльність²⁶ та Ю. Меженка, дата початку праці якого у згаданому відділі має свою історію. У одній зі своїх автобіографій Ю. Меженко зазначав, що в лютому 1918 р., переїхавши до Києва, почав працювати у згаданому відділі на посаді фахівця в бібліотечних справах²⁷. В іншому варіанті автобіографії зазначено: «З II–III 1918 р. — в Міністерстві народної освіти за бібліотечним фахом, до якого готувався ще студентом на спеціальних курсах в Москві»²⁸. Та дослідниця наукової біографії Ю. Меженка Н. Стрішенець вважає наведені автором автобіографій факти неточними. У своїх висновках вона засновується на тому, що 19 березня 1918 р. Ю. Меженкові було видане посвідчення, підписане комендантом міста «на вільний проїзд із Чернігова»²⁹, а у списку співробітників тоді ще Бібліотечно-архівного відділу від 21 березня 1918 р., він не значиться. Отже, на її думку, Ю. Меженко міг приступити до роботи у згаданому відділі лише на початку квітня 1918 р.³⁰, тобто, ще в часи УЦР. Водночас, у наведеному М. Гуменюком варіанті авто-

²⁵ Див.: Борщ І. Співпраця Вадима Модзалевського та Володимира Міяковського в галузі архівного будівництва доби української революції (1918–1920) / І. Борщ // Архіви України. – 2008. – № 1/2. – С. 114–116.

²⁶ Білокін С. І. Архівіст Володимир Міяковський / С. І. Білокін // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921) : зб. наук. пр. / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД, Нац. парлам. б-ка України ; [редкол.: В. С. Лозицький (відп. ред.), О. К. Александрова, С. О. Басенко та ін.]. – К., 1998. – С. 214.

²⁷ Стрішенець Н. В. Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / Н. В. Стрішенець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1997. – С. 13.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

біографії Ю. Меженка взагалі відсутні відомості про його роботу в Архівно-бібліотечному відділі³¹. Початок праці співробітників у цьому відділі видається нам значимим із огляду на набуття ними професійного досвіду в галузі бібліотечного будівництва, обізнаністю у бібліотечній справі та рівнем ознайомлення з бібліотекознавством. Зокрема, у новоствореній Бібліотечній секції Архівно-бібліотечного відділу її голова — О. Грушевський уже мав певний досвід організації бібліотечного будівництва, а Ю. Меженко та В. Міяковський тільки розпочинали його набувати, робили перші кроки у бібліотечній галузі.

Бібліотечна секція покликана була впливати на формування державної бібліотечної політики Гетьманату, пріоритетним напрямом якої залишалось заснування національної бібліотеки Української держави, основні напрями діяльності якої планувалось визначити в ході прилюдного обговорення на громадському професійному зібранні — Першому Всеукраїнському з'їзді бібліотекарів, одночасно з іншими важливими питаннями бібліотечної справи. Плануючи участь у подіях історичної ваги, що вперше за весь час розвитку бібліотечної справи України мали відбутися на українських землях, співробітники секції поклали собі в обов'язок вивчити вітчизняний досвід і на його основі розробити стратегію бібліотечного будівництва.

Проведення Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів планувалося на початок вересня 1918 р. Задля його підготовки Бібліотечна секція Архівно-бібліотечного відділу утворила Організаційну Комісію на чолі з О. Грушевським, до складу якої увійшли співробітники відділу Ю. Меженко та В. Міяковський, а також представники від різних бібліотек Києва та громадських товариств (так, від «Видавничого Товариства «Час» у Києві» до Комісії увійшов С. Паночіні, від єврейської «Культурної ліги» — Д. Розенцвайг). На першому засіданні, що відбулося 20 червня 1918 р., Ю. Меженко запропонував розширити склад Комісії, запросивши до співпраці М. Марковського (від бібліотеки Павла Галагана) та С. Сірополка (від Київської міської управи). Наступного разу (26 червня 1918 р.) до складу Комісії увійшли пред-

³¹ Гуменюк М. П. Біля джерел української радянської бібліографії / М. П. Гуменюк. — К., 1991. — С. 6.

ставник Департаменту позашкільної освіти та дошкільного виховання Є. Перфецький, а також керівники провідних київських бібліотек (А. Криловський, Київська духовна академія; В. Кордт, Київський університет Св. Володимира; Л. Личков, Київська міська публічна бібліотека), чия думка та пропозиції були важливими при формулюванні питань, вартих винесення на розгляд першого бібліотечного форуму, та накресленні перспектив реорганізації бібліотечної справи.

Засідання Організаційної Комісії (9 липня 1918) мало остаточно визначити мету та завдання Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів, а також сформулювати нагальні питання бібліотечного будівництва в Україні, що потребували широкого обговорення. Попри очікування, основним доповідачем виступив не голова комісії О. Грушевський, а Ю. Меженко.

У підсумку в його промові йшлося про необхідність розгляду на з'їзді таких основних питань як:

1) утворення єдиної, рівномірно розміщеної на території України мережі бібліотек, об'єднаної раціональною системою діяльності;

2) організація «центральної книжкової експедиції», котра б допомагала бібліотекарям орієнтуватись у книжковій продукції шляхом рецензування книжок та створення розмаїтих рекомендаційних списків, необхідних для комплектування бібліотек;

3) заснування спілки бібліотекарів і бібліофілів;

4) відкриття курсів бібліотекознавства для фахової освіти бібліотекарів³².

Як бачимо, питання, запропоновані Ю. Меженком для розгляду на з'їзді, в основному торкалися проблем розвитку бібліотечної мережі, покращання комплектування бібліотек, підготовки фахівців для роботи в галузі та утворення професійних громадських організацій. Серед означених ним пріоритетних завдань, які потребували прилюдного обміну думками, обговорення пропозицій та прийняття рішень, про утворення національної бібліотеки не йшлося.

³² Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) : [монографія] / Таїсія Ківшар ; Центр пам'яткознавства НАН України та Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Київ. держ. ін-т культури. – К., 1996. – С. 82.

Водночас, як зазначалося вище, у роботі Організаційної Комісії з підготовки з'їзду брали участь також визнані фахівці галузі, котрі мали власні пріоритети. Так, С. Сірополко запропонував серед іншого порушити на з'їзді одну з ключових на його думку проблем розвитку галузі — питання вироблення вітчизняної фахової термінології. На той час поширення вживання рідної мови у всіх сферах громадського життя актуалізувало необхідність вироблення спеціальних понять такої сфери суспільної діяльності як бібліотечна справа, а також потребу теоретиків і практиків галузі випрацювати сталу українську бібліотекознавчу термінологію. Слушною була також пропозиція С. Сірополка щодо необхідності участі у роботі з'їзду працівників приватних бібліотек, зацікавлених у підвищенні соціального статусу цих закладів позашкільної освіти.

Задля вивчення поточного стану бібліотечної галузі в Україні та визначення подальших стратегічних напрямів її розвитку під час підготовки до з'їзду Бібліотечна секція Архівно-бібліотечного відділу розробила та розповсюдила анкету, що містила широке коло запитань щодо: історії створення книгозбірень, загальних відомостей про них, їх типу, кількісного складу книжкового фонду (зокрема й за мовними ознаками), освітнього рівня завідувача, кількості читачів, їхніх потреб в українській книжці, проблем фінансування, стану мережі бібліотек населеного пункту, перспектив її розвитку. Йшлося також про освіту бібліотечних кадрів і зміст дисциплін, необхідних для викладання на курсах бібліотекознавства³³. Особлива увага приділялася вивченню попиту на українські друки, їх наявності у фонді, організації роботи з ними, виявленню тематичного спрямування, ступеня інтересу до української книги га періодичних видань. На думку сучасних науковців підготовлений тоді опитувальник і нині становить інтерес для вивчення методики соціологічних досліджень у бібліотекоз-

³³ Там само. — С. 85–86 ; Новальська Т. Розробка методики соціологічних досліджень співробітниками Бібліотечно-архівного відділу / Т. Новальська // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917 – 1921 рр.) : зб. наук. пр. / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД, Нац. парлам. б-ка України ; [редкол.: В. С. Лозицький (відп. ред.), О. К. Александрова, С. О. Басенко та ін.]. — К., 1998. — С. 100–102.

навстві, оскільки до анкети увійшли прямі, відкриті та закриті запитання ретроспективного, тогочасного та прогностичного змісту³⁴.

Керівництво проведенням самого анкетування також здійснювала безпосередньо Бібліотечна секція Архівно-бібліотечного відділу, голова якої О. Грушевський особисто опікувався своєчасним поверненням анкет і наданням повних відповідей на розміщені в них запитання. Із цього приводу він неодноразово звертався до завідуючих бібліотек, зокрема й через засоби масової комунікації (як ось, на шпальтах газети «Нова Рада» від 4 червня та 3 вересня 1918 р.³⁵ тощо).

Нині окремі дослідники висловлюють думку, що анкети були розроблені та розповсюджені саме з ініціативи С. Сірополка, але не посилаються при цьому на джерела, що підтверджували б їхні припущення³⁶. Не знайшло досі документального підтвердження й припущення Н. Стрішенець про проведення Бібліотечною секцією за участю Ю. Меженка першого Всеукраїнського бібліотечного перепису за допомогою анкет³⁷.

На наш погляд, з великою долею ймовірності можна лише припустити, що С. Сірополка могли запросити до участі у формулюванні запитань для проведення анкетування, оскільки він уже мав досвід подібних досліджень. Але документального підтвердження факту, що саме йому належить ініціатива підготовки та поширення цих анкет нам поки виявити не вдалося.

³⁴ Новальська Т. Розробка методик соціологічних досліджень співробітниками Бібліотечно-архівного відділу / Т. Новальська // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) : зб. наук. пр. / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІ-АСД, Нац. парлам. б-ка України ; [редкол.: В. С. Лозицький (відп. ред.), О. К. Александрова, С. О. Басенко та ін.]. – К., 1998. – С. 101.

³⁵ Див. : Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) : [монографія] / Таїсія Ківшар ; Центр пам'яткознавства НАН України та Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Київ. держ. ін-т культури. – К., 1996. – С. 85.

³⁶ Смогоржевська І. Бібліотекознавчі і бібліографічні дослідження Степана Сірополка / І. Смогоржевська // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Іст. ф-т. – Л., 2003. – Вип. 5/6. – С. 198.

³⁷ Стрішенець Н. Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / Надія Стрішенець ; [відп. ред. О. С. Онищенко]. – К., 1997. – С. 15.

Так само не має документального підтвердження припущення, що С. Сірополко ніби-то «проаналізував 120 анкет, які свідчили про стан справ у бібліотеках Київської, Катеринославської, Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній»³⁸. Насправді з названих губерній надійшло 226 анкет із відповідями, а також ще 23 анкети з бібліотек Подільської, Херсонської, Волинської та Таврійської губерній³⁹, які С. Сірополко аж ніяк не міг випустити з уваги⁴⁰.

У підсумку, завдячуючи професійно сформульованим запитанням загального характеру та специфічного спрямування, як результат вибіркового заочного анкетування Бібліотечна секція отримала певні відомості як про наявні бібліотечні ресурси, так і про стан бібліотечної справи в Україні загалом, чим збиралася скористатися при підготовці до Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів.

Після кількох засідань Організаційної Комісії остаточну програму заходу доручено було підготувати С. Сірополку, оскільки він був чи не єдиним серед членів комісії та запрошених до участі в її роботі визнаним фахівцем у галузі теорії та практики бібліотечної справи, а також просвітнім діячем, чий досвід мав прислужитися розвитку українського бібліотечного будівництва та формуванню його демократичних засад. Рішення було цілком виправданим ще й тому, що С. Сірополко мав значний досвід організації бібліотечних зібрань різного рівня. Так, він був заступником голови Секції громадських і народних бібліотек Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи (Москва, червень, 1911), наслідком роботи якої стало прийняття цілої низки

---

³⁸ Смогоржевська І. Бібліотекознавчі і бібліографічні дослідження Степана Сірополка / І. Смогоржевська // Наукові зопити історичного факультету Львівського національного університету / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Іст. ф-т. – Л., 2003. – Вип. 5/6. – С. 198.

³⁹ Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) : [монографія] / Таїсія Ківшар ; Центр пам'яткознавства НАН України та Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Київ. держ. ін-т культури. – К., 1996. – С. 87.

⁴⁰ Анкети, про які йдеться, зберігаються у ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 5, од. зб. 41, інша частина може бути в архіві Ю. Меженка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка, ф. 191, див: Стрішенець Н. Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / Надія Стрішенець ; [відп. ред. О. С. Онищенко]. – К., 1997. – С. 121.

постанов загальнотеоретичного та прикладного характеру, а також секретарем секції позашкільної освіти Першого Загальноземського з'їзду з народної освіти (Москва, серпень, 1911) та інших зібрань подібного рівня, де обговорювалися проблеми розвитку бібліотечної справи та накреслювалися перспективи її розвитку.

Складена С. Сірополком програма проведення Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів була ухвалена Організаційною Комісією на засіданні 16 липня 1918 р.⁴¹. А вже у серпні Степан Онисимович оприлюднив її текст на сторінках журналу «Книгарь», аби усі зацікавлені змогли ознайомитись із завданнями та перспективами бібліотечного будівництва молодій українській державі⁴².

Документ містив шість розділів, у яких було викладено основні напрями роботи форуму та окреслено загальні перспективи розвитку бібліотечної галузі. У першому розділі «Стан і потреби бібліотечної справи на Україні» йшлося насамперед про утворення національної бібліотеки та книжкової палати, про що мав доповісти співробітник Бібліотечної секції Архівного-бібліотечного відділу Ю. Меженко. Проблеми видання «Книжкового літопису» та підготовки бібліографічних покажчиків повинен був висвітлювати В. Міяковський (також співробітник згаданого відділу). Сам С. Сірополко планував порушити питання про важливість для розвитку галузі бібліологічних періодичних часописів, їх зміст, структуру та призначення.

Планувалося також визначити засоби розширення та упорядкування бібліотечної мережі, задоволення інформаційних потреб різних національностей із урахуванням місцевих умов, а також обговорити проблеми створення центрального інформаційного бібліотечного бюро. Та ключовим питанням Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів, безперечно, було заснування Національної бібліотеки, оскільки саме такі інституції засвідчують високий рівень

⁴¹ Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) : [монографія] / Таїсія Ківшар ; Центр пам'яткознавства НАН України та Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Київ. держ. ін-т культури . – К., 1996. – С. 85–87.

⁴² Програма Всеукраїнського З'їзду Бібліотекарів, запропонований членом Організаційної комісії С. О. Сірополком і ухваленій на засіданні 16 липня 1918 року // Книгарь. – 1918. – №. 12/ 13. – С. 794.

національної культури та національної свідомості й характерні лише для державних націй.

Українська інтелігенція та все громадянство постійно відчували брак національного бібліотечно-інформаційного осередку державного рівня. В добу УЦР Бібліотечно-архівний відділ під керівництвом та за безпосередньою участю О. Грушевського працював над проектом закону про створення та діяльність державної української національної книгозбірні. Наслідком цієї роботи став «Законопроект про утворення Української національної бібліотеки», котрий визначив державно-правові основи функціонування національної книгозбірні, побудовані з урахуванням досвіду національних бібліотек світу. Проте дане питання на Першому Всеукраїнському з'їзді бібліотекарів мав доповісти не О. Грушевський. Доповідати про основні засади заснування національної бібліотеки мав Ю. Меженко, хоча серед пропозицій останнього, запропонованих для обговорення на з'їзді, питання утворення цієї установи не стояло. Водночас, в архіві Ю. Меженка зберігаються матеріали, зокрема й авторизований машинопис «Проекту Закону про утворення Української Національної бібліотеки, виробленого Бібліотечно-архівним відділом»⁴³, що може вказувати на його причетність до підготовки документів по заснуванню головної бібліотеки України.

У період Гетьманату була створена нова, відмінна від розробленої діячами УЦР, концепція національної бібліотеки, котра була покладена в основу новостворюваної установи. Гетьманський уряд схвалив розроблений В. Вернадським, М. Василенком та В. Кордтом «Законопроект про утворення Фонду «Національної Бібліотеки Української Держави», підписаний гетьманом П. Скоропадським і затверджений радою Міністрів 2 серпня 1918 р.

Після публікації у «Державному Вістнику» (8 серпня 1918 р.) документ набув чинності закону⁴⁴. Уже 3 серп-

⁴³ Див. : Стрішенець Н. В. Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / Н. . Стрішенець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1997. – С. 15.

⁴⁴ Національна академія наук України. 1918–2008 : до 90-річчя від дня заснування / [голов. ред. Б. Є. Патон]. – К., 2008. – С. 21. - Відомості також доступні з Інтернету: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/EIF00000025.PDF (дата звернення: 19.09.14).

ня 1918 р. у Міністерстві народної освіти і мистецтва був відкритий окремий рахунок «Фонд національної бібліотеки». З утворенням 23 серпня 1918 р. очоленого академіком В. Вернадським Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки Української Держави у Києві, до складу якого ввійшли С. Єфремов, Г. Житецький, В. Кордт, А. Кримський, Д. Багалій та секретар комітету Є. Перфецький, розпочалася безпосередня діяльність бібліотеки. Як свідчать протоколи засідань, у перших числах вересня 1918 р. Тимчасовий Комітет уже активно розробляв організаційні засади та визначав структуру, завдання та кадрове забезпечення новоствореної установи. Отже, національну бібліотеку по-факту було відкрито раніше, ніж Бібліотечним підвідділом Архівно-бібліотечного відділу Міністерства народної освіти та мистецтва планувалося обговорити основні напрями її діяльності у вересні 1918 р. на Першому Всеукраїнському з'їзді бібліотекарів, який, на жаль, не відбувся через військово-політичні події. Такий стан речей дає змогу припустити, що Бібліотечний підвідділ на чолі з О. Грушевським, що здійснював підготовку до з'їзду, не був поінформований про розробку урядових документів щодо заснування національної бібліотеки, які торкались і його компетенції. Ймовірно також, що керівництво міністерства не вбачало потреби у прилюдному обговоренні цієї проблеми, зважаючи на принципові розбіжності між О. Грушевським і В. Вернадським у поглядах на засадничі принципи організації національної бібліотеки в Україні, зумовлені світоглядними та ідейно-концептуальними чинниками⁴⁵, що в подальшому потребує більш ґрунтовного дослідження.

Другий розділ програми з'їзду, «Керування бібліотеками», присвячувався питанням удосконалення управління бібліотечною справою, зокрема залученню громадськості та місцевого населення до керівництва бібліотеками. Доповідати з цього питання мав С. Сірополко, який актив-

⁴⁵ Приходько Л. Ф. Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Приходько Людмила Федорівна ; Держ. ком. архівів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. – К., 2005. – С. 12.

но відстоював у своїх публікаціях і виступах ідею участі громадськості у бібліотечному будівництві.

До питань, які планувалося також розглянути на з'їзді С. Сірополко включив проблеми бібліотечного права, оскільки як правник за освітою, що мав досвід вивчення правового стану бібліотек та врегулювання окремих напрямів їх роботи, розумів необхідність розробки нового бібліотечного законодавства. Зокрема йшлося про правове забезпечення комплектування книгозбірень. Так, у третьому розділі програми «Правовий стан бібліотеки» були поставлені важливі для підвищення якості комплектування бібліотечних фондів питання зниження поштового та залізничного тарифів на пересилку видань, звільнення видавничої продукції від митного збору, спрощення порядку виписки та пересилання для бібліотек книжок з-за кордону.

У наступному розділі плану «Техніка бібліотечної справи» передбачалося привернути увагу до проблем бібліотечної класифікації, а також до питання розробки бібліотечної термінології та засобів її впровадження у роботу українських бібліотек, про що мав доповісти С. І. (ймовірно С. Г.) Кондра.

У окремому розділі програми «Бібліотечний персонал» планувалося з'ясування стану бібліотечних кадрів, їх освітнього та кваліфікаційного рівня, матеріального забезпечення, професійної підготовки, а також йшлося про необхідність утворення громадських професійних об'єднань й проведення громадських зібрань і з'їздів бібліотекарів.

В останній частині документа «Культурно-освітні інституції при бібліотеках» йшлося про актуалізацію культурно-освітньої функції книгозбірень, зокрема необхідність організації розважально-просвітніх заходів, покликаних популяризувати діяльність бібліотек та сприяти залученню до них читачів⁴⁶. Отже, запропонована С. Сірополком програма проведення Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів засвідчує глибоке знання ним стану вітчизняної бібліотечної справи та свідоме намагання залучити в Україну кращий зарубіжний досвід організації роботи бібліотек, а до-

---

⁴⁶ Програма Всеукраїнського З'їзду Бібліотекарів, запропонований членом Організаційної комісії С. О. Сірополком і ухваленій на засіданні 16 лютого 1918 року // Книгарь. – 1918. – №. 12/13. – С. 794.

сягнення прогресивної бібліотекознавчої думки — до українського бібліотекознавства. Оскільки нагальність впровадження Програми диктувалася потребами запровадження демократичних засад в організацію бібліотечної справи незалежної Української держави, вона спрямовувалася на розвиток теорії та практики бібліотечної справи насамперед в контексті загальноєвропейських тенденцій поступу позашкільної освіти. Програмою передбачалося створення НБ, розвиток бібліотечної мережі, залучення громадськості до керівництва бібліотеками, розширення прав бібліотек при їх комплектуванні (зокрема, надання доступу до іноземної літератури), а також запровадження Міжнародної десяткової класифікації. У документі йшлося також про необхідність вироблення та використання української фахової термінології, що вимагало об'єднання зусиль філологів і бібліотекознавців. Okремо наголошувалося на питаннях бібліотечного фаху та освіти, потребі утворення професійних об'єднань, спілок, проведення зібрань, на яких бібліотекарі мали б змогу обмірковувати та вирішувати проблеми галузі. Отже, у проекті програми Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів, підготовленому С. Сірополком, було викладено цілісну дієву систему реорганізації бібліотечної справи на нових демократичних засадах.

Незважаючи на те, що з'їзд не відбувся, окремі складові його програми активно впроваджувалися у життя. Зокрема, зростала участь громадськості у бібліотечному будівництві: професійні бібліотечні об'єднання сприяли демократизації процесів управління бібліотечною сферою, розширенню обізнаності громади щодо діяльності бібліотечних установ, розповсюдженню інформації про розвиток бібліотечної справи та професіоналізації бібліотечної діяльності.

С. Сірополку належала провідна роль у заснуванні громадських об'єднань, які згуртовували людей, професійно пов'язаних із бібліотечною справою чи просто небайдужих до її розвитку. Саме він був одним із ініціаторів і засновників першого українського громадського бібліотечного об'єднання — Всеукраїнського бібліотечного товариства, брав участь у підготовці його Статуту, котрий містив звіт правил, які врегульовували організацію та порядок діяльності Товариства. У документі, підписаному п'ятьма особами, котрих можна вважати засновниками цього осеред-

ку, прізвище члена Київської міської Управи С. Сірополка стоїть на першому місці, далі зазначені А. Карнаухова, А. Нуабитовська, директор Київської міської публічної бібліотеки Л. Личков та І. Малютін. Статут затверджено Київським окружним судом 15 серпня 1918 р.

Мета новоствореного у Києві й такого, чиї дії поширюються на територію всієї України, Товариства полягала у сприянні розвитку бібліотечної справи та покращенню підготовки, побуту й умов праці бібліотекарів України. Товариство закріплювало за собою дуже широкий спектр форми діяльності. Так, йому надавалося право проводити міжнародні, всеукраїнські, обласні та місцеві з'їзди, влаштовувати збори для своїх членів і публічні зібрання, бесіди, лекції та екскурсії, а також здійснювати видавничу діяльність, випускати та розповсюджувати періодичні та неперіодичні фахові видання. Окрім цього, Всеукраїнське бібліотечне товариство могло створювати музеї та влаштовувати виставки, організовувати бібліотечні школи й курси, відкривати бібліотеки для бібліотекарів, утворювати склади книжок і різних творів друку, склади та майстерні бібліотечного приладдя, довідкові бюро з питань бібліотечної справи та інші заклади, що мали на меті сприяти книгозбірням і бібліотекам у їхній роботі. Товариство також могло брати участь у складанні планів і кошторисів на будівництво бібліотечних приміщень та безпосередньо звертатися до урядових і громадських установ та осіб із питань розбудови бібліотечної справи, підготовки бібліотекарів і покращення умов їхньої праці. Товариство мало право надавати матеріальну допомогу своїм членам і їхнім родинам, мати власну нерухомість. До основних напрямів діяльності громадської організації належали різноманітні засоби участі громадськості у формуванні демократичних засад державної бібліотечної політики, зокрема, проведення різного рівня професійних з'їздів, організація довідкових служб у галузі бібліотекознавства, захист прав бібліотек і бібліотекарів, забезпечення освіти бібліотекарів та надання їм матеріальної допомоги.

Підсумовуючи, маємо визнати, що участь С. Сірополка у заснуванні Всеукраїнського бібліотечного товариства та розробці його статуту, котрий визначав основи діяльності цього осередку, безпосередньо сприяла створенню умов для впровадження демократичних засад в організацію та управ-

ління бібліотечною справою України, активізації інтересу громадськості до діяльності бібліотек, підвищення фахового рівня та поліпшення матеріального становища бібліотекарів. Саму ж ідею утворення громадського професійного об'єднання у період демократичних перетворень у країні з сучасних позицій можна розглядати як свідоме створення соціального капіталу, заснованого на мережі горизонтальних зв'язків між рівними індивідами та нормах взаємності й довіри, впровадження на вітчизняні терени навички колективних дій, виховання у індивідові почуття причетності до суспільних справ, обов'язку та відповідальності перед іншими, тобто, це — громадянськість у її неполітичних виявах⁴⁷. Повноцінні умови для діяльності громадських бібліотечних товариств з'явилися в Україні лише в період національного відродження у середині 90-х рр. ХХ ст., коли спостерігалися перші спроби формування окремих складників громадянського суспільства⁴⁸.

Варто зауважити, що в період УНР характерним було прагнення до запровадження громадських засад не лише в бібліотечній галузі, а й в організації позашкільної освіти загалом. Так, при Київському міському самоврядуванні утворилася Рада з позашкільної освіти, покликана допомагати укладати міський кошторис цього освітнього напрямку, а також брати участь в аналізі звітів щодо діяльності міських установ і громадських організацій, які впливали на формування мережі закладів позашкільної освіти. Рада, головою якої обрали С. Сірополка, мала також окремі повноваження щодо організації та матеріального забезпечення бібліотек, що давало йому змогу впливати на організаційно-фінансову бібліотечну політику м. Києва.

У цей час С. Сірополко також брав активну участь у просвітньому русі, що саме набував патріотичних рис. Так, на початку листопада 1918 р. він виступив із ґрунтовною доповіддю «Організація Товариства «Просвіта» на Україні» на II з'їзді Товариства «Просвіта», скликаному в Києві з метою збереження цього національно-культурно-освітнього осередку.

⁴⁷ Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія / А. Колодій. — Л., 2002. — С. 81.

⁴⁸ Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації, 1876–2008: монографія / В. С. Пашкова. — Х., 2009. — С. 155–166.

У ній Степан Онисимович висвітлив соціально-культурне призначення Товариства, вказав на його позитивну роль в організації позашкільної освіти та запропонував утворити центральне бюро Всеукраїнської спілки «Просвіти», котре б сприяло покращенню організації роботи та представляло інтереси Товариства серед інших національно-культурних громадських установ.

Одночасно із громадською С. Сірополко продовжував науково-методичну діяльність. Так, він уклав та опублікував «Інструкцію для бібліотекарів», у якій виклав техніку запису при видачі книжок із бібліотеки, подав схему класифікації книжок для невеликих книгозбірень та описав систему їх каталогів. Особливу увагу приділив статистичній звітності бібліотек, зокрема, подав методичку її проведення та укладання звітів⁴⁹. У час бурхливого національного відродження «Інструкція...» своєчасно надавала практичну допомогу в організації роботи невеликих бібліотек, котрі саме інтенсивно утворювалися на території молодій державі і потребували організаційно-методичних матеріалів.

Окрім цього С. Сірополко писав біографічні статті про українських політичних і державних діячів та видатних вітчизняних освітян. Так, одну з них було присвячено світлій пам'яті Першому Генеральному секретарю освіти Іванові Стешенку, з яким Степан Онисимович розпочинав свою культурно-освітню діяльність в Україні. Чимало важливої ексклюзивної інформації виклав він і щодо життя та діяльності Симона Петлюри⁵⁰ тощо.

Також С. Сірополко рецензував нові праці з проблем шкільної та позашкільної освіти й бібліотекознавства на сторінках журналів «Книгарь» і «Вільна українська школа». Зокрема, його увагу привернув збірник статей «Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання» (1918), присвячений практичним рекомендаціями щодо покращання організації позашкільної та дошкільної освіти.

⁴⁹ Сірополко С. Інструкція для бібліотекарів // Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання / Нар. М-во Освіти ; авт. передм. С. Русова ; ред. І. Крижановський. – К., 1918. – Вип. 1/2. – С. 37–42

⁵⁰ Сірополко С. Памяти І. М. Стешенка / С. Сірополко // Книгарь. – 1918. – № 12/13. – С. 681–686 ; Сірополко С. Симон Петлюра / С. Сірополко // Книгарь. – 1919. – № 17. – С. 902–903.

Відзначаючи корисність порад для земств, органів міського самоврядування та просвітніх організацій, які здійснювали культурно-освітню діяльність, рецензент, водночас, вказав на недостатню повноту списків рекомендованої літератури з питань позашкільної освіти та дошкільного виховання, а також відзначив недотримання правил бібліографічного опису вказаних у списках видань. Зі свого боку С. Сірополко запропонував доповнити ці списки працями таких відомих діячів позашкільної освіти як В. Чарнолуський, В. Вахтеров та В. Невський, а також бібліографічним покажчиком Є. Мединського й І. Лапшова «Систематический указатель книг и статей по внешкольному образованию» (М., 1916)⁵¹. Відгукнувся рецензією С. Сірополко і на працю відомого російського дослідника дитячої літератури В. Роднікова «Огляд української дитячої літератури». Відзначивши позитивну роль подібних публікацій у розвитку дитячого читання та формуванні читацьких потреб підростаючого покоління, він запропонував заснувати у Києві гурток за зразком московського, учасники якого рецензували б окремі твори дитячої літератури, орієнтуючись не лише на свій досвід, а й на враження від книжки маленьких читачів⁵². Останнє, на думку рецензента, сприяло б поширенню кращих видань дитячої літератури та активізації читання серед дітей. Також С. Сірополко подав позитивну рецензією на працю П. Клименка «Навчання історії у початковій школі», зазначивши, що, оскільки лише тепер поставлено питання про виокремлення історії у початковій школі в самостійний навчальний предмет, то автор зробив вдалу спробу накреслити програму його вивчення. У педагогічних колах, зазначив С. Сірополко у рецензії, «все більш уперто проходить думка про необхідність з'єднання шкільного матеріалу з вивченням місцевості, яка оточує дитину». Розвиваючи цю ідею, він запропонував навчання історії у початковій

⁵¹ Сірополко С. [Рецензія] / С. Сірополко // Книгарь. – 1918. – № 15. – С. 902–903. – Рец. на кн.: Русова С. Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання. Вип. 1/2 / С. Русова. – К. : Друк. наслідн. Круглянського. Вид. Департаменту Позашк. Освіти, 1918. – 175 с.

⁵² Сірополко С. [Рецензія] / С. Сірополко // Книгарь. – 1918. – № 15. – С. 905. – Рец. на кн.: Родніков В. Огляд української дитячої літератури / В. Родніков ; пер. з рос. мови Е. Зерової. – К. : Вид. «Вільної Української Школи», 1918. – 32 с.

школі розпочинати з опанування знаннями про минуле тієї місцевості, де живе учень⁵³. Також пропонувалося уже з початкової школи знайомити дітей із особливостями регіональних історичних традицій задля формування почуття патріотизму та любові до своєї землі. У рецензії на роботу одного з активних діячів професійної учительської спілки «Взаїмна Помоч Галицьких і Буковинських учителів і вчителькою» І. Ющишина «Організація Українського вчителства в Австрії до Європейської війни» С. Сірополко наголосив важливу роль українських учительських організацій Австрії у боротьбі за інтереси української школи у цій країні, зв'язки українських товариств із загальнодержавними організаціями, їх спільний вплив на освітню політику, бо вважав, що такий досвід може стати зразком для наслідування в місцевостях України⁵⁴.

Як бачимо, публікації та рецензії С. Сірополка у пресі були присвячені переважно проблемам освіти, організацій бібліотечної справи та бібліографії і свідомо скеровувалися ним на підвищення кваліфікації фахівців, які, не маючи спеціальної підготовки та відчуваючи брак професійних знань, попри все намагалися перебудувати освітню галузь України на демократичних засадах.

Варто відзначити також бібліографічну діяльність С. Сірополка, пов'язану з укладанням рекомендаційних каталогів для комплектування бібліотек. На той час у бібліотечній справі України саме ця проблема виходила на перший план. Зокрема, вона стала предметом обговорення на кількох засіданнях Бібліографічної комісії Бібліотечно-архівного відділу в грудні 1917 р., де, серед іншого, було прийняте рішення про необхідність утворення зразкового каталогу для повітових бібліотек. Оскільки надання допомоги бібліотекарям у відборі необхідних для поповнення фонду книжок із наявного книговидавничого репертуару було одним із пріоритетних завдань Бібліотечно-архівного відділу, із по-

⁵³ Сірополко С. [Рецензія] / С. Сірополко // Книгарь. – 1918. – № 16. – С. 970–971. – Рец. на кн.: Клименко П. Навчання історії у початковій школі / П. Клименко. – К. : Вид. «Вільної Української Школи», 1918. – 19 с.

⁵⁴ Сірополко С. [Рецензія] / С. Сірополко // Книгарь. – 1918. – № 16. – С. 971. – Рец. на кн.: Ющишин І. Організація Українського вчителства в Австрії до Європейської війни / І. Ющишин. – К. : Вид. «Вільної Української Школи», 1918. – 32 с.

чатку квітня 1918 р. провадилася підготовка рекомендаційного каталогу для комплектування районних книгозбірень. С. Сірополко вже мав досвід розробки подібних рекомендаційних каталогів для учительських та учнівських бібліотек (видавалися за його участі у 1912–1916 рр.) і повною мірою скористався набутими знаннями та вміннями при роботі над «Взірцевим катальогом шкільної та народньої бібліотеки» (Київ, 1918). У передмові до видання бібліограф слушно зазначав, що: «каталоги повинні відповідати духовним запитанням тих читачів, яких обслуговує дана бібліотека, додержуючись тієї думки, що за складання каталогів повинні взятись просвітні та вчительські гуртки, які, з одного боку, провадять культурно-просвітню працю серед учнів або широких кіл громадянства і через те освічені в бажаннях і запитаннях читачів, а з другого, своєчасно слідкують за всіма книжковими новинками й пильно студіюють ту літературу, що належить до шкільної чи народної бібліотеки»⁵⁵. Отже, основне завдання друкованих рекомендаційних каталогів С. Сірополко вбачав у задоволенні духовних потреб читачів бібліотек, а тому укладати такі каталоги, на його думку, мали відповідні громадські просвітні організації, котрі вивчають і безпосередньо впливають на формування читацьких смаків, а також аналізують книговидавничий репертуар із різних галузей знань і надають рекомендації щодо нього видавцям і видавничим осередкам.

Зважаючи, що в Україні на той час такі інституції були відсутні, а потреба в рекомендаційних каталогах для шкільних і народних бібліотек із усією очевидністю поста-ла перед бібліотекарями, враховуючи значне пожвавлення українського книжкового ринку (а отже й розширення репертуару), Степан Онисимович справедливо вважав, що цілком правомірним у цей період може стати створення каталогів окремими професійно підготовленими особами, які володіють методикою укладання подібних видань. Щире прагнення задовольнити нагальні потреби шкільних і народних бібліотек у рекомендаційних каталогах для їх комплектування та ще певність, що «за часи революції українська продукція зробила великий поступ, який дає змогу склада-

⁵⁵ Візірцевий катальог шкільної та народньої бібліотеки / зложив С. О. Сірополко. – К. : Всеукр. Учит. Вид. Т-во «Всеувиго», 1918. – 31 с.

ти шкільні й народні бібліотеки виключно з українських книжок»⁵⁶, спонукали С. Сірополка підготувати власний універсальний рекомендаційний бібліографічний покажчик «Взірцевий катальог шкільної та народньої бібліотеки», що містив близько 460 назв тогочасних вітчизняних друків. Видрукувало «Взірцевий каталог...» у 1918 р. Всеукраїнське учительське видавниче товариство «Всеувито», зорганізоване національно свідомими учителями, які найгостріше відчували потребу в утворенні шкільних і народних бібліотек, укомплектованих українською книжкою.

Видання мало вибірково відібрані списки книг «для шкільної бібліотеки на 150 карбованців і для народньої на 200 й 500 карбованців»⁵⁷ і було, по суті, першою вітчизняною спробою друку універсального рекомендаційного каталогу українських видань. Тому, усвідомлюючи усю вимушену недосконалість цього видання, С. Сірополко відразу пропонував усім зацікавленим «надсилати Т-ву «Всеувито» свої вказівки і таким чином друге видання каталогів, якщо буде у тому потреба, матиме в деякій мірі характер колективної творчості»⁵⁸.

Перший розділ бібліографічного покажчика С. Сірополка «Катальог шкільної бібліотеки» містив рекомендації щодо придбання літератури на 150 карбованців і складався з трьох рубрик, у кожній із яких інформація про книги мала таку форму: № за порядком, автор, назва книжки, видавництво, ціна. До першої рубрики «Твори красного письменства» увійшли 98 назв україномовної художньої літератури для дітей, що вийшли друком у видавництвах і видавничих товариствах «Час», «Криниця», «Українське видавництво в Катеринославі», «Молодість», «Друкарь», «Відродження», «Сіверянська думка», «Волошки» й «Українська школа». С. Сірополко прагнув представити художню дитячу літературу насамперед кращими зразками казок та творами вітчизняних і зарубіжних письменників у перекладах українською мовою. Навіть неповний перелік цих видань засвідчує розмаїтість тогочасного книговидавничого репертуару дитячої книги: «Колобою» і «Бім-Бом» О. Білоусенка, «З дитячих літ», «Чорний орел», «Княженко», «Чарівна коза»,

⁵⁶ Там само. – С. 2.

⁵⁷ Там само. – С. 3.

⁵⁸ Там само. – С. 4.

«Левень», «Циганка», «Вінок Т. Шевченкові» С. Васильченка, «Байки» Л. Глібова, «Тарас Бульба», «Загублена грамота» та «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя, «Приказки» Є. Гребінки, «Риб'ячі танці», «Книга казок віршами», «Зернятко», «Чудова дівчина», «Українські народні казки для дітей», «Серед крижаного моря», «Павло хлібороб», «Робінзон», «Оповідання для дітей», «Дзелень-Бом», «Дитяча розвага» та «Казки з англійського оригіналу» Б. Грінченка, «Запорозький клад» В. Корнієнка, «П'ятизлотню» і «Харитя» М. Коцюбинського, «Наталка-Полтавка» І. Котляревського, «Нашим найменшим» А. Крушельницького, «Два сини» Марка Вовчка, «Біда бабі Парасці», «Біда бабі Палажці» та «Запорожці» І. Нечуя-Левицького, «Зелений гай» і «Байки» Олени Пчілки, «Воронько», «Як уродилася пісня» та «Маленький горбань» С. Черкасенка, «Кобзарь», «Кобзарь для наших дітей» і «Катерина. Тополя» Т. Шевченка, «Лис Микита», «Лисяча кума» та «Іжак і заїць» І. Франка, «Снігова королева» та «Казки» Г.-Х. Андерсена, «Дядькова Тома хата» Г. Бічер-Стоу, «Чотири дні» та «Жаба-мандрівниця» В. Гаршина, «Дитячі оповідання» та «Коза-дереза» М. Кибальчича, «Три оповідання про Христа» С. Лагерльоф, «Упертий цап», «Лісова казка», «Про сороку та канарика», «Поганий день Василя Івановича», «Старий горобець», «Пригоди статочної миші», «Казка про ворону» та «Сіренька шийка» Д. Маміна-Сибіряка, «Принц та бідаю» Марка Твена, «Білолобий» і «Чеські оповідання» А. Чехова тощо.

До розділу «Історія», що мав 16 назв, було відібрано праці з історії України Н. Григорієва-Нашого, Б. Грінченка, М. Грушевського, А. Кащенко, Г. Коваленка та В. Доманицького.

Наступна рубрика «Природознавство» містила вісім назв, серед яких були твори Б. Грінченка, Г. Коваленка, Ю. Сірого та С. Черкасенка відповідної тематики.

На загал рекомендаційний каталог шкільної бібліотеки обіймав більше 120 назв, представлених виключно україномовними книжками, виданими в перші кроки Української революції 1917–1923 рр.

Два інші орієнтовні бібліографічні списки літератури, вміщені до «Взірцевого каталогу шкільної та народньої бібліотеки», призначалися для комплектування народних бібліотек залежно від обсягу їх фінансування. Книгозбірням,

що мали у своєму розпорядженні 200 крб. (належали до бібліотек першого рівня), пропонувалося придбати 120 назв україномовних книжок за такими тематичними рубриками: «Красне письменство» — 63 назви, «Історія» — 23 назви, «Природознавство і хліборобство» — 21 назва, «Суспільствознавство» — 5 назв, «Кооперація» — 3 назви, «Педагогіка» — 5 назв. Народним бібліотекам із обсягом коштів у 500 крб. (бібліотеки вищого рівня) радилося збільшити кількість назв придбаних книжок: «Красне письменство» — 96 назв, «Історія» — 43 назви, «Природознавство і хліборобство» — 28 назв, «Суспільствознавство» — 28 назв, «Кооперація» — 7 назв, «Педагогіка» — 18 назв. Таким чином основне фінансування народних бібліотек вищого рівня рекомендувалося спрямовувати на розширення книжкового фонду з усіх галузей знань, представлених у авторській класифікації, але головна увага мала зосередитися на поповненні фонду суспільствознавчою літературою, обсяг назв якої, у порівнянні з бібліотеками першого рівня, збільшувався у 5,6 рази, у той час, як педагогічною книгою — лише у 3,6 рази, з проблем кооперації — у 2,3 рази, історичною — у 1,9 рази, художньою — у 1,5 рази, а з природознавства та хліборобства — взагалі тільки у 1,3 рази.

У списках для бібліотек обох рівнів «Красне письменство» було представлено переважно творами українських письменників (С. Васильченка, В. Винниченка, Л. Глібова, Б. Грінченка, М. Гоголя, П. Гулака-Артемівського, І. Карпенка-Карого, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Марко Вовчка, І. Нечуя-Левицького, О. Олеся, Олени Пчілки, М. Старицького, Л. Старицької-Черняхівської, О. Стороженка, І. Франка, С. Черкасенка, Л. Яновської) та окремих російських авторів (В. Гаршина, Максима Горького). Водночас фонд бібліотек вищого рівня пропонувалося розширити за рахунок введення до його складу, крім вище названих авторів, творів К. Климковича і М. Шашкевича, Д. Загула, М. Кропивницького, Х. Майстренка, Д. Марковича, С. Руданського, А. Тесленка, а також Л. Андрєєва, Г. Гауптмана, Г. Гейне, У. Джекобса, Джека Лондона, М. Метерлінка, Ж.-Б. Мольєра, Гі де Мопасана, О. Пушкіна, Р. Тагора.

Історичний розділ народних бібліотек першого рівня складали праці Н. Григоріїва-Нашого, Б. Грінченка

М. Грушевського, В. Доманицького, А. Кащенко, Г. Коваленка, І. Огієнка, М. Садовського, Лесі Українки, а до фонду бібліотеки вищого рівня рекомендувалося додати шість томів «Всесвітньої історії» М. Грушевського, праці Д. Багалія, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Садовського та ще низки українських істориків.

Якщо з проблем суспільствознавчої тематики для бібліотек першого рівня пропонувалися лише праці М. Загірньої, Г. Коваленка, В. Короліва, Р. Лащенко та М. Свідерського, то для бібліотек вищого рівня кількість назв книжок збільшувалася за рахунок робіт Д. Донцова, М. Драгоманова, К. Каутського, К. Маркса й Ф. Енгельса, П. Стебницького, С. Шелухина, І. А. Феценка-Чопівського тощо.

Природознавчу та хліборобчу тематику у фондах бібліотек обох рівнів рекомендувалося представляти творами Б. Грінченка, А. Григоровича, Г. Коваленка, В. Короліва, О. Сичківської, Ю. Сірого, А. Терниченка, С. Черкасенка, Є. Чикаленка та ін.

Із питань кооперації для бібліотек першого рівня були рекомендовані праці Р. Бертрана та Ш. Жида, а для бібліотеки вищого рівня додані твори А. Силенка, М. Тугана-Барановського та К. Шеметіва.

Педагогічний розділ пропонувалося наповнити працями Б. Грінченка, М. Плевака та С. Черкасенка, а в бібліотеках вищого рівня розширити його за рахунок робіт М. Грушевського, С. Русової, М. Сумцова та Я. Чепіги.

Підсумовуючи, маємо наголосити, що підготовлене С. Сірополком видання рекомендаційного каталогу для комплектування шкільних і народних бібліотек не лише надавало безпосередню допомогу бібліотекарям у виборі книжок для комплектування книгозбірень вітчизняними друкми, а й сприяло популяризації творів українських письменників та учених. Оскільки бібліограф прискіпливо відібрав найбільш популярні праці з різних галузей знань визнаних авторів, каталог давав змогу формувати універсальні україномовні фонди бібліотек та шляхом забезпечення доступу користувачів до кращих рідномовних друків, сприяти задоволенню духовних потреб широкого кола читачів українською мовою та їхній орієнтації у розвитку вітчизняної науки і красного письменства. Як наслідок, «Взірцевий катальог шкільної та народної бібліотеки» вплинув на роз-

виток вітчизняної бібліотечної справи та бібліотечного фондознавства, а також і на становлення бібліографії дитячої літератури, оскільки в ньому було переважно систематизовано інформаційні ресурси та подано бібліографічний опис книжок для дітей, виданих на українських теренах у перші роки Української революції 1917–1923 рр.

Вихід каталогу С. Сірополка був особливо актуальним ще й тому, що покажчики, рекомендовані для комплектування фондів шкільних і народних бібліотек кінця ХІХ – початку ХХ ст., відповідно до розпоряджень Міністерства народної освіти Російської імперії, не містили україномовних творів⁵⁹, що унеможливлювало рекомендації українському читачеві книжок батьківською мовою

«Взірцевий каталог...» С. Сірополка відразу привернув увагу фахівців. Так, С. Паночіні відгукнувся рецензією, в якій, оцінюючи каталог в цілому позитивно, висловив кілька зауважень. Зокрема, на його щире переконання, взірцеві каталоги для шкільних і народних бібліотек повинні друкуватися у відповідності до вимог правопису, точно подавати імена авторів і назви книжок, а отже, їхня коректура має бути вищою за середню⁶⁰. Натомість праця С. Сірополка містила окремі помилки як у назвах книжок, так і в написанні прізвищ та імен їхніх авторів. Проте, рецензент відносив ці зауваження швидше на адресу коректора видавництва, ніж автора видання. Насправді, відсутні ініціали біля прізвищ окремих авторів та інші поодинокі неточності непокоїли й самого С. Сірополка, який зазначав, що «брошура вийшла у світ після мого виїзду з Києва — без моєї коректури»⁶¹. Тобто, залишивши через несприятливі політичні обставини Київ, де готувалась до друку його праця, надзвичайно вимогливий до своїх друкованих текстів учений (останнє засвідчують численні правки у власних рукописах і верстках) не зміг внести уточнення до остаточної редакції текс-

⁵⁹ Корнейчик І. І. Історія української бібліографії : дожовтневий період : (нариси) / І. І. Корнейчик. — Х., 1971. — С. 140.

⁶⁰ Паночіні (Каракаш) С. [Рецензія] / С. Паночіні (Каракаш) // Книгарь. — 1919. — № 20. — С. 1291–1293. — Рец. на кн.: Взірцевий каталог шкільної та народної бібліотеки / зложив С. О. Сірополко. — К. : Вид. Всеукр. Учит. Вид. Т-во «Всеувіт», 1918. — 31 с.

⁶¹ Сірополко С. Окремі видання українською мовою : (рукопис). — Зберігається у авт.

ту каталогу, а коректор, ймовірно, не дуже уважно читав верстку, зважаючи на військово-політичні події в Україні, чим пояснюється наявність низки прикрих неточностей, що мають місце у виданні.

Натомість зауваження рецензента щодо недоречності включення С. Сірополком до рекомендаційного каталогу творів відомого німецького письменника та драматурга Г. Гауптмана «Затоплений дзвін» і «Ганнуся» викликає певне заперечення, оскільки автор був лауреатом Нобелівської премії в галузі літератури за 1912 р., що вказує на загальне визнання високого рівня його художніх творів. Рецензент також висловився проти внесення до списку рекомендованих українському читачеві творів зарубіжної художньої літератури інших визнаних у світі письменників (скажімо, філософської драми-феєрії «Синя пташка» лауреата Нобелівської премії в галузі літератури за 1911 р. бельгійця М. Метерлінка, всесвітньо відомої п'єси «Тартюф», француза Ж.-Б. Мольєра, збірки ліричних поезій «Садовнию» лауреата Нобелівської премії в галузі літератури за 1913 р. індійського письменника Р. Тагора). Заперечував він також доречність у списку низки творів новітньої української літератури, як-от: збірки оповідань, начерків і заміток М. Грушевського «Sub divo» («Проти неба»), першого дослідження публіцистичної діяльності І. Франка «Іван Франко як публіцист», здійсненого Р. Заклинським тощо.

Нині важко визначити, що більше вплинуло на появу подібних закидів у рецензента — низька якість частини україномовних перекладів всесвітньо відомих текстів, чи скоріше поступове запровадження радянською цензурою обмежень щодо змістового наповнення книжкових фондів бібліотек із метою вилучення з українського культурного середовища творів визначних письменників світу, переклади яких вийшли друком в Україні.

З цього погляду рецензія С. Паночіні була все ж більш політично заангажована, а ніж професійно вимоглива, оскільки рецензент не відзначив значущості українських друкованих рекомендаційних каталогів новітньої доби, їх призначення та ролі у початковому й поточному комплектуванні фондів бібліотек, розвиткові бібліографії, використанні принципів відбору літератури та її систематизацію тощо. На час публікації рецензії С. Сірополко разом із

Урядом УНР і його прихильниками вже залишив Київ, де було встановлено радянську владу, проти якої він активно боровся.

Як засвідчує усе вище викладене, діяльність С. Сірополка — досвідченого освітянина та земського діяча — із часу його переїзду до Києва спрямовувалася на демократичні перетворення в галузі позашкільної освіти. Висловлені ним у виступах на з'їздах і нарадах ідеї та участь у розробці державних документів сприяли активному розвитку мережі установ позашкільної освіти. У розробленій ним програмі проведення Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів було визначено у постімперському бібліотечному просторі основні напрями демократичного реформування бібліотечної справи в Україні. Програма намічала пріоритети у формуванні державної бібліотечної політики молодій Україні та запровадження демократичних засад бібліотечного будівництва з урахуванням досвіду розвинених країн світу. Участь С. Сірополка у створенні Всеукраїнського бібліотечного товариства та розробці документів, що забезпечували його діяльність і визначали структуру та функції, уможливила заснування українського громадського бібліотечного об'єднання, активізацію участі громадськості в роботі бібліотек як одному з напрямів демократизації бібліотечної справи. Помітною виявилась також ініціатива бібліографа щодо укладання рекомендаційних каталогів, у яких була представлена україномовна книжка з метою наповнення шкільних і народних бібліотек вітчизняними друкми, залучення до читання різних верств населення, формування національної самосвідомості громадян. Завдяки його участі в організації фахової підготовки діячів позашкільної освіти, зокрема й бібліотекарів, закладались основи майбутньої системи підготовки кадрів для бібліотек. Варто також відзначити, що викладацька діяльність С. Сірополка у Фребелівському педагогічному інституті у Києві стала значним внеском у формування системи бібліотечної освіти, насамперед, визначення кола основних навчальних і бібліотекознавчих дисциплін для підготовки фахівців, а проблематика його навчальних курсів отримала свій розвиток у його майбутніх бібліологічних дослідженнях.

2.2. Удосконалення організації роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету

Після вимушеного переїзду Директорії УНР під наступом більшовиків до Кам'янця-Подільського, місто стало місцем осідку українського уряду та частини національно свідомої інтелігенції, котра продовжувала свою працю, спрямовану на розвиток освіти та патріотичне виховання молодого покоління. Відомі діячі української культури Л. Білецький, С. Русова, Л. Старицька-Черняхівська та М. Плевако, які також вимушені були оселитися у місті, заснували видавниче товариство «Зірка», що мало на меті випускати журнали та книжки для дітей і отримало під це державну допомогу в розмірі 500 тис. грн. із кредиту, виділеного на розвиток українського книговидання. Головою редакційного комітету товариства обрали С. Русову, а відповідальним редактором — С. Сірополка. На першому засіданні редакційного комітету, що відбулося 5 січня 1920 р., було вирішено видавати дитячий журнал «Раною», скерований на національно-патріотичне виховання юних читачів. Була визначена також приблизна структура видання: вірші; оповідання оригінальні та перекладні; драматичні твори; популярні статті з фольклористики, природознавства, географії, історії та літературознавства; жарти, забавки, ребуси, задачі; бібліографічний відділ із новинками дитячої книжки та рекомендаціями щодо дитячого читання. Планувалося, що видання виходитиме двічі на місяць, але на перешкоді стала відсутність належної матеріально-технічної бази. Також, зважаючи на складні технічні умови видання журналу, не було встановлено передплату і ціну кожного числа передбачалося визначати окремо. Зрештою, отримавши 27 березня 1920 р. дозвіл на друк від польської цензури, в останніх числах березня Товариство видрукувало у приватній друкарні Когена та Дунаєвського тисячу примірників першого (й останнього) числа журналу «Раною». Видання містило вірші Л. Старицької-Черняхівської «Раною» і «Галочка-ласушка» та оповідання «Надія», а також дитячі оповідання Л. Білецького та А. Чехова у перекладі М. Плевака і переклади казок із німецької та французької мов, здійснені

С. Русовою. Були вміщені також історичний календар важливих подій в Україні, що відбувались у січні того самого року, шаради, загадки та задачі¹. Журнал проілюстрували відомі українські художники П. Холодний і А. Середа, останній також створив книжковий знак видавничого товариства, котрий прикрашав обкладинку видання. Як зазначав С. Сірополко, «на жаль, сірий папір та слаба друкарська фарба не могли передати всіх відтінків оригіналу, але все ж таки ці ілюстрації зробили великий ефект на книжковому ринку Поділля»². Окрім журналу видавниче товариство «Зірка» видало збірку оповідань «Діти журби» у перекладі М. Плевака та підготувало до друку народні казки та збірку оповідань «Серед природи» у перекладі С. Русової. Попри складні умови праці та друку, зумовлені військово-політичними подіями, С. Сірополко вважав, що видання товариства «Зірка» були «світлим променем на тлі похмурої доби, яка припала саме тоді на долю Поділля»³.

Видавничо-редакційна діяльність С. Сірополка у товаристві «Зірка» засвідчує його щире намагання гуртувати зусилля науковців, письменників і громадських діячів задля забезпечення виховання дітей засобами друкованого слова та формування їх національної свідомості та самосвідомості в колі та зусиллями прогресивної української інтелігенції. Також і поодинокі видання «Зірки» стали знаковими подіями в історії українського книговидання для дітей і пресознавства, сприяли розвиткові вітчизняної дитячої журналістики та книжки для дітей. Особливо цінним видається журнал «Раною», що планувався як українське періодичне видання широкого гуманітарного спрямування, призначене для задоволення духовних потреб дітей, який став, певно, єдиним друкованим джерелом дитячої преси Поділля часів перебування там Уряду УНР. За структурою, тематикою та змістом вміщених на його сторінках оригінальних і перекладених віршів, оповідань і казок, розташованих ілюстрацій, а також авторським складом це видання є помітним явищем в історії дитячої преси України.

¹ Ранок : ілюстр. журн. для дітей. Чис. 1. – [Кам'янець-Подільський] : Вид. т-во «Зірка», 1920. – 48 с.

² Сірополко С. Видавниче товариство «Зірка» в Кам'янці на Поділля : спогади / С. Сірополко // Книголюб. – 1927. – № 3. – С. 38.

³ Там само. – С. 39.

Та не лише розвиткові пресознавства та книговидання для дітей прислужився С. Сірополко у Кам'янці-Подільському. У часи Української революції 1917–1923 рр. місто стало одним із важливих осередків поступу української бібліології та бібліотечного руху, де особливо виразно змогли виявитися його лідерські, організаційні та наукові здібності. Наприкінці 1919 р. Степан Онисимович став радником Міністерства народної освіти УНР та одночасно бібліотекарем (завідувачем бібліотекою) бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету. Завдячуючи ректорові новоствореного вузу — українському вченому, політичному та громадському діячеві, професорові І. Огієнку, професорам М. Плеваку та М. Драй-Хмарі, історичу П. Клименку іншим співробітникам вузу та його бібліотеки (зокрема, С. Сірополку, Л. Биковському, М. Ясинському та Ю. Сіцинському), а також бібліографічному семінару та заснованому згодом бібліотечному товариству, що діяли при навчальному закладі, упродовж усього часу існування Кам'янець-Подільського державного українського університету, поряд із навчально-виховним процесом активно розвивалася бібліологія.

Точну дату появи С. Сірополка в Кам'янець-Подільському дослідники досі остаточно не встановили. Тим часом Л. Биковський зазначав у споминах, що Степан Онисимович з'явився в цьому місті восени 1919 р., коли й очолив бібліотеку. О. Завальнюк і В. Прокопчук вважали, що це могло відбутися у середині листопада, а В. Ляхоцький наводив грудень 1919 р. як початок діяльності С. Сірополка в університетській книгозбірні. Згодом В. Прокопчук з'ясував, що С. Сірополко на посаді бібліотекаря Кам'янець-Подільського державного українського університету перебував із 25 грудня 1919 р. по 11 травня 1920 р.⁴ У цей недовготривалий

⁴ Завальнюк О. С. Сірополко – бібліотекар Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1920 рр.) / О. Завальнюк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 311 ; Завальнюк О. М. Сірополко Степан Онисимович / О. М. Завальнюк // Українська еліта і творення національної університетської освіти : фундатори й будівничі (1919–1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 312 ; Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 352 ; Прокопчук В. С. Організаційна

період на чолі вузівської книгозбірні йому вдалося внести сутнісні зміни в організацію діяльності установи.

Варто зазначити, що із самого початку роботи бібліотеки університету його ректор, відомий вчений, громадський і політичний діяч І. Огієнко створив Бібліотечну комісію для керівництва бібліотекою, що свідчило про запровадження демократичних засад в організацію та управління вузівської книгозбірні. До функцій комісії входило вирішення проблем комплектування, своєчасного замовлення та отримання друкованих видань, ведення каталогів, запровадження класифікації літератури, а також встановлення правил користування бібліотекою. Також комісією розглядалися інші нагальні питання організації роботи бібліотеки та її кадрового забезпечення. Так, на засіданні Бібліотечної комісії від 25 липня 1919 р. І. Огієнко звернув увагу на неприпустимість залишення бібліотечних книжок у власному користуванні читачів на час їхніх відпусток⁵. Із приходом до бібліотеки С. Сірополка на засіданні Бібліотечної комісії від 5 січня 1920 р. було створено ще й Бібліотечну раду в складі С. Сірополка (голова), І. Сливки, Л. Биковського, М. Ясинського та О. Яценка. Сприяючи запровадженню демократичних засад в управління вузівською бібліотекою, С. Сірополко розробив «Статут Бібліотечної Ради при бібліотеці Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», схвалений 13 січня 1920 р. Радою професорів університету, де зазначалося, що : «Бібліотекою завідує Рада, яка складається з бібліотекаря, його помічни-

---

і бібліотекознавча праця С. О. Сірополка, Л. Ю. Биковського, М. І. Ясинського у фундаментальній бібліотеці Кам'янець-Подільського державного університету / В. С. Прокопчук // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки : матеріали Всеукр. наук. конф., Кам'янець-Подільський, 6–7 жовт. 2009 р. / [редкол.: В. А. Смолій, В. Ф. Верстюк, О. М. Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 361 ; Ляхоцький В. П. Книга творить людину... : (сторінки з літопису заснування унів. б-ки у Кам'янці-Подільському / В. П. Ляхоцький // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 93.

⁵ Ляхоцький В. П. Книга творить людину... (сторінки з літопису заснування університетської бібліотеки у Кам'янці-Подільському // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 92.

ків, секретаря і 1 представника від молодших служачих бібліотеки»⁶. Згідно статуту Бібліотечна рада була підпорядкована та підзвітна ректорові університету, а її голова мав постійно інформувати керівництво вузу про проблеми бібліотечної справи.

Очоливши Бібліотечну раду, С. Сірополко на щотижневих її засіданнях ставив питання про організацію роботи бібліотеки, розширення її матеріально-технічної бази, упорядкування та зберігання бібліотечного фонду, інформаційне забезпечення читачів, належного ведення каталогів тощо. З приходом С. Сірополка до бібліотеки значна увага приділялася задоволенню інформаційних потреб і вивченню попиту користувачів бібліотеки, особливо читального залу, яким користувалися не лише студенти та викладачі вузу, а й мешканці міста, котрі одночасно зі студентами могли брати в користування певну кількість книжок. С. Сірополко спрямовував комплектування загального фонду книгозбірні з урахуванням профілю підготовки фахівців в університеті, а також намагався удосконалювати форми та методи обслуговування читачів, здійснюючи вивчення їх потреб. Зокрема, запровадивши «Книгу відгуків і побажань відвідувачів читальні», він використав її для проведення своєрідного соціологічного дослідження зацікавлень користувачів читального залу. Поява книги сприяла здійсненню своєрідного їх письмового опитування, ознайомленню бібліотекарів із думками відвідувачів, налагодженню тіснішого контакту між бібліотекарями та читачами. Узагальнення емпіричного матеріалу у вигляді записів читачів у книзі за грудень 1919 р. і першу половину січня 1920 р. дало змогу Степанові Онисимовичу дійти висновку про необхідність розширення тематико-типологічної структури книжкового фонду за рахунок його поповнення виданнями з проблем сільського господарства, художньою літературою, зокрема, перекладами творів єврейських письменників, а також підручниками з тригонометрії, хімії, політичної економії⁷.

⁶ Див.: Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філіпчук. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 197.

⁷ Завальнюк О. С. Сірополко – бібліотекар Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1920 рр.) / О. Завальнюк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 312.

У ході дослідження виявилася також потреба кількісного збільшенні числа примірників місцевих часописів та необхідність забезпечення читального залу навчальними планами з тих спеціальностей, за якими здійснювалася підготовка фахівців в університеті. У відгуках і побажаннях читачів йшлося також про необхідність запровадження у читальному залі абеткового каталогу, який би давав змогу знайомитися з книжковим фондом бібліотеки та знаходити потрібні книги за прізвищами авторів або назвами творів. Читачі висловлювалися і щодо покращання матеріально-технічної бази бібліотеки, йшлося зокрема про поліпшення освітлення, наявність інструментів для розрізання сторінок у нововиданих книжках, багато з яких були спарені, що унеможливлювало роботу з текстами. Читачі пропонували подовжити час роботи читальні та скоротити термін користування книжками для професорсько-викладацького складу вузу⁸. Отже, коло питань, порушених у «Книзі відгуків і побажань відвідувачів читальні», яку можна розглядати як одну із форм письмового опитування, запровадженого С. Сірополком для вивчення читацьких потреб, торкалось як організаційних проблем установи, так і змістового наповнення книжкового фонду бібліотеки. Зібраний фактичний матеріал давав йому, як керівникові установи та вченому, змогу виявити недоліки у роботі книгозбірні та інформаційному забезпеченні користувачів, проаналізувати їх, а також вжити заходів щодо покращення діяльності бібліотеки. Проаналізувавши записи у «Книзі відгуків і побажань відвідувачів читальні», С. Сірополко звернувся до деканів факультетів вузу з проханням надати навчальні плани для читального залу для ознайомлення з ними зацікавлених громадян, а також до редакцій місцевих часописів із пропозицією про надсилання до читального залу бібліотеки кількох примірників видань. Адресував місцевій єврейській громаді прохання про надання допомоги у поповненні фонду книгозбірні перекладами творів єврейських письменників, а також посприяв забезпеченню читального залу приладдям для розрізання сторінок. Враховуючи бажання читачів, С. Сірополко підготував наказ ректора університету про збільшення кількості робочих годин для читальні

⁸ Там само. – С. 312–314.

що мала працювати від 9 до 21 години. Не пройшло повз його увагу й побажання щодо скорочення терміну користування книжками для професорсько-викладацького складу, яке він врахував при розробці нових правил користування бібліотекою, проект яких надіслав на затвердження Раді професорів університету⁹. Підготовлені С. Сірополком «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» були затверджені Радою професорів університету 27 січня 1920 р. Документ складався з кількох розділів, зміст яких регламентував роботу установи¹⁰. У першому з них йшлося про порядок управління книгозбірнею, визначалися функції бібліотекаря, його помічників і секретаря, а також терміни функціонування, склад та обов'язки Бібліотечної комісії, до якої входили представники професорсько-викладацького складу навчального закладу. Тут також визначався порядок організації інвентарного, алфавітного та систематичного каталогів, за допомогою яких фонди бібліотеки могли бути представлені у певній системі для полегшення читачам вибору літератури, відповідно до їх інтересів. Відзначалася необхідність створення також окремого каталогу рукописів і рідкісних видань, винесення в окремий відділ «унікумів».

Наступний розділ «Правил.» містив інструкції щодо порядку фінансування бібліотеки та витрачання коштів, комплектування фонду з урахуванням замовлень професорів і викладачів кафедр, а також розпоряджень Бібліотечної комісії щодо придбання книг і періодичних видань для задовольняли інформаційних потреб читачів. Йшлося про надання права Бібліотечній комісії здійснювати книгообмін між університетською книгозбірнею та іншими зацікавленими установами.

У документі також виокремлювався розділ, присвячений правилам користування бібліотекою, де, зокрема, йшлося про створення особливих умов праці для професорсько-викладацького складу, організацію так званого «Професорського лекторію» з метою «дати спроможність особам, які працюють науково в Університеті читати газети й журнали,

⁹ Там само. – С. 313.

¹⁰ Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філіпчук. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 198–203.

які виписуються університетом»¹¹. Фактично йшлося про заснування відділу періодичних видань для оперативного забезпечення актуальною інформацією професорів, почесних членів і приват-доцентів навчального закладу, інших співробітників університету, які забезпечували навчально-виховний процес і провадили наукові досліді.

Правила визначали режим роботи читальні для «університетських службовців, студентів й сторонніх людей» (порядок видачі творів друку, терміни користування ними, права й обов'язки читачів тощо), обумовлювали необхідність виокремлення для неї окремої кімнати. Йшлося також про санкції за порушення цих правил. Окремо було наголошено порядок ведення статистичного обліку праці читальні та щомісячної звітності щодо роботи цього підрозділу. Крім співробітників навчального закладу та студентів користуватися читальнею при бібліотеці, як і бібліотекою, могли сторонні особи після отримання ними дозволу від Правління університету та внесення застави в розмірі 100 крб¹². Можливість заставити вказує на те, що вузівська бібліотека розширювала свої функції та виконувала частково роль публічної книгозбірні, надаючи інформаційно-бібліотечні послуги громадянам міста. Згодом Степан Онисимович запропонував доповнити «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» положеннями, що уможливлювали створення та функціонування факультетських бібліотек у вузі та включення відомостей щодо їх фондів до систематичного каталогу загально університетської книгозбірні.

С. Сірополко, вже відомий на той час діяч бібліотечної справи, постійно працював над удосконаленням організації університетської бібліотеки та популяризації бібліотечної та наукової діяльності. Так, на засіданні Бібліотечної ради 19 квітня 1920 р. він виступив із доповіддю, присвяченою актуальним проблемам розвитку бібліотечної справи в університеті, а також висловив пропозицію щодо створення при університеті бібліотечного товариства і навіть оприлюднив підготовлений ним проект статуту цієї громадської організації, який було схвалено Бібліотечною радою і згодом

¹¹ Там само.

¹² Там само. – С. 201.

затверджено ректором¹³. У проекті «Статуту Бібліотечного товариства» головним його завданням значилося поширення теоретичних і практичних знань у галузі бібліотекознавства та бібліографії серед студентів та осіб, зацікавлених у розвитку цих наук. У документі, що регламентував діяльність громадського товариства, передбачалося також сприяння розвиткові бібліотечної справи, поліпшення підготовки та умов праці бібліотекарів, визначались умови членства у цій організації, до якої могли вступати «всі ті, хто теоретично або практично працює по бібліотекознавству й бібліографії»¹⁴. І хоча товариство відразу не розпочало своєї роботи, сама ідея його створення свідчила про наміри С. Сірополка розширити демократичні напрями в організації роботи вузівської бібліотеки, об'єднати свідоме громадянство та спрямувати його зусилля на розвиток теорії й практики бібліотечної справи та бібліографії, покращити матеріальне та соціальне становище бібліотекарів.

Також із ініціативи С. Сірополка у січні 1920 р. стали укладати «Хроніку поточної праці бібліотеки Кам'янця-Подільського Державного Українського Університету», місячний рукописний звіт в одному примірнику, що зберігався у книгозбірні, а нині є цінним джерелом для вивчення історії бібліотеки.

Уже після звільнення Степана Онисимовича із бібліотеки 17 травня 1920 р. на засіданні Бібліотечної ради було заслухано звіт про роботу книгозбірні, в якому підсумовувалися результати її праці та наслідки діяльності завідувача бібліотеки. Йшлося зокрема про виготовлені 34 тисячі карток для абеткового та систематичного каталогів, підготовлені реєстри виданих книжок та укладені бібліографічні списки дублетів і книжок із дефектами, а також рідкісних і цінних видань, енциклопедій, довідників та іншої літератури, для користування лише в стінах бібліотеки¹⁵. Означені

¹³ Ляхоцький В. П. Книга творить людину... : (сторінки з літопису заснування унів. б-ки у Кам'янці-Подільському / В. П. Ляхоцький // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 93.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) : [монографія] / Таїсія Ківшар. – К., 1996. – С. 148.

у цьому документі окремі види праці, здійснювані за участю С. Сірополка, сприяли упорядкуванню інформаційних ресурсів університетської бібліотеки та забезпечували доступ читачів до різних типів і видів видань. Організація роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету засвідчила, що високий науковий і професійний рівень керівництва вузу в особі його ректора І. Огієнка та книгозбірні під керівництвом С. Сірополка, навіть за умов несприятливих військово-політичних обставин, зміг забезпечити належний рівень її діяльності.

З метою подальшого поповнення фондів бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету Уряд УНР надавав їй фінансову підтримку, зокрема, 3 жовтня 1920 р. у Станіславові було ухвалено «Законопроект про асигнування з коштів Державної скарбниці 1 млн. грв. на закупівлю книжок для богословського та історико-філологічного факультетів»¹⁶. Таким чином українська держава дбала про належне поточне комплектування фонду університетської книгозбірні як важливого інформаційного осередку по забезпеченню належного рівня підготовки майбутніх фахівців.

Підсумовуючи, маємо визнати, що незважаючи на недовготривале перебування на посаді завідувача бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, С. Сірополку вдалося розробити та впровадити низку документів, що сприяли розвитку основних напрямів її роботи, покращити комплектування фонду, запровадити прогресивну на той час Міжнародну десяткову класифікацію для його упорядкування, здійснити укладання алфавітного та систематичного каталогів, організувати бібліотечно-інформаційне забезпечення професорсько-викладацького складу, студентів і громадян міста, а також згуртувати прихильників бібліотеки у громадське спеціальне товариство. Бібліотека стала однією з кращих університетських книгозбірень періоду Української революції 1917–1923 рр. завдячуючи значною мірою саме діяльності С. Сірополка.

¹⁶ Там само. – С. 149.

2.3. «Народні бібліотеки: організація та техніка бібліотечного діла» у контексті розвитку українського бібліотекознавства

В період Української революції 1917–1923 рр. С. Сірополко продовжував втілювати у життя свої творчі ідеї, перевіряти їх дієвість, удосконалювати знання у галуз бібліотекознавства. Вирішуючи організаційні питання бібліотечної діяльності, він усвідомлював необхідність розробки практичного порадника на допомогу народним бібліотекам, мережа яких збільшувалася та активно розвивалася. З цією метою С. Сірополко підготував видання «Народні бібліотеки: організація та техніка бібліотечного діла», де йшлося про основні організаційні та технологічні питання роботи народних бібліотек та розвиток бібліотекознавства.

Важко погодитись із дослідниками, які вважають цю працю україномовним перекладом його майже десятилітньої давності російськомовної праці «Народные библиотеки: порядок открытия библиотек и их организация» (М., 1910)¹. При написанні роботи «Народні бібліотеки: організація та техніка бібліотечного діла», Степан Онисимович, без сумніву, опирався на свої попередні публікації, але також використав досягнення бібліотекознавчої думки за майже десятилітній період її розвитку, що минув після виходу «Народных библиотек...», змінив структуру раніше надрукованої праці, уточнив і розширив окремі положення та висновки.

Як і в попередній роботі С. Сірополко значну увагу приділив соціальній ролі бібліотеки, зазначаючи, що серед інституцій, метою яких є забезпечення духовних потреб населення, найбільше значення мають загальнодоступні бібліотеки². Поширював свою прогресивну ідею участі громадсь-

¹ Прокопчук В. Бібліотечна діяльність С. О. Сірополка в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1919–1920рр.) / Віктор Прокопчук // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 38.

² Сірополко С. Народні бібліотеки : орг. та техніка бібл. діла / С. Сірополко. – Кам'янець-Подільський, 1919. – С. 3.

кості в організації їх роботи, якій він надавав особливого значення в бібліотечній діяльності та діяльності бібліотеки. Саме через створення громадських товариств при бібліотеці на допомогу розвитку цієї установи, на думку автора, могла бути забезпечена демократизація роботи та управління книгозбірнею.

У своїй новій праці С. Сірополко зупинився на характеристиці основних засад організації бібліотечно-інформаційного забезпечення широких верств громадян. Зокрема він поширював знання про принцип загальнодоступності бібліотек, розробляючи його практичне застосування уможливленням широкого доступу до інформаційних ресурсів. Учений знову наголосив, що загальнодоступність забезпечується безкоштовним для читачів користуванням бібліотечним фондом, а проблеми фінансування книгозбірень належать до компетенції органів місцевого самоврядування та громадськості, яка найактивнішим чином бере участь у роботі бібліотек. Він вказував на важливість належного стану матеріально-технічної бази, зокрема забезпечення бібліотек спеціальними приміщеннями, шафами чи полицями, де можна було б розставляти книжки в один ряд для зручності користування та у відповідності до санітарно-гігієнічних норм. Привертав увагу до важливості створення довідково-пошукового апарату бібліотеки, зокрема, наявності не лише карткових, а й друкованих каталогів для читачів, що давали б змогу задовольняти їхні потреби у виборі книжок. Звертав увагу на принципи, методи та засоби комплектування народної бібліотеки, наголошуючи на необхідності урахування не лише культурно-освітнього рівня читачів, а й особливостей економічного розвитку регіону, універсальності книжкового фонду та належного його збереження.

Важливою складовою бібліотеки, як і в попередніх своїх працях, автор вважав підготовлених бібліотекарів зі спеціальними знаннями, комунікативними здібностями, психологічними характеристиками, які б сприяли кваліфікованій допомозі читачам у пошуку необхідної для них інформації. С. Сірополко вкотре підкреслював, що бібліотекар повинен стати душею бібліотеки, праця його надзвичайно відповідальна в інформаційному забезпеченні суспільства і тому потребує відповідного матеріального забезпечення.

Він порушив проблеми спілкування між бібліотекарем і читачем, а також між читачем і бібліотекарем, наголошуючи при цьому важливість комунікаційних здібностей бібліотекарів у інформаційному забезпеченні читачів. Для набуття цих та інших знань, умінь і навичок він пропонував здобувати освіту у Київському Фребелівському педагогічному інституті, а також на різних курсах із підготовки діячів позашкільної освіти.

Водночас С. Сірополко висловлював упевненість в тому, що народні вчителі також підготовлені для виконання обов'язків бібліотекарів. На його переконання уваги потребувала належна організація системи підвищення кваліфікації бібліотекарів, до якої мали увійти також спеціальні професійні об'єднання, громадські товариства, різного роду курси, лекції. Також, на його думку, важливу роль у професійному зростанні фахівців мав би відіграти спеціальний періодичний орган, на сторінках якого висвітлюються проблеми бібліотечної теорії та практики³.

Суттєву увагу в своєму практичному посібнику С. Сірополко приділив питанням бібліотечної технології, докладно зупинився на поясненні до кожної рубрики інвентарного каталогу, зазначив важливість для бібліотеки систематичного каталогу у розкритті змісту книжкового фонду. Щодо запровадження бібліотечної класифікації, то для невеликих бібліотек він пропонував використовувати літерну класифікацію, за якою кожний відділ (окрім першого) зазначається першою літерою своєї назви. Якщо ж така система видавалася складною для застосування в народній бібліотеці, він пропонував запроваджувати розстановку книжок за десятьма відділами. Зупинився він і на застосуванні у народних бібліотеках Міжнародної десяткової класифікації, складеної на підставі законів десятиричної системи числення, навівши приклади та висвітливши методику її використання.

У практичному poradнику важливе місце відведено висвітленню питань техніки видачі книжок читачам, для чого автором пропонувалося використовувати спеціально розроблений ним формуляр, у якому мали бути відображені загальні відомості про читача: ім'я, по батькові, прізвище,

³ Сірополко С. Народні бібліотеки : орг. та техніка бібл. діла / С. Сірополко. – Кам'янець-Подільський, 1919. – С. 6.

вік, місце роботи, освіта, місце проживання⁴. Цей документ давав змогу здійснювати облік книжок, які читач брав у бібліотеці для тимчасового користування, а також виявляти тематику та проблематику прочитаних видань, що певною мірою відображали читацькі інтереси конкретної особистості. Він також пропонував вивчати потреби користувачі за допомогою бесід із ними та анонімного анкетування, під час якого вони мали б змогу вільно висловлювати свої думки щодо прочитаних книг, відповідаючи на розроблені бібліотекарем запитання. С. Сірополко навів перелік орієнтовних запитань, необхідних для вивчення читацьких потреб, зокрема: які книжки більше цікавлять; чи пристосовують читачі до життя практичні знання, взяті з книжок; чи задовольняє їх бібліотека тощо⁵. У своєму практичному пораднику С. Сірополко зупинився і на характеристиці документів, необхідних для належної організації роботи бібліотеки, особливо наголосивши на важливості щорічних звітів та аналізу статистичних даних, розміщених за певними формами. Як один із співзасновників бібліотечної статистики й документів статистичної звітності книгозбірень він надавав цій діяльності бібліотекаря особливого значення. У книзі вміщені різні форми, необхідні для ведення статистики бібліотеки, що в свою чергу розкриває основні напрями роботи та уможливорює аналіз її змістовної діяльності.

На загал варто зазначити, що у праці «Народні бібліотеки: організація та техніка бібліотечного діла» (Кам'янець-Подільський, 1919) С. Сірополку вдалося зробити певні теоретичні узагальнення та окреслити проблеми подальшого розвитку українського бібліотекознавства. Зокрема, автором розглянуто основні складові бібліотеки — матеріально-технічну базу, книжковий фонд, а також бібліотекаря й читача, простежено їхні взаємозв'язки та взаємовпливи. Намагаючись дослідити бібліотеку в цілому, вчений розглядав її складові, що було якісно новим поглядом в українському бібліотекознавстві щодо початку формування підходів до розуміння бібліотеки як системи. Фактично в українському бібліотекознавстві С. Сірополко одним із перших систематизував знання про бібліотеку як соціальний

⁴ Там само. — С. 14.

⁵ Там само. — С. 16.

інститут, котрий забезпечує збереження інформації, накопиченої людством, уможлиблює доступ до неї і тим самим сприяє розвитку суспільства. Він продовжив дослідження соціального призначення народної бібліотеки в руслі організації суспільного користування друкованими виданнями, а також окремих її соціальних функцій. Це зокрема дало йому змогу обґрунтувати значення освітньої функції як однієї з важливих у діяльності народної бібліотеки, сутність якої полягає у наданні читачам можливостей поглибити та розширити свою навчальну діяльність, сприяти створенню умов для забезпечення загальної та спеціальної освіти, самоосвіти, розвитку пізнавальних інтересів читачів і формуванню вмінь самотійно оволодівати знаннями. Значна увага була звернена С. Сірополком також на технологічні функції бібліотеки, ознаками якої є спрямування діяльності на застосування оптимальних технологічних рішень із метою удосконалення її роботи. У цьому зв'язку він виокремив такі технологічні процеси, як аналітично-синтетична обробка документів, класифікація, каталогізація, комплектування фондів, їх зберігання, облік та обслуговування читачів.

Отже, у праці С. Сірополка «Народні бібліотеки: організація та техніка бібліотечного діла» (Кам'янець-Подільський, 1919) знайшли подальший розвиток теоретичні засади науки про бібліотеку. Важливим кроком у її розвитку була розробка на інтуїтивному рівні підходів до осмислення системних якостей бібліотеки як одного із компонентів соціальної системи. Суттєвий вплив на розвиток українського бібліотекознавства мало окреслення окремих соціальних функцій бібліотеки як однієї з фундаментальних проблем бібліотечної науки. С. Сірополко розглянув динаміку освітньої та технологічних функцій бібліотеки у контексті її соціального призначення. Праця мала, крім теоретичного, і практичне значення, оскільки містила різного роду методичні поради щодо організації основних напрямів роботи бібліотеки, а також документи, що регламентували її діяльність (зокрема, форму щорічного звіту про діяльність бібліотеки та читального залу, зразок читацького формуляра, орієнтовні правила користування бібліотекою та інструкцію для бібліотекаря, в якій визначені його обов'язки).

Поява цього видання стала помітним явищем в українському бібліотекознавстві, на що вказує його неодноз-

начна оцінка. Так, відразу після виходу брошури в світ Л. Биковський у рецензії зупиняється на майстерній популяризації автором нових принципів організації бібліотечної справи та прийомів бібліотечних технологій⁶, означає видання як брошуру-підручник і висловлює думку, що воно відіграє важливу роль в організації роботи бібліотек⁷. На його переконання, викладені С. Сірополком теоретичні та практичні положення в галузі бібліотекознавства, а також наявність спеціальних додатків на допомогу бібліотекарям України, сприятимуть підвищенню їх кваліфікації.

Інший фахівець, директор Головної Книжкової палати, член Тимчасового комітету для заснування Всенародної (національної) бібліотеки України, Ю. Меженко, майже через три роки після виходу праці С. Сірополка, також озвався рецензією, в якій висловив протилежну думку щодо її науково-методичної значущості. Він відзначив актуальність практичних порадників, у яких популярно та стисло було б викладено головні думки щодо організації та техніки бібліотечної справи, але водночас зауважив, що «за браком місця не треба розводити теоретичних балачок. Виклад має бути догматичним. Зараз нема часу виховувати, робота не стоїть»⁸. Також Ю. Меженко відверто висловився проти належної підготовки бібліотекарів у цей час, аргументуючи свою думку марнуванням часу і коштів: «на виховання бібліотекаря потрібно витратити не менш як півроку, треба улаштувати курси, довгі лекції, складні заняття. І, зрештою, чи ми напевно досягнемо своєї мети? Далеко не сто відсотків вихованців стане добрими бібліотекарями»⁹.

На його переконання буде зайвим надавати майбутнім фахівцям ґрунтовну спеціальну освіту, замість якої «... треба навчити початки техніки, підготувати кадри бібліотекарів — технічних робітників в першу чергу. На це піде

⁶ Биковський Л. Бібліотечна справа / Л. Биковський // Наш шлях. – 1920. – 20 лют. (№ 34). – С. 3.

⁷ Биковський Л. Замітки про книгознавство та книгоживання / Л. Биковський. – Подебради, 1923. – С. 19.

⁸ Меженко Ю. [Рецензія] // Голос друку. – 1921. – Кн. 1. – С. 159. – Рец. на: Сірополко С. Народні бібліотеки : орг. та техніка бібл. діла / С. Сірополко. – Кам'янець-Подільський : Накладом Вид. від. Поділ. Губерн. Нар. Управи. Друк. Поділ. Губерн. Нар. Управи, 1919. – 22 с..

⁹ Там само.

і менше сил, і менше часу», а «свідомий бібліотекар виробиться пізніше із цих бібліотекарів-техніків»¹⁰. Як бачимо у цій рецензії, Ю. Меженко мав сумнів щодо необхідності надання спеціальних знань бібліотекарям, а вважав важливішим спрямувати зусилля на оволодіння практичними навичками та професійними вміннями. Ці його думки були співзвучні з основними партійними лозунгами більшовиків, серед яких був заклик до необхідності створення «коліщат і гвинтиків одного єдиного великого соціал-демократичного механізму», на вироблення якого спрямовувалася діяльність комуністів. Переходячи безпосередньо до аналізу роботи С. Сірополка, Ю. Меженко зневажливо називає її «Брошурка Сірополка. Коротка (всього ж 24 стр.), стисла, ясна і догматична»¹¹. Його позитивна оцінка обмежилася висвітленням проблем бібліотечної статистики та поданням зразка звіту книгозбірні. В іншому переважає наголошування на доміжках. Зокрема, неприпустимим, на думку рецензента, є розгляд низки дискусійних на той час проблем бібліотекознавства (як-от, ведення систематичного та запровадження предметного каталогу), а також відсутність чіткої вказівки на розміри каталожної картки тощо. Оцінюючи рецензовану роботу, Ю. Меженко неповажливо зазначив: «В цілому книжка ні риба, ні м'ясо, попиту на бібліотечні поради не задовольнила, лише спробувала, а тому й оцінювати її треба як спробу»¹².

Та не лише автора критикував рецензент, йому також не подобалося поліграфічне оформлення видання: «битий шрифт, поганенький папір і погана коректа»¹³. У цьому Ю. Меженко вбачав ознаки провінціалізму, удаючи нерозуміння складних політичних і соціально-економічних обставин, що мали місце у Кам'янці-Подільському в 1919 р., де вийшло друком рецензоване видання. Натомість він сам короткий час був свідком тогочасних подій, оскільки восени 1919 р. коротко терміново був у Кам'янці-Подільському (на жаль, мета його перебування там досі остаточно не з'ясована). В. Ляхоцький вважав, що «восени 1918 р. з по-

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само. – С. 160.

¹³ Там само.

літичних обставин до Кам'янця прибув голова Київської книжкової палати Юрій Іванов-Меженко» з метою організації там бібліотечних курсів, які не були відкриті, ніби, через фінансові ускладнення¹⁴. Але це положення потребує уточнення, оскільки Головна Книжкова палата у м. Києві утворилась у січні 1919 р. В «Хроніці життя і діяльності Ю. О. Меженка» вказано, що восени 1918 р. він перебував у Москві «з дорученням зібрати та вивезти в Україну бібліотеку й архів часопису «Украинская жизнь»¹⁵. Існують відомості, що 15 вересня 1919 р. Ю. Іванова-Меженка тимчасово було призначено на посаду голови Архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтв і національної культури у Кам'янець-Подільському, але з 1 до 5 жовтня 1919 р. він уже виїхав із міста¹⁶. В. Прокопчук вдалося віднайти «Прохання Ю. О. Іванова-Меженка про призначення на посаду бібліотекаря Кам'янець-Подільського державного українського університету», датоване 30 вересня 1919 р.¹⁷, а також інформацію про те, що 4 жовтня того ж року на засіданні професорської ради це прохання було розглянуте і ректор закладу І. Огієнко його задовольнив¹⁸. Проте документів, що вказували б на виконання Ю. Меженком посадових обов'язків у вузівській бібліотеці виявити не вдалося¹⁹.

¹⁴ Ляхощкий В. П. Книга творить людину... : (сторінки з літопису заснування унів. б-ки у Кам'янці-Подільському / В. П. Ляхощкий // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 93.

¹⁵ Юрій Олексійович Меженко (1892–1969) : матеріали до біографії / [уклад.: Т. А. Ігнатова, Н. В. Козакова, Н. В. Стрішенець ; відп. ред. О. С. Онищенко ; вступ. ст.: Ф. К. Сарана, І. Г. Шовкопляс] ; НАН України [та ін.]. – К., 1994. – С. 37. – (Наук.-довідк. вид. з історії України ; вип. 31).

¹⁶ Там само.

¹⁷ Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філіпчук. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 150.

¹⁸ Там само. – С. 29.

¹⁹ Прокопчук В. Бібліотечна діяльність С. О. Сірополка в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1919–1920рр.) / Віктор Прокопчук // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 33.

Отже, у недовготривалій час перебування Ю. Меженка у Кам'янці-Подільському наприкінці вересня, початку жовтня 1919 р. він був свідком політико-економічного життя у цьому місті, й, не виключено, міг навіть спілкуватись із С. Сірополком, із яким співпрацював у Києві та який із липня 1919 р. обіймав посаду Радника Міністерства народної освіти УНР, що перебувало у місті.

Зважаючи на викладені та інші обставини, становить інтерес сам факт того, що Ю. Меженко опублікував рецензію на працю С. Сірополка майже трьохрічної давнини. Адже зазвичай такі відгуки друкуються невдовзі після випуску видання друком. До того ж майже одночасно з працею Степана Онисимовича з'явилася подібна цікава робота Б. Боровича «Организация и ведение небольших библиотек. (Опыт практического руководства)», видана у Харкові (1918)²⁰. У ній висвітлювалися фактично ті самі проблеми, що й у праці С. Сірополка: розглядалися соціальні функції бібліотеки, йшлося про методику комплектування, застосування Міжнародної десяткової класифікації при упорядкуванні книжкового фонду, організацію систематичного та предметного каталогів, навіть було вказано розміри каталожної картки, за відсутність яких Ю. Меженко критикував С. Сірополка, зверталася увага на особливості організації роботи з читачами, використання різних форм і методів їх залучення до бібліотеки тощо.

Книга Б. Боровича за кількістю сторінок переважала працю С. Сірополка, бо мала менший формат і більший шрифт. Видання вийшло на території радянської України у досить пристойному поліграфічному виконанні й пройшло повз увагу Ю. Меженка, незважаючи на його інтерес до фахової літератури та закономірність згадки у критичній рецензії

²⁰ Борович Б. Организация и ведение небольших библиотек : (опыт практ. руководства) / Б. Борович. – Х., 1918. – С. 80, 84. Тут варто відзначити цікаву деталь, незважаючи на подібність бібліотекознавчої проблематики, Б. Борович не включив до укладеного ним до своєї роботи «Списку книг по бібліотекознавству та техніці бібліотечної справи» працю С. Сірополка «Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация» (М., 1910), що отримала високу оцінку серед фахівців і про яку Б. Борович знав напевне, він лише подав у «Списку бібліографічних покажчиків» відомості про «Каталог учительской библиотеки» (М., 1915), де С. Сірополко був одним із його укладачів.

для порівняльного аналізу двох, майже одночасно випущених друком на українських землях науково-практичних видань, що сприяли розвитку бібліотекознавчої думки та надавали допомогу в організації роботи бібліотек.

Ймовірно, що Ю. Меженкові потрібно було відзначити серед фахових видань тільки працю С. Сірополка, написати несхвальну рецензію на публікацію свого колишнього колеги, з яким нещодавно разом готувався до Першого Всеукраїнського бібліотечного з'їзду, розробляв його програму та інші документи, працював у організаційному комітеті з його підготовки, але який на час виходу рецензії уже перебував у еміграції в польському Тарнуві разом із Урядом УНР, щоб переконливо довести свої фахові та ідейні розбіжності з С. Сірополком, який продовжував боротьбу за українську державність поза межами України.

Ця рецензія Ю. Меженка певною мірою започаткувала формування конфронтаційного характеру дискусій між радянськими бібліотекознавцями та дослідниками українського зарубіжжя, а її загальний тон уможлиблював публічну демонстрацію нечемності та висловлювання несправедливих і, почасти, образливих зауважень. Згодом, наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. некоректні висловлювання на адресу досвідчених фахівців та їх безпідставні звинувачування стануть поширеним явищем лексики наукового стилю мови, характерним для бібліології радянській Україні.

Поява роботи С. Сірополка «Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла» у Кам'янці-Подільському в 1919 р. в умовах війни з більшовицькою Росією спрямована на покращення організації роботи та розширення мережі народних книгозбірень, що значною мірою сприяли піднесенню духовної культури України, переконливо засвідчує, що кращі представники української інтелігенції попри несприятливі для належного розвитку бібліотечної справи та бібліотекознавства обставини, невтомно працювали на перспективу вітчизняної бібліології.

В цілому ж варто зазначити, що в період Української революції 1917 – 1923 рр. прогресивні ідеї С. Сірополка щодо розбудови бібліотечної справи знайшли втілення у підготовленому ним проекті програми Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів, яку можна вважати своєрідною концепцією

бібліотечного будівництва країни, що містила продуману систему шляхів запровадження реорганізації бібліотечної справи на демократичних засадах. Ця концепція складала своєрідний проект стратегії модернізації вітчизняної бібліотечної справи²¹, в якому було визначено її пріоритетні напрями, зокрема: якісне покращання форм, методів і результатів діяльності бібліотек; удосконалення управління бібліотечним будівництвом країни; розширення мережі книгозбірень, зокрема і за рахунок новостворюваної Національної бібліотеки Української держави; удосконалення технологічних процесів, правового забезпечення, підготовки бібліотечних фахівців і підвищення їх кваліфікації; покращання культурно-освітньої діяльності як компонента бібліотечної комунікації. Програмний документ розвитку бібліотечної справи, укладений С. Сірополком у період демократичних перетворень культурно-освітньої галузі в Україні, був розрахований на певну перспективу з визначенням першочергових завдань бібліотечного будівництва.

Практична робота С. Сірополка цього періоду спрямовувалася на перебудову бібліотечної справи України, впровадження загальносвітового досвіду в усі напрями її організації, розширення мережі публічних бібліотек у Києві, появу нових типів книгозбірень. Помітною була його діяльність щодо удосконалення організації праці книгозбірні Кам'янець-Подільського державного українського університету, де за вкрай стислий термін йому вдалося покращити комплектування книжкового фонду, організацію бібліотечно-інформаційного забезпечення професорсько-викладацького складу, студентів і громадян міста.

Важливим напрямом праці бібліолога було утворення за його ініціативи та участі громадських професійних бібліотечних об'єднань, які мали сприяли впровадженню демократичних принципів управління бібліотечною галуззю, формуванню загальнодержавної бібліотечної політики та громадських органів керівництва бібліотечною справою, соціальному захисту прав бібліотекарів і підвищенню рівня

²¹ Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / О. В. Воскобойнікова-Гузєва ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук ред. Г. І. Ковальчук. – К., 2014. – С. 60.

їх фахової освіти. Ці прогресивні ідеї С. Сірополка значно випереджали свій час і не змогли зреалізуватися у 1918–1920 рр., зокрема, й через встановлення в Україні радянської влади. Проте вони виявилися напрочуд далекосяжними та були покладені в основу майбутніх проектів, які знайшли своє впровадження у незалежній Україні в 90-х рр. ХХ ст.

Науковий доробок С. Сірополка у галузі бібліотекознавства засвідчує його внесок у дослідження теоретико-методологічних засад бібліотечної науки. В українському бібліотекознавстві отримали подальший розвиток дослідження проблем соціальних функцій бібліотек, фондознавства, читачезнавства, бібліотечного кадровознавства, що стало важливим етапом наукового знання про бібліотеку. Праці Степана Онисимовича «Взірцевий катальог шкільної та народної бібліотеки» (Київ, 1918) і «Народні бібліотеки: організація та техніка бібліотечного діла» (Кам'янець-Подільський, 1919), як і його рецензії на сторінках спеціальних періодичних видань, присвячені аналізові поточної фахової літератури, активізували бібліотекознавчу думку, збагатили її новими знаннями про бібліотеку, поповнили спеціальну україномовну лексику та термінологію. Активна діяльність для українського національного відродження впродовж трьох років перебування в Україні (1917–1920) дала змогу С. Сірополкові зробити помітний внесок у розвиток вітчизняної бібліології.

РОЗДІЛ 3

БІБЛІОТЕКОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ С. СІРОПОЛКА ПЕРШИХ РОКІВ ЕМІГРАЦІЇ (грудень 1920 – лютий 1924 рр.)

3.1. Організація установ книгопоширення для української еміграції

Після поразки Української революції 1917–1923 рр. Польща стала головним тереном діяльності еміграційного Уряду УНР, а місто Тарнув – місцем його осідку: тут розмістились міністерства УНР, цивільна й військова канцелярії голови Директорії УНР і головного отамана, а також зосередились працівники урядових установ, хоча деяка їх частина перебувала і в Ченстохові. Впродовж зовсім короткого часу уряд діяв легально, але лише до підписання у березні 1921 р. в Ризі мирного договору між Польщею і радянською Росією, після введення в дію якого Уряд УНР втрачав свій легальний статус, а українське посольство у Варшаві було замінене на емігрантський громадсько-допомоговий Український центральний комітет¹. Проте, незважаючи на складні політичні обставини, український уряд в екзилі, прогресивна інтелігенція сприяли утворенню національного інформаційного середовища серед вигнанців з України. Засновувалися навчальні заклади різних рівнів з викладанням рідною мовою, організовувалась видавнича й книговидавнича справа, відкривались бібліотеки, створювались громадські об'єднання та організації, оскільки перебування за кордоном української політичної еміграції в Європі у перші роки розглядалось Урядом УНР та громадянством як явище тимчасове.

---

¹ Трощинський В. П. Українська політична еміграція між двома світовими війнами / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко // Політична історія України ХХ ст. : в 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 60.

Разом з провідними діячами національно-визвольного руху С. Сірополко також змушений був залишити свою батьківщину й оселитися у Тарнуві, ставши українським політичним емігрантом. Як товариш Міністра народної освіти УНР своїм головним завданням він вважав сприяння задоволенню освітніх і духовних потреб української еміграції, проведення культурно-освітньої діяльності й не шкодуючи сил працював сам та об'єднував навколо себе свідомих своєї справи педагогів, культурно-освітніх діячів. Він спрямовував зусилля на розбудову шкільництва в інтернованих військових частинах, де відсутність приміщень, учителів та підручників гальмувала розвиток шкільної справи. За його активною участю у таборах інтернованих вояків Армії УНР влаштовувались початкові школи, відкривались середні школи та гімназії, де навчання здійснювалось за програмою єдиної школи, над якою Міністерство народної освіти УНР продовжувало свою працю і в Тарнуві.

Так, у Ланьцуті працювала табірна гімназія, школа для письменних, а також у 1921 р. було засновано Український народний університет з трьома факультетами – історично-філологічним, економічним, математично-природничим. Для таборян працювали курси іноземних мов, культурно-освітніх інструкторів². В різних містах утворювались також таборіві бібліотеки, зокрема у Стшалкові; фонд її складав близько 2 тис. томів, а містилася вона при відкритій взимку 1921/22 р. читальні «Хата козака», куди, крім місцевої преси, надходили українські часописи з Варшави, Львова тощо³. Внаслідок утворення мережі освітніх закладів у таборах, в освітянській справі поступово спостерігалась позитивна динаміка: якщо в січні 1921 р. неграмотних серед інтернованих було 30 % і малограмотних – до 25 %, то на кінець року майже всі вояки вивчилися читати й писати.

З ініціативи С. Сірополка для біженців з України було утворено курси з вивчення іноземних мов – для кращої адаптації в іншомовному політичному, економічному, соціально-культурному та духовному середовищі. Проте багато зусиль докладалось й до вивчення української мови,

² Вішка О. В. Українці у таборі в Стшалкові (1919–1923) / О. В. Вішка // Вісн. Київ. держ. лінгв. ун-ту / Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 167–174.

³ Там само. – С. 171.

зокрема, утворена у січні 1921 р. «Спілка захисту рідної мови» становила структурну одиницю штабу Армії УНР мала свої відділи в усіх таборах інтернування в Польщі. Одним із напрямів громадського об'єднання стало виховання любові до рідного слова й української культури⁴, а основною формою діяльності – зустрічі з письменниками, художниками, педагогами, науковцями, творцями і носіями українських культурних традицій, серед учасників яких був і С. Сірополко. Він брав активну участь у роботі «Товариства плекання військових знань», культурно-освітнього та філософського гуртків, літературного товариства «Веселка». У 1922 р. С. Сірополко очолив українське культурно-просвітницьке товариство «Освіта».

Він також брав участь у створенні нових українських освітніх закладів в різних містах півдня Польщі, зокрема в м. Ченстохова української гімназії, клопотався про належну організацію праці та налагодження навчального процесу, складання учбового плану, зокрема введення Закону Божого, опікувався забезпеченням закладу підручниками, навчальним приладдям, а також добробутом учителів. Водночас гурток українських професорів та громада, що йому допомагала, зорганізували в тому ж місті Український мандрівний народний університет (липень 1921 р.) – заклад, де українські громадяни могли отримати знання в обсязі середньої та вищої школи.

На урочистому відкритті з вітальною промовою від імені Міністерства народної освіти УНР виступив С. Сірополко, в якій зазначив, що завдання цього закладу полягає в тому, щоб залучити до скарбниці знання найширші кола української еміграції, та висловив надію, що університет буде виховувати своїх слухачів національно свідомими громадянами УНР, готовими своє життя віддати за її щастя й добробут, а також побажав, щоб університет якомога скоріше помандрував додому, на дорогу всім Україну, де він на рідному ґрунті, серед рідного оточення вбере в себе ті живі соки, які йому так потрібні для розвитку. С. Сірополко дбав про майбутнє України – молодь, яка мала стати носієм вищих вічних цінностей, та її освіту, що сприяла отриманню фа-

⁴ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / Олександр Колянчук. – Л., 2000. – С. 71–72.

хової підготовки, а також піднесенню свідомості громадянського й національного обов'язку. Він сподівався, що університет надасть для цього знання «повною жменею всім, хто вірить, що в підвищенні нашої культури знаходиться фундамент самостійності нашої держави та нашої перемоги над її ворогами»⁵.

Одночасно зі створенням освітніх закладів для емігрантів С. Сірополко брав участь у вирішенні важливої проблеми щодо організації культурно-освітньої роботи у таборах інтернованих вояків Армії УНР, утворенні у таборах хороших колективів, театральних гуртків, а також організації театральних вистав й музичних концертів, з метою моральної підтримки людей, які вимушено перебували поза межами вітчизни. Він особисто брав участь у роботі Драматичного товариства ім. М. Садовського⁶. Згадуючи про події тієї пори, він писав: «Як не гірко жилося, а заспівали, перенеслися в минуле, і хоч на хвилю подумаєш, що ти не тут на чужині, а в себе дома»⁷.

Для збереження національного культурного середовища серед емігрантів С. Сірополко найбільш важливе значення надавав книжкам, оскільки він поділяв думку С. Єфремова про те, що саме книжки допоможуть завоювати нам майбутнє. Проте книжки були надзвичайно дорогими й майже недоступними для емігрантів, тому С. Сірополко неодноразово звертався до українських видавництв, що діяли в Європі, з проханням надсилати свої видання до таборів інтернованих для забезпечення індивідуальних і колективних потреб колишніх військових та їхніх родин. Він вважав, що всі українські видавці мусили виступати активними рушіями у спільній праці єдиного національного фронту на культурному ґрунті. Водночас він і сам сприяв налагодженню книгодрукування та книгорозповсюдження у таборах інтернованих у Вадовицях, Олександрові-Куявському,

⁵ Цит. за: Ківшар Т. Культурно-просвітня та наукова діяльність Степана Сірополка в 1921–1924 рр. / Т. Ківшар // Перші книгознавчі читання : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1997. – С. 123–134.

⁶ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / Олександр Колянчук. – Л., 2000. – С. 71–72, 126.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4433, оп. 1, спр. 7, арк. 16–22.

Ланьцуті, Стшалкові, Каліші, Щепйорні, завдяки чому населення таборів мало українські друки, в тому числі й навчальну літературу, що дозволяло продовжувати та поглиблювати освіту. На це ж спрямовувалася діяльність свідомої української інтелігенції, за участю якої утворювались громадські товариства та відкривались бібліотеки для емігрантів, котрі перебували на польських землях. Так, при тарнувській філії «Товариства допомоги збіглим з України» було засновано культурно-освітню комісію, членом якої був С. Сірополко.

Одне з головних її завдань полягало у влаштуванні в Тарнуві бібліотеки для українців-емігрантів. З цього приводу члени комісії зверталися до колишнього ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету професора І. Огієнка з проханням про передачу в тимчасове користування окремих книжок із цінного фонду бібліотеки університету, частина якого перебувала за кордоном у його в розпорядженні, що дало б змогу відкрити бібліотеку для потреб української еміграції. І. Огієнко погодився на цю пропозицію, надіславши листа до С. Сірополка як Міністра народної освіти УНР, у якому зазначив: «До Міністерства Народної Освіти. Високоповажний п. Міністре! Погоджуючись на прохання культурно-освітньої комісії, прошу Вас, п. Міністре, дати свій дозвіл на тимчасове користування цієї Комісії книжками переважно простого письменства з бібліотеки Кам'янець-Подільського Університету, що знаходиться за кордоном»⁸.

Отже, С. Сірополко й І. Огієнко разом з ініціативними членами культурно-освітньої комісії «Товариства допомоги збіглим з України», поінформованими про місце зберігання частини фонду наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, утворили для українських емігрантів, які перебували в Тарнуві, книгозбірню, в основу якої було покладено частину фонду університетської бібліотеки «переважно простого письменства», наданого «у тимчасове користування».

⁸ Цит. за: Ківшар Т. Культурно-просвітня та наукова діяльність Степана Сірополка в 1921–1924 рр. / Т. Ківшар // Перші книгознавчі читання : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1997. – С. 126.

Від січня 1922 р. до липня 1923 р. С. Сірополко обіймав посаду Міністра народної освіти УНР і багато часу приділяв організації культурно-освітніх, громадсько-політичних і наукових заходів. Так, він брав участь у підготовці та проведенні I Делегатського з'їзду української еміграції, що проходив з 15 до 18 серпня 1923 р. у Варшаві (Польща), метою якого було спрямування зусиль кращих представників інтелігенції на напружену спільну працю в ім'я інтересів українського народу. На цьому форумі С. Сірополко виступив зі змістовною промовою, в якій виклав головні потреби еміграції в галузі освіти, що вимагала активної її розбудови. Він брав участь в опрацюванні резолюції з'їзду з питань культурно-освітньої праці, де серед інших завдань визначалося наступне: «Утворення книжкового фонду для задоволення потреб еміграційних осередків у книжці стає моральним обов'язком як сталого українського громадянства на терені Польщі, так і українських видавців у Польщі та за кордоном»⁹. На його думку українська еміграційна інтелігенція мала спрямовувати свої зусилля на розвиток книжкової справи, зокрема, здійснювати переклади українською мовою кращих творів світового письменства.

Про активне громадське життя С. Сірополка цього періоду свідчить його участь в організації Шевченківських свят, які влаштовувала українська еміграція в Тарнуві у березні 1922 та 1923 р. Великий шанувальник, знавець і дослідник творчого спадку Т. Шевченка та голова комітету з організації березневих урочистостей на честь видатного українця, С. Сірополко збирав кошти на їх організацію, виступав сам та заохочував бажаючих читати лекції для дітей і дорослих. Коли українська еміграція почала підготовку до святкування п'ятої річниці проголошення самостійної Української держави, С. Сірополка було обрано головою Громадянського комітету з улаштування цього свята. Його вступне слово на урочистих зборах 22 січня 1923 р. як Міністра народної освіти УНР пройняте почуттями великого патріота і громадянина, переконаного, що Україна обов'язково прийде до незалежності, але для цього потрібна злагода та єднання українців в ім'я цієї єдиної мети¹⁰.

⁹ Перший з'їзд української еміграції в Польщі // Трибуна України. – 1923. – Ч. 5/7. – С. 137–164.

¹⁰ Текст доповіді С. Сірополка, виголошений у Тарнуві 1922 року:

«Світлі збори! На мене, як на голову Громадянського комітету по вшануванню свята з нагоди 5-ї річниці проголошення самостійної України, покладена велика честь відкрити урочисті збори вступним словом. «Відтак У.Н.Р. стає самостійною, від нікого незалежною, вільною суверенною Державою Українського Народу». Такими словами проголошено IV Універсалом Української Центральної ради самостійність України.

З того часу минуло 5 років, однак українське громадянство урочисте святкує, щиро улаштовує свято як ювілейну дату.

Чим можна виправдати цю ювілейну дату, незрозумілу для сторонніх, які звикли оперувати в аналогічних випадках з обценням якщо не віку, то пів, принаймні чверть віку.

Так, ми маємо право, насупроти звиклим традиціям, вкоротити ювілейні дати, бо історія українського народу останніх років проходить в умовах, що дозволяють йому лічити рік за десятиліття, в умовах, яких не тільки не знають інші народи, але й не можуть собі їх уявити.

Той жахливий стан, який утворився на Україні завдяки пануванню московських окупантів, позбавить можливостей нашим братам одверто одсвяткувати сьогоднішнє свято, – воно буде святкуватись там в нашій, не своїй землі, в підпіллі, як в старі царські часи. І тому і на сьогодні стало найактуальнішим гаслом ті слова, що проголосив IV Універсал «всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жалючі свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народна Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які топчуть Українську республіку». Там, на Великій Україні, наші брати свято виконують цей заповіт, проголошений IV Універсалом, покладаючи своє життя в боротьбі за визволення батьківщини від ворогів-окупантів. Тисячі жертв героїв-лицарів, ім'я яких відомо лише одному Богові, свідчать про невпинну боротьбу за волю і щастя поневоленої і сплюндрованої України.

Святий обов'язок працювати на тому полі, яке відведено життям. Ми мусимо перш за все зберегти за всяку ціну нашу лицарську армію, що зараз перебуває в таборах і в різних краях, зберегти її боєздатність. Ми мусимо подбати, щоб наша молодь, наша надія набиралась знання та досвіду з різного фаху для того, щоб повернувшись додому, стати корисними працівниками та свідомими громадянами.

Письменники-літератори, віримо, складуть оригінальні твори, а знавці чужоземних мов перекладуть твори іншомовних учених і письменників на рідну мову і тим внесуть скарб в нашу науку і літературу. Політичні діячі приглянутья на чужині до політичного життя тої країни, де перебувають, щоб потім використати свій досвід в праці політичного життя на рідній Україні, – словом, кожен мусить готуватися в тій чи іншій формі до боротьби за визволення Батьківщини, до корисної праці на добробут і щастя України.

Нехай поки ми не маємо в своїх руках рідної землі, але ми маємо Україну в своїх серцях, носимо Україну на наших багнетах. Інстинкт і воля до самостійного державного життя збуджує оживлення в масах українського народу. І коли ми вже постановили гаслом свого життя – боротьба за визволення України від ворогів-окупантів, то ми наблизимо

Від липня 1923 р. до червня 1926 р. С. Сірополко здійснював керівництво Міністерством внутрішніх справ, шляхів, пошт і телеграфу та одночасно виконував функції Генерального писаря. У 1923 р., згідно з Постановою Уряду УНР, С. Сірополко як Генеральний писар очолив Архівну комісію, завданням якої було впорядкування та збереження архівів УНР, на що він спрямовував свою діяльність, шукаючи матеріальні засоби для збереження унікальних історичних документів і матеріалів.

Особливо активною була його організаційно-просвітницька діяльність: участь у роботі Товаристві «Просвіта», подальша розробка питань позашкільної освіти та публікації з цієї проблематики на сторінках періодичного органу громадського об'єднання – часопису «Письмо з Просвіти» (1922) («Народня Просвіта» у 1923–1927 рр., «Просвіта» у 1936–1939 рр.). Загальну характеристику та структуру тижневика національно-культурного громадського товариства «Просвіта» частково подано у працях А. Животка, Л. Головатаї, М. Галушко та О. Терещук, а зміст окремих напрямів публікацій на його сторінках проаналізували С. Зворський та О. Шуберт¹¹.

день остаточної перемоги нашої над ворогом, наблизимо день так бажаний всім нам повороту на Батьківщину, наблизимо день великого свята перемоги права й правди над (верозб.) і кривдою.

І ми віримо, що не за горами цей день, що скоро будемо святкувати встановлення нашими засновцями свято проголошення самостійної України не так, як сьогодні на чужині і в малому помешканні, а в столичному місті Києві, на площі Софійській під радісний дзвін церковних дзвонів, під могутній клич «Слава та честь лицарській українській армії та незабутнім героям».

Ця віра зміцнить наш дух і допоможе нам досягнути того ідеалу, який сьогодні знов об'єднав всіх вірних синів України дома і на вигнанні суціль, незалежно від партійних переконань і угруповань, а саме – ідеалу Великої Вільної Самостійної України» (ЦДАВО України, ф. 4433, оп. 1, од. зб. 3, арк. 2–3).

¹¹ Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989–90. – С. 294–295 ; Головата Л. В. Передмова / Л. В. Головата // Товариство «Просвіта у Львові» : покажч. вид. (1868–1939рр.) / уклад.: О. Г. Бербека, Л. В. Головата ; Львів. нац. б-ка ім. В. Стефаника. – Л., 1996. – С. 14 ; Галушко М. Народня Просвіта / Галушко М., Терещук О. // Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. : матеріали до бібліогр. / [ред.: М. М. Романюк] ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики. – Л., 2001. – Т. 4. – С. 131–132 ; Зворський С. Л. Періодичні видання «Просвіти» в Галичині (1877–

Основні завдання часопису полягали у публікації розпоряджень Головного товариства, його документів та матеріалів, а також інформації для філіалів і читалень, важливої для організації їх діяльності, роз'яснення завдань та особливостей організації просвітньої праці й бібліотечної роботи читалень. У часопису висвітлювались загальні проблеми організації бібліотечної справи, а також окремих її напрямів, зокрема, актуальним поставало питання щодо наповнення бібліотечних фондів та їх збереження у книгозбірнях товариства.

На сторінках цього тижневика С. Сірополко публікував науково-популярні статті, присвячені удосконаленню різних напрямів бібліотечної й просвітньої діяльності, аналізував діяльність читалень товариства «Просвіта», виявляв чинники, що допомагали їх активному поступу чи перешкоджали йому. На сторінках видання звертав особливу увагу на методи комплектування громадських бібліотек, що сприяли поповненню та зберіганню фонду, який активно використовувався для організації просвітньої роботи серед дорослого населення¹².

Загалом же характеризуючи діяльність бібліотек й читалень Товариства «Просвіта» за 1923 р., він відзначав скорочення мережі через відсутність достатньої фінансової бази, адміністративні перешкоди, які чинила польська влада, а також інертність української інтелігенції, що, на його думку, заважало росту системи громадських бібліотек. Із цього приводу він писав: «Тільки тоді, коли кожний громадянин візьме у тій чи іншій формі участь у культурній справі,

---

1939 рр.) як провідник наукових знань і культури серед населення краю / С. Л. Зворський // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. 3-ї Всеукр. наук.-теорет. конф. (22–23 груд. 1995 р., Львів) / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики. – Л., 1995. – С. 47–50 ; Шуберт О. Бібліотечна тематика на сторінках часопису «Народня Просвіта» (1923–1927 рр.) / О. Шуберт // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. 10-ї Всеукр. наук.-теорет. конф. (31 жовт. – 1 листоп. 2008 р., Львів) / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики. – Л., 2008. – С. 352–359.

¹² Сірополко С. Комплектування бібліотек : [початок] / С. Сірополко // Письмо з Просвіти. – 1922. – № 5/6. – С. 45–47 ; № 9/10. – С. 76–78 ; Сірополко С. Роль бібліотекаря / С. Сірополко // Письмо з Просвіти. – 1922. – № 35/36. – С. 284–286.

може бути забезпечений поступ духовної культури, який допоможе нашому народові зготовити собі кращу долю на майбутнє»¹³. Зроблений С. Сірополком аналіз діяльності читалень «Просвіти» за 1924 р. свідчив про існування майже тих самих, минулорічних негативних факторів, які гальмували позитивну динаміку їх розвитку. Він констатував, що кількість закладів становила менше половини від тої, яка була перед війною, на що впливали перешкоди з боку місцевих адміністрацій, недостатнє фінансування, інертність місцевих громадських організацій та матеріальне становище селянства тих частин краю, що найбільше потерпіли від війни. У бібліотеках читалень хоч і багато було знищено книжок під час військових дій, але серед тих, що залишилися, користувались попитом у читачів українські книжки – переважно історичні оповідання та народні казки. С. Сірополко відзначав культурно-просвітницьку функцію бібліотек «Просвіти», що поширювали духовну культуру серед населення краю, сприяли самоосвіті громадян, в тому числі й через створення спеціальних гуртків під керівництвом бібліотекарів, чия роль полягала у формуванні культури читання, навчанні ведення записів прочитаного, доборі необхідної літератури для задоволення різних інтересів громадян¹⁴. Він популяризував думку про важливу роль бібліотекаря у поширенні читання, доводячи, що одним з обов'язків бібліотекаря є навчання своїх читачів розумного читання книжок; вважаючи, що до правил продуктивного читання, яких має навчити бібліотекар, належить критичне ставлення до прочитаного тексту, вибір деяких положень, необхідних для певної мети, запис окремих думок для кращого збереження його змісту в пам'яті.

Дослідник поширював ідеї європейських бібліотекознавців щодо проблеми визначення ролі бібліотекаря в організації роботи книгозбірні. Він вважав цікавим досвід німецької бібліотечної школи у Липську, оприлюднений В. Гофманом, який сформулював сім своєрідних «заповідей бібліотекаря» та подав їх тлумачення. Вони не лише не втратили актуальності з плином часу, а й набули особливого змісту

¹³ Сірополко С. Факти та цифри з діяльності читалень за минулий [1924] рік / С. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1924. – № 10. – С. 151.

¹⁴ Сірополко С. Писемні праці в культурно-просвітній роботі серед дорослих / С. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1925. – № 5. – С. 71–72.

в сучасній бібліотечній професіології і можуть бути корисними працівникам бібліотек, майбутнім бібліотекарям, а також сприятимуть удосконаленню бібліотечної професії. Лише перелік заповідей у запропонованій В. Гофманом послідовності, переклад яких з німецької здійснив С. Сірополко, свідчить про важливість педагогічної, психологічної, комунікаційної підготовки фахівців, формування у них певних професійних та соціально-комунікативних умінь і навичок: «Пам'ятай, що під час видачі книжок *ти* існуєш для читачів, а не вони для тебе; працюй спокійно, обмірковано та з напруженням всіх своїх сил; обслуговуй читачів остільки старанно та ввічливо, оскільки ти сам бажав би цього...; якщо читач бажає твоєї поради, то старайся зглянутися на його становище; будь готовий кожної хвилини подати пораду й вказівки, але подавай їх обережно та ніколи не нав'язуйся з ними; заховуй під час своєї праці зовнішній порядок; читачі також мусять уважати на порядок як в своєму інтересі, так і в інтересах бібліотеки...»¹⁵. Прагнучи до запровадження цих правил у роботу українських книгозбірень, С. Сірополко дав пояснення кожного з них для українських бібліотекарів.

Для покращення обслуговування українських дітей, він вивчав практику розвинених країнах світу, зокрема Сполучених Штатів Америки, де рівень надання бібліотечних послуг дітям на той час був вищим, ніж в європейських країнах, де поряд з окремими відділами у публічних книгозбірнях існувала мережа бібліотек для дітей, з приводу чого він зазначав: «Дитяча бібліотека є тісно зв'язана з прилюдною бібліотекою, а в деяких великих містах навіть відкрито спеціальні дитячі бібліотеки в окремих будинках зі своїм спеціальним бібліотечним персоналом»¹⁶.

С. Сірополко ознайомив українських бібліотекарів з особливостями роботи читальних залів та абонементів, де маленькі читачі могли самі знаходити потрібні їм книжки,

¹⁵ Гофман В. Дух щоденної праці в бібліотечній практиці : (з практики нім. бібліотекарської шк. в Липську) / В. Гофман ; пер. з нім. Ст. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1924. – № 7. – С. 103–104. – Пер. розд. з кн.: Hofmann W. Der Weg zum Schrifttum / W. Hofmann. – [Leipzig], 1922. – S. 69–72.

¹⁶ Сірополко С. Організація дитячих бібліотек / С. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1924. – № 1. – С. 3–4.

що забезпечувалось вільним доступом до видань. Він висвітлював окремі методи керування читанням дітей у бібліотеках під час проведення так званих годин розказування та через створення дитячих клубів, наголосив на важливості співпраці дитячої бібліотеки зі школою та звернув увагу на спеціальну підготовку бібліотекарів для роботи в дитячих книгозбірнях. Досліджуючи досвід розвинених країн, він мав на думці можливе використання його в Україні, застосування тих самих принципів, які покладені в основу організації дитячого читання в бібліотеках США, з метою навчання дітей читанню книжок та прищеплення навиків громадського користування друками, сприяння «охороні нашої молоді від грязної та нікчемної літератури... заздалегідь привчити до належної лектури та дати готовий кадр для поважних читачів прилюдної бібліотеки»¹⁷.

Велике значення надавав С. Сірополко у розвитку дітей не лише книжкам, а й спеціальним дитячим періодичним виданням. Власний досвід підготовки таких видань він набув як відповідальний редактор українського ілюстрованого журналу для дітей «Раною» (Кам'янець-Подільський, 1920), а проаналізувавши окремі видання дитячих журналів, зокрема, «Молодої України» він підтримав тих педагогів, які прагнули до утворення української дитячої журналістики, та назвав це діло надзвичайно відповідальним, що потребує для досягнення успіху не тільки редакторського хисту, а й розуміння дитячої психології¹⁸.

Бібліографічні інтереси С. Сірополка цього періоду були представлені рецензіями та «Покажчиком книжок і відозв, виданих у Тарнові в 1921 і до І/Х-1922 р.», складеним на підставі хронологічного опису польської друкарні М. Піша, де виходили українські друки. Він уклав список видань, що містив 54 назви, серед яких були Універсали УНР, Вістники державних законів УНР, меморандуми, програми партій, інші документи, праці І. Огієнка з проблем української церкви, деякі дитячі оповідання тощо. Проведений С. Сірополком бібліографічний опис української видавничої про-

¹⁷ Там само. – С. 4.

¹⁸ Сірополко С. [Рецензія] / С. Сірополко // Літ.-наук. вістник. – 1924. – Т. 82, кн. 3/4. – С. 355–360. – Рец. на журн.: Молода Україна. – Л., 1923.

дукції, при класифікації якої було використано скорочені таблиці (Прага, 1914) чеського бібліографа Л. Живні¹⁹, дає уявлення про тематичну й типологічну структуру видавничого репертуару української політичної еміграції перших років її перебування у Польщі, а також становить важливе джерело української історичної бібліографії та історії вітчизняної бібліографії.

Його рецензії у спеціальних виданнях вказують на постійний інтерес до публікацій, присвячених бібліологічній проблематиці, зокрема й надруковані у новоутвореному в м. Станіславів неперіодичному віснику книжкового руху – журналі «Книжка». На його сторінках дослідник відзначив серед інших друків працю Є. Грицака «З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922)» (Львів, 1923), вбачаючи її вартість у наведенні та аналізі значного фактичного матеріалу з історії української книговидавничої справи доби Української революції 1917–1923 рр., «медового періоду вільного українського слова», а також відзначаючи, що заслугою автора було правдиве висвітлення негативного ставлення більшовиків до приватних видавництв, до поширення українських книжок в перші роки радянської влади в Україні. Він відгукнувся схвальною рецензією і на упорядкований Л. Биковським збірник «Замітки про книгознавство та книгоживання» (Подебради, 1923), підготовлений бібліологічним гуртком при УГА в Подебрадах з нагоди 350-літнього ювілею української друкованої книжки. Не пройшла повз його увагу й поява періодичного органу УНІК – журналу «Бібліологічні вісті», який він характеризував як відрадне явище у бібліології, а сам часопис вважав професійним виданням, де оприлюднювалися результати досліджень провідних українських учених²⁰.

¹⁹ Сірополко С. Показчик книжок і відозв, виданих у Тарнові в 1921 р. до 1.Х.1922 / С. Сірополко // Укр. книгознав. – 1922. – 36. 3 (жовт.–листоп.). – С. 30–34.

²⁰ Сірополко С. [Рецензія] / С. Сірополко // Книжка. – 1923. – № 6/10. – С. 124. – Рец. на кн.: Грицак Є. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922) / Є. Грицак. – [Л., 1923. – 20 с.]. – Відбитка з «Літературно-Наукового Вістника» (1923, кн. 9, 10); Його ж. [Рецензія] // Там само. – С. 124. – Рец. на кн.: Замітки про книгознавство та книгоживання / зібрав і впорядкував Л.[ев] Б.[иковський]. – Подебради : Укр. книгознав., 1923. – [88] с. – (Книгозбірня Укр. Бібліогр. мікроба ; ч. 2); Його ж. [Рецензія] // Там само. – С. 124–125. – Рец. на журн.:

Досить цікавими є рецензії С. Сірополка на історико-бібліотекознавчі видання, зокрема на працю Л. Биковського «Національна Бібліотека Української держави (1918–1921)» (Берлін, 1923), в якій висвітлено правдиву, без ідеологічних впливів, характерних для радянської історіографії, історію цієї книгозбірні від часу її заснування до червня 1921 р., коли автор змушений був виїхати з України. Рецензент відзначав, що обов'язковою умовою подальшого розвитку бібліотеки є наявність власної, відповідно до бібліотечних вимог улаштованої будівлі, оскільки станом на червень 1921 р. книжки були розміщені в п'яти окремих приміщеннях. Із цієї ж тематики увагу С. Сірополка привернула праця С. Постернака «Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві» (Київ, 1923), де йшлося, зокрема, про незадовільний матеріальний стан бібліотеки, що певний час не одержувала грошей на операційні та господарські витрати, а також її співробітників, які не отримували платні у березні, квітні і жовтні 1922 р. Із цього приводу автор рецензії відзначив, що, зважаючи на фінансові проблеми, великою є заслуга тих, хто віддає свою працю на функціонування бібліотеки. «Попри всі зовнішні перешкоди з боку „власть імущих“ В.Б.У. росте і дійсно стає найбільшою науковою бібліотекою України», – зробив висновок С. Сірополко²¹. Позитивно відгукнувся С. Сірополко на бібліотекознавчі видання, написані Ю. Меженком та Ю. Ковалевським, що містили важливі матеріали, методичні та практичні рекомендації щодо удосконалення організації роботи бібліотек²².

Бібліологічні Вісти. – К. : Вид. УНІК, 1923. – № 3 (листоп.).

²¹ Сірополко С. [Рецензія] / С. Сірополко // Трибуна України. – 1923. – № 2/4. – С. 84. – Рец. на кн.: Биковський Л. Національна бібліотека Української Держави (1918–1921) / Л. Биковський. – Щипіорно [Польща] : Вид. Союзу укр. студентів-емігрантів у Польщі, 1922. – 17 с. ; Його ж. [Рецензія] // Книжка. – 1923. – № 6/10. – С. 126. – Рец. на кн.: Постернак С. П. Всенародня Бібліотека України при Всеукр.[аїнській] Академії Наук у м. Києві : (до 5-ти річного ювілею) / С. П. Постернак. – К. : Друк. Всеукр. Акад. наук, 1923. – 64 с.

²² Сірополко С. [Рецензія] / С. Сірополко // Книжка. – 1923. – № 6/10. – С. 125–126. – Рец. на кн.: Ковалевський Ю. Правила карткографії / Ю. Ковалевський ; [передм. Ю. Меженка]. – К. : [Село-Книга], 1923. – 70 с. ; Його ж. [Рецензія] // Там само. – С. 126. – Рец. на кн.: Меженко Ю. Бібліотечна техніка / Ю. Меженко (Іванов). – К. : [Держ. вид-во], 1921. – 54 с.

Разом з бібліотекознавчими проблемами С. Сірополка цікавили питання книгознавства, зокрема визначення соціальної ролі книги через висловлювання визначних учених та письменників. Розуміючи важливе значення книжки в житті кожного народу і окремої людини, С. Сірополко здійснив аналіз думок видатних особистостей різних часів й народів, поставивши в цей ряд і українців. Він навів слова римського красномовця М. Т. Цицерона: «Дім, в якому немає книжок, подібний тому, що не має душі»; італійця Ф. Петрарки, який любив спілкуватися з видатними вченими й філософами минулих століть, бо йому «приємніші ці мерці від тих живих, які вважають себе за живих тільки тому, що бачать своє дихання в холодному повітрі»; англійського письменника С. Смайлса: «За допомогою книжки кожний письменний чоловік має право і змогу ввійти у царство розуму»; французького публіциста Е. Лябуле, який зазначав, що «в загальній картині цивілізації місце кожного народу означається кількістю книжок, яку він прочитує»; класика української літератури Т. Шевченка, який підкреслював значення друкованого слова:

«Возвеличу малих от тих рабів німих!

Я на сторожі коло них поставлю слово»²³.

С. Сірополко також звернувся до висловлювань своїх сучасників, які актуалізували значення книжки в період Української революції 1917–1923 рр., зокрема, С. Єфремов писав: «Завоювати майбутність допоможе нам книжка і тільки книжка», а А. Ніковський зазначав, що «...якраз тепер книжка являється найбільшим піонером українського Відродження, будителем живого духа і носителем культурних цінностей так потрібних для нашої попаленої і потоптаної ниви народньої»²⁴.

Підсумком цих його студій став висновок про необхідність напруження всіх сил для боротьби з книжковим застоєм і його наслідками, а також заклик: «Вернімось до культу книжки!»²⁵.

У контексті видання та розповсюдження прогресивної сучасної української книжки серед населення його цікави-

²³ Цит. за: Сірополко С. Культ книжки / С. Сірополко // Книжка. – 1922. – Ч. 4/7. – С. 50–51.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

ла, зокрема, організація українських видавництв у Галичині, на Волині, Холмщині, Поліссі та Підляшші. В цілому ж соціальне призначення видавничої справи, як вважав С. Сірополко, полягало у задоволенні інформаційних потреб народу, а її успіх значною мірою залежав від засобів поширення книжок, а також від результатів досліджень науковців, спрямованих на їх вивчення. Дбаючи про розвиток духовних потреб, він писав, що їх можна відчуті не тільки вивченням цих потреб шляхом безпосередньої, постійної та вмілої їх реєстрації, а й «встановленням тої провідної думки, яка мусить керувати духовними провідниками народу для того, щоб поглибити духові потреби населення та дати їм належний напрям»²⁶. Він вважав, що духовні потреби мали досліджувати діячі культури, які постійно спілкуються з громадянами, зокрема бібліотекарі, книгарі, педагоги, освітні діячі, кому належить провідна роль і у формуванні цих потреб.

За відсутності координації у справі вивчення духовних потреб населення, під яким він, ймовірно, розумів вивчення попиту на книжки, ним було запропоновано на базі Товариства «Просвіта» у Львові створити координаційний центр, в якому б зосереджувалася, вивчалася, оброблялася інформація, а також поширювалися відомості про результати цих досліджень і напрями їх впровадження через відповідний друкований орган – місячник «Народня Просвіта». Отже, йшлося про спробу організації вивчення потреби у книжках з метою розробки методів та засобів їх формування й задоволення, а також способів впливу на визначення тематико-типологічної структури книговидавничого репертуару та його розповсюдження.

Однією із складових книгопоширення він вважав книжкову торгівлю, головним завданням якої було збільшення контингенту споживачів книжки та полегшення умов придбання ними книжок²⁷. На переконання С. Сірополка, для організації книгопоширення варто утворити мережу книжкових магазинів та більше відкрити пунктів, у яких

²⁶ Сірополко С. Духові потреби населення, як основа видавничої діяльності / С. Сірополко // Книжка. – 1923. – Ч. 6/10. – С. 67–68.

²⁷ Сірополко С. Книготорговля та її потреби / С. Сірополко // Книжка. – 1921. – Ч. 4/6. – С. 76–77.

би торгували книжками. Крім книгарень, для активнішого розповсюдження книжок він пропонував здійснювати продаж в прилюдних книгозбірнях та читальнях Товариства «Просвіта». Ця пропозиція дійсно могла би покращити задоволення попиту на друки, а також зацікавити книжників, оскільки її впровадження дозволило б значно вплинути на обіг друкованої продукції та утворити певні зручності для споживачів книжки, для задоволення їхніх духовних потреб.

Він також пропонував встановити постійний зв'язок між видавцями книжок та споживачами, утворивши центральні спеціальні комісійні бюро у Києві, Харкові, Одесі та Львові, до яких видавці направляли би певну кількість своїх видань на комісію, а комісійні бюро для книгарень продавали б за готівку книжки зі знижкою. Така організація книжкової торгівлі сприяла б економії часу і коштів для книгарень при їх співробітництві лише з центральним комісійним бюро як посередником між видавцями та книгарями. Подібну модель організації книгопоширення пізніше було впроваджено в радянській Україні.

С. Сірополко висловив слушну ідею про утворення у великих містах Києві, Харкові, Одесі та Львові постійно діючих виставок нових видань з метою активного вивчення попиту на друки, де кожний книгар або споживач мав можливість наочно ознайомитися з книжковими новинками.

Для розширеного вивчення попиту та його задоволення він також пропонував укласти повний каталог книжок українською мовою, що перебували у продажу, із зазначенням місця знаходження видання для можливості інформування читачів про кожну назву книговидавничого репертуару. Отже, вчений запропонував запроваджувати певні засоби орієнтації у попиті на друковані видання, прискореного їх поширення та доведення до споживача, які значною мірою сприяли оперативності книгорозповсюдження та книгоживання. Пропозиції С. Сірополка щодо необхідності постійного інформування покупців про наявну книжкову продукцію залишаються актуальними й можуть використовуватися сучасними українськими книжниками.

У системі закладів позашкільної освіти, крім бібліотек, видавництв та книжкових магазинів, С. Сірополко розгля-

дав музеї як установи, покликані слугувати суспільству і сприяти його розвитку, бути доступними для широкої публіки та здійснювати придбання, зберігання, дослідження, популяризацію та експонування матеріальних свідчень про людину та її життєве середовище з метою освіти населення, а також задоволення духовних потреб суспільства²⁸.

Більшу увагу він звертав на утворення мережі краєзнавчих музеїв, які мали посісти поважне місце серед установ позашкільної освіти: «Заснування нових музеїв і належна їх організація стає одним з першорядних завдань сучасного моменту в сфері позашкільної освіти»²⁹. Фонди краєзнавчих музеїв він пропонував вивчати під час екскурсій, розглядаючи їх як один з методів наочного студіювання музейних зібрань³⁰. До системи закладів позашкільної освіти С. Сірополко долучав і народний театр: «Театр у широкому розумінні цього слова, збудований на принципах самодіяльності народу, стане одним з могутніх засобів народньої просвіти»³¹, – писав С. Сірополко. Він вважав, що мистецтво, в тому числі й народного театру, це одне зі знарядь «естетичного виховання, побудоване на національному ґрунті»³².

У своїх статтях з проблем позашкільної освіти серед дорослих на сторінках ілюстрованого літературного науково-популярного тижневика «Наш світ» (Варшава), інших публікаціях С. Сірополко писав, що громадянство має присвячувати свої сили, і духовні, і матеріальні, справі народньої освіти та відстоювати цю волю й право всіма засобами. Ці проблеми, а також особливу роль учителя у запровадженні позашкільної освіти висвітлював у цей час С. Сірополко у

²⁸ Ківшар Т. Музеєзнавство / Таїсія Ківшар // Спеціальні історичні дисципліни : довідник / під ред. І. Н. Войцехівської [та ін.]. – К., 2008. – С. 380.

²⁹ Сірополко С. Музеї рідного краю / С. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1924. – № 2. – С. 19–20.

³⁰ Сірополко С. Екскурсії / С. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1924. – № 5/6. – С. 74–75.

³¹ Сірополко С. Театр як засіб естетичного виховання : (з нагоди тижня Українського Театру 6–12 квітня ц. р.) / С. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1924. – № 4. – С. 55–56.

³² Сірополко С. Естетичне виховання / С. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1924. – № 8. – С. 119–120.

місячнику «Учитель» (Львів), присвяченого справам виховання, шкільництва й учительства.

Отже, після поразки Української революції 1917–1923 рр., перебуваючи у вимушеному політичному вигнанні за межами рідної держави, С. Сірополко обрав одним із знарядь власної подальшої боротьби за незалежну Україну культурно-освітню діяльність. У тарнувський період він сприяв формуванню еміграційної освітньої і національно-культурної політики, розробляв її теоретичні засади та впроваджував їх у практичну діяльність установ, громадських організацій та об'єднань перших років перебування української політичної еміграції у Польщі, коли ще переважала ідея про повернення на свої землі. Він організовував заклади шкільної та позашкільної освіти для українців-емігрантів, дбаючи про їхній загальноосвітній розвиток і піднесення національної свідомості, став одним з організаторів видавничої справи в таборах інтернованих вояків Армії УНР, спрямовував зусилля на збереження національного інформаційного середовища серед емігрантів, що перешкоджало їх швидкій асиміляції. Діяльність С. Сірополка, з його лідерськими рисами, в Уряді УНР та громадська активність, участь у роботі національно-культурних організацій забезпечували можливість поширювати ідеї національного відродження та боротьби за українську державність. Його науковий доробок у галузі освіти, книжкової і бібліотечної справи, книговидання та книгопоширення, визначення соціально-культурної ролі бібліотек, книгарень, видавництв, краєзнавчих музеїв та народних театрів можна вважати суттєвим внеском у розвиток вітчизняної бібліології, педагогіки та культури, що значною мірою збагатило українську наукову думку.

3. 2. «Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи» як новий етап розвитку вітчизняної бібліотечної науки

В українському бібліотекознавстві, незважаючи на значний інтерес до проблем бібліотечної справи, усвідомлення її соціальної значущості, публікації з окремих бібліотекознавчих проблем, а також узагальнюючі дослідження, були відсутні. Тому помітним явищем в українській бібліології стала праця С. Сірополка «Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи», видана Товариством «Просвіта» у Львові (1924), в якій вперше у вітчизняній бібліотечній науці здійснено комплексне дослідження історії, теорії і методики бібліотечної справи та яка репрезентувала рівень розвитку української бібліології першої половини 20-х рр. ХХ ст.

Вихід праці у Львові був обумовлений тісними науковими контактами С. Сірополка із львівськими бібліологами, книгознавчими та бібліотекознавчими інституціями. Оприлюднені О. Колосовською та І. Цвіркун його листи до літературознавця, книгознавця й бібліофіла М. Возняка, а також до бібліографа й видавця, редактора журналу «Українська книга» Є.-Ю. Пеленського вказують на особисті та професійні взаємини між ними¹. Цікавими є книгознавчі праці С. Сірополка, вміщені на сторінках «Української книги», які проаналізувала І. Пелехова². Львівський бібліографознавець Н. Рибчинська наводить відомості з протоколів засідання Бібліографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка про прийняття 6 квітня 1924 р., на пропозицію її голови – відомого українського бібліотекознавця, книгознавця й бібліографа В. Дорошенка, у члени цієї комісії

¹ Колосовська О. М. Львівські книгознавчі контакти Степана Сірополка (1872–1959) / О. М. Колосовська, І. О. Цвіркун // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 22–26.

² Пелехова І. Д. Книгознавчі студії Степана Сірополка на шпальтах часопису «Українська книга» (1937–1943) / І. Д. Пелехова // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 26–33.

С. Сірополка³, хоча в його біографічних документах таку інформацію поки виявити не вдалося. Але особливо тісною була співпраця С. Сірополка з Товариством «Просвіта» у Львові та його діячами, які сприяли виданню однієї з важливих праць в галузі вітчизняної бібліології – дослідження С. Сірополка «Короткий курс бібліотекознавства...». Випуск її саме у 1924 р., коли минали історичні 350-ті роковини від появи першої української друкованої книги у Львові», на думку О. Колосовської та І. Цвіркун, міг бути приуроченим до цієї знаменної дати, а І. Смогоржевська вважає навіть за можливе перебування деякий час С. Сірополка у Львові з нагоди святкування важливої події для українських книжників, але, на жаль, не підтверджує цю думку відповідними посиланнями на джерела⁴, що О. Колосовська та І. Цвіркун пояснюють «тимчасовою недоступністю окремих львівських архівних масивів»⁵.

Бібліотекознавчу працю С. Сірополка було видано коштом шевченківського видавничого фонду «Учітеся, брати мої», заснованого з нагоди 60-ї річниці смерті Тараса Шевченка. Завдання цього фонду полягало у «поширюванні науки й знання видаванням загально доступних праць з усіх ділянок людського знання й науки. Таким способом має з часом повстати український, писаний, народний університет, себто бібліотека загально доступних й займаючо написаних підручників самоосвіти, які... кожному навіть менше образованому чоловікові дали би спромогу доповни-

³ Рибчинська Н. «Бібліологічні вісті» (1923–1930) в контексті української книгознавчої періодики / Наталія Рибчинська // Зап. Львів. нац. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. пр. / Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Л., 2003. – Вип. 11. – С. 145–155. Треба зазначити, що з В. Дорошенком С. Сірополко підтримував тісні професійні й особисті контакти, на що вказують фото та листи до нього від В. Дорошенка, інші документи з архіву С. Сірополка.

⁴ Смогоржевська І. Бібліотекознавчі та бібліографічні дослідження Степана Сірополка / І. Смогоржевська // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003. – С. 197–203.

⁵ Колосовська О. М. Львівські книгознавчі контакти Степана Сірополка (1872–1959) / О. М. Колосовська, І. О. Цвіркун // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Сер: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 23.

ти своє образування...»⁶. До лютого 1924 р. вийшли друком твори українських письменників та вчених: короткий географічний опис території України, складений українським географом С. Рудницьким, «Україна – наш рідний край» (1921), у якому вміщено інформацію про географічне положення України, її природу, а також подано соціокультурні характеристики; праця М. Возняка «Кирило-Методіївське братство» (1921), де викладено діяльність та історичне значення організації; В. Дорошенка «Шевченкова криниця» (1922), який підготував збірник з Кобзаревими афоризмами; М. Голубця «Начерк історії українського мистецтва» (1922); І. Крип'якевича «Історія Козаччини: для народу й молоді» (1922); О. Тарлецького «Історія української держави», т. 1 (1923).

Серед праць визначних науковців з'явилась і робота С. Сірополка, у передмові до якої автором зазначено, що в її основу «...покладено стислий огляд тих лекцій, які викладав автор на Київському Фребелівському Інституті в 1917–1918 рр. та на різних інструкторських курсах»⁷. Але також до цього варто додати, що, крім означеного матеріалу, використано також окремі друковані праці науковця бібліотекознавчої проблематики початку 20-х рр. ХХ ст. Зважаючи на тематику видань шевченківського фонду, варто зауважити, що вони присвячені переважно питанням історії України, українського мистецтва, українського козацтва, державотворчих процесів, що певною мірою знайшли своє висвітлення в українській історіографії. Робота ж С. Сірополка відзначалася новизною тематики у контексті видань фонду «Учітеся, брати мої», а також українського бібліотекознавства.

Свою роботу сам автор розглядав як першу спробу представити у стислій формі бібліотечну справу в цілому – визначити сутність бібліотекознавства, його структуру, функції, завдання, а також соціальні функції бібліотек, основні принципи організації бібліотечної справи, специфіку бібліотечної діяльності, роботи з читачами, проблеми комплекту-

⁶ Раковський І. Фонд «Учітеся, брати мої!» / І. Раковський // Нар. Просвіта. – 1924. – Ч. 2 (лютий). – С. 19.

⁷ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 3. – (Учітеся, брати мої ; ч. 8).

вання, упорядкування та використання фонду, обов'язки бібліотекаря, запровадження української бібліотекознавчої термінології тощо. Широта охоплених питань, їх систематизація та виклад матеріалу, а також науково-допоміжний апарат видання свідчили про появу першого монографічного дослідження в українському бібліотекознавстві.

Як вченого його цікавила наука про бібліотеку в усіх її зв'язках, прямих і опосередкованих, що продовжувала формуватися на початку ХХ ст., коли спостерігались подальші спроби визначити сутність і теоретичні засади бібліотекознавства, його структуру як наукової і навчальної дисципліни (С. Масловський, К. Рубинський, Л. Хавкіна, Й. Форстиус, Г. Лейдингер, А. Предек). Досліджуючи сутність бібліотекознавства, С. Сірополко зазначав: «Як школа при встановленні основних засад своєї організації й діяльності виходить з положень спеціальної науки педагогіки, так і бібліотека при вирішенні відповідних питань ґрунтується на спеціальній науці – бібліотекознавстві...»⁸. Тобто С. Сірополко розглядав бібліотекознавство як науку, що встановлює основні засади організації і діяльності бібліотек. Зважаючи, що організація становить процес діяльності зі створення або удосконалення взаємозв'язків між частинами й елементами з метою внесення упорядкування в процеси підвищення їх ефективності, а діяльність є процесом активної взаємодії суб'єкта з об'єктом, під час якого суб'єкт задовольняє будь-які свої потреби, досягає мети, то можна вважати, що С. Сірополко розумів бібліотекознавство як науку, що розробляє основні принципи діяльності бібліотеки, створення або удосконалення взаємозв'язків між окремими її складовими з метою підвищення їх ефективності, а також взаємодії між бібліотекою й читачем для задоволення його інформаційних потреб.

Що ж до розуміння бібліотечної науки, то він поділяв переважаючий серед науковців погляд на бібліотекознавство як дисциплінарну галузь суспільствознавчих наук, яка вивчає соціальну природу і призначення бібліотеки, що забезпечує функціонування інформації, зафіксованої у публікаціях щодо. На підтвердження своєї думки про бібліотекознавство як науку він вказував на важливість прийомів, що

⁸ Там само. – С. 10–11.

існували у суспільних науках, та можливість їх використання у науці про бібліотеку: «бібліотекознавство, як наука, користується тими ж самими методами, які знаходяться в розпорядженні суспільних нау»⁹, – одночасно поставивши питання про методи бібліотекознавства, що є важливим і для кожної галузі знання.

Виходячи з визначення С. Сірополком бібліотекознавства можна вважати, що в якості об'єкта, чи предмета, які розглядались у бібліотечній науці як синоніми, він розумів бібліотеку як соціальний інститут, що організовує громадське використання книжкових багатств, – і такий підхід довгий час був характерним для переважаючого уявлення у бібліотечній науці. Водночас С. Сірополко прагнув не лише визначити сутність, методи, а й сформулювати завдання бібліотекознавства як науки, що він пов'язував з визначенням її сутності як соціального явища. Першим завданням учений вважав «встановлення найкращих засобів поширення людського знання, думки і почуття шляхом випозичання в тимчасове користування книжок, які для цього скупчуються в певному місці»¹⁰. Отже, одним із головних завдань бібліотекознавства він визначив організацію й удосконалення засобів поширення документованого знання, обґрунтування посередницьких функцій між інформацією, зафіксованою у вигляді публікацій, та користувачем. Серед засобів розповсюдження інформації одним з важливих визначалось випозичання книжок у тимчасове користування і розглядалося автором як важливий сегмент бібліотекознавства. Розробка теоретичних основ формування «людського знання, думки і почуття», інтеграції інформаційних ресурсів та забезпечення їх доступності користувачам була серед першочергових завдань науки про бібліотеку.

Друге завдання бібліотекознавства С. Сірополко визначав як «встановлення найлегшого, та в той же час найбільш доцільного порядку для переведення техніки бібліотечної справи»¹¹. Значення техніки бібліотечної справи в його розумінні полягало в тому, що «вона не тільки дає змогу бі-

⁹ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 11. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

бліотекареві швидко розібратися в виникаючих повсякчас питаннях, не тільки зберігає книжкове майно від втрат, допомагає читачеві якомога краще користуватися бібліотекою, – вона являється немов дзеркалом становища бібліотеки в кожну хвилину та духовних попитів читачів даної бібліотеки»¹². Варто зауважити, що автор та його сучасники розглядали бібліотечну техніку як бібліотечну технологію¹³, отже, на розробку бібліотечної технології, що становить сукупність бібліотечних процесів, методів і засобів їх здійснення, які забезпечують створення й надання користувачеві бібліотечних продуктів і послуг¹⁴, мало спрямовувати свої зусилля бібліотекознавство. Під впливом внутрішніх потреб раціональної бібліотечної технології, «найбільш доцільного порядку», формувались технологічні функції бібліотеки, що узагальнено відображали «бібліотечне виробництво» та слугували необхідною умовою підтримання діяльності бібліотеки у нормальному режимі¹⁵. Таким чином, друге завдання, в редакції С. Сірополка, було направлене на розвиток технологічного напрямку в бібліотекознавстві.

Наступним завданням бібліотекознавства він вважав «з'ясування значення бібліотеки як чинника культури, а також тих причин, що стояли або стоять на перешкоді виявленню цього чинника в зв'язку зі загальними умовами людського життя в різні доби й у різних народів»¹⁶. Тобто важливим завданням бібліотечної науки було виявлення її сутності як рушійної сили культурного процесу, що визначала його характер у вітчизняному та загальносвітовому цивілізаційному поступі, залежно від впливів соціальних, політичних та економічних факторів, які сприяли або перешкоджали її розвитку. Вивчення бібліотеки як невід'ємної і органічної частини культури, що й сама виступала як

¹² Там само. – С. 58–59.

¹³ Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова. – Х., 2005. – С. 120.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Скворцов В. В. Концепция библиотеки в современном российском библиотековедении / В. В. Скворцов // Российское библиотековедение: XX век. Направления развития, проблемы и итоги : опыт моногр. исслед. / сост. Ю. П. Мелентьева. – М., 2003. – С. 169.

¹⁶ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 11. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

найвища загальнолюдська цінність, як одного з найважливіших факторів культурного розвитку, розповсюдження, оновлення і збільшення культурного надбання країн та народів¹⁷, становило третє завдання науки про бібліотеку, спрямоване на розвиток культурологічного напрямку в бібліотекознавстві.

Варто зазначити, що український бібліотекознавець К. Рубинський, розглядаючи сутність бібліотекознавства, також обґрунтовував необхідність дослідження бібліотекознавства як науки, завдання якої пролягало в тому, щоб не тільки виробити найкращі засоби розповсюдження знань через бібліотеку, не тільки вивчати «механізм» бібліотеки, а й досліджувати значення бібліотеки як фактора культури. Внаслідок цього мають бути відкриті «закони, що обумовлюють правильну й прогресивну дію важливого фактора культури»¹⁸. В українському бібліотекознавстві спостерігались спроби визначення його сутності і завдань, а також, незважаючи на окремі відмінності у формулюваннях, була визначена мета бібліотечної науки, що полягала у розробці соціальних функцій бібліотеки, визначенні її завдань та принципів організації. Отже, С. Сірополко був одним з перших у вітчизняному бібліотекознавстві, хто сформулював важливе теоретичне завдання бібліотечної науки, що полягало у розробці основних засад організації та діяльності бібліотеки.

Як і більшість учених 20-х рр. ХХ ст., він не розглядав бібліотекознавство як самостійну науку, а вважав його частиною, одним з відділів книгознавства, поділяючи поширені тоді погляди науковців на його інтегрованість саме в цю галузь знань, хоча існували й прихильники інших позицій, які бібліотекознавство включали до складу педагогіки або вважали, що воно тісно пов'язане з педагогікою, але не входить до його складу. Більшу стійкість книгознавчої концепції деякі дослідники пояснюють довготривалим періодом її існування та значною кількістю прихильників у бібліо-

---

¹⁷ Скворцов В. В. Концепция библиотеки в современном российском библиотековедении / В. В. Скворцов // Российское библиотековедение: ХХ век. Направления развития, проблемы и итоги : опыт моногр. исслед. / сост. Ю. П. Мелентьева. – М., 2003. – С. 174.

¹⁸ Рубинский К. И. Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения / К. И. Рубинский. – Харьков, 1910. – 32 с.

гечній науці й споріднених галузях, які дійшли висновку, що серед термінів «бібліогнозія», «бібліографія», «бібліологія» й «книгознавство» перевагу варто надати двом останнім, до складу яких включили бібліотекознавство¹⁹. Інші вчені вважали, що представники книгознавства та інших наук розглядали бібліотекознавство лише з позицій своєї науки, виходячи з її завдань та інтересів, що призводило до включення бібліотекознавства в одну з перерахованих наук²⁰. Виявлені вченим зв'язки бібліотекознавства з іншими науками, де можливе використання його знань і методів за межами даної науки, при вирішенні різних проблем, що виникають у процесі суспільного використання інформації²¹, вказує на наявність соціальних функцій науки про бібліотеку. Визначення С. Сірополком бібліотекознавства як науки, її головної дослідницької проблеми, завдань та міждисциплінарних зв'язків сприяло подальшому поступу наукового знання про бібліотеку і бібліотечну справу, внеску в розвиток основ вітчизняної бібліотечної науки.

Досліднику належить важлива роль у розвитку вчення про бібліотеку як інформаційний, культурний, освітній заклад, установу, організацію або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки²².

Учення про бібліотеку належить до важливих складових бібліотекознавства, оскільки бібліотека являє собою головну, центральну установу, сукупність яких утворює більш складну систему, якою є бібліотечна справа. Її вивчення дозволяє зрозуміти не лише саму бібліотеку як ключову ви-

¹⁹ Российское библиотековедение: XX век. Направления развития, проблемы и итоги : опыт моногр. исслед. / сост. Ю. П. Мелентьева. – М., 2003. – С. 30.

²⁰ Там само. – С. 155.

²¹ Карташов Н. С. Общее библиотековедение : учебник : в 2 ч. / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М., 1996. – Ч. 1 : Скворцов В. В. Теоретические основы библиотековедения / В. В. Скворцов. – С. 38.

²² Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [Електронний ресурс] : Закон України від 21 трав. 2009 р. № 1388-VI : [станом на 02.12.2010] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. дані. – К., 2010. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1388-17>. – Назва з екрана.

робничу одиницю системи бібліотечного обслуговування населення, а й бібліотечну справу в цілому²³.

Однією з фундаментальних проблем бібліотечної науки є питання соціальних функцій бібліотеки. Висвітлюючи їх зародження з утворенням вітчизняних бібліотек, С. Сірополко відзначив благочестиву спрямованість книгозбірень, зважаючи на склад їх книжкового фонду, наповнений творами духовного змісту. Він підкреслював, що в українців книжка від самого початку свого існування мала релігійний характер і призначалась «до душеспасенного читання», а переписування книжок вважалося «за спасенне діло»²⁴. Вивчаючи роль книжки у розвитку мислення, дослідник опирався на висловлювання М. Т. Цицерона, Ф. Петрарки, Г. Брандеса, Е. Лябуле, С. Смайлса, О. Герцена щодо важливого впливу книжки і читання на людину й розвиток її пізнавальних здібностей, наводив думки Т. Шевченка щодо особливої ролі слова в освіті особистості, яке, на думку П. Флоренського, становить «організм, що має тонку структуру», через який «б'ється ритмічний пульс питань і відповідей»²⁵ та відбувається розвиток мислення. С. Сірополко відзначив спадкоємність шанування книжок в українців, зауваживши, що повага до книжки перейшла від старшого покоління наших письменників – Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша та інших – до молодшого, на що вказують наведені ним висловлення видатного вченого С. Єфремова та інших науковців і публіцистів²⁶. Він вважав, що книжка лише тоді має найбільший вплив на читача, коли вона відповідає особливостям його розуму та духовним потребам, розглядав її як джерело поширення знань, носія культурних цінностей та основу розвитку цивілізації і в цьому сенсі розширення

²³ Карташов Н. С. Общее библиотековедение : учебник : в 2 ч. / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М., 1997. – Ч. 2 : Карташов Н. С. Общая теория библиотечного дела / Н. С. Карташов. – С. 3.

²⁴ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 30–31. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

²⁵ Флоренський П. А. У водоразделов мысли / П. А. Флоренський // Сочинения : в 3 т. / П. А. Флоренський. – М., 1990. – Т. 2. – С. 270–272.

²⁶ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 6–9. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

її суспільного призначення у складі громадських книжкових зібрань. Характеризуючи бібліотеку як цілісну систему, він зазначав: «Під бібліотекою власне й розуміється не кожна збірка книжок, а лише така, яка складена по певній системі та має своїм завданням поширювати освіту серед читачів»²⁷. Визначаючи поняття «бібліотека», він інтуїтивно використав елементи системного підходу, зазначивши, що бібліотека утворюється за наявності двох елементів – книжки і читача. Що ж до змісту терміна «бібліотека», то у цьому визначенні йшлося про освіту в широкому розумінні слова: вона розглядалася як цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь та навичок, як процес або продукт «...формування розуму, характеру або фізичних здібностей особистості... У технічному значенні освіта – це процес, за допомогою якого суспільство через школи, коледжі, університети та інші інститути цілеспрямовано передає свою культурну спадщину – накопичене знання, цінності й навички – від одного покоління іншому [між поколіннями]»²⁸. Ще давньогрецький філософ Піфагор Самоський зазначав, що саме освітою й відрізняються люди від тварин, елліни – від варварів, вільнонароджені – від рабів, філософи – від простих людей. Виходячи з широкого значення освіти, С. Сірополко у визначенні терміна «бібліотека» наголосив, що це освітній заклад, в якому відбувається збирання інформації на матеріальних носіях, її організація, класифікація, зберігання та надання в користування читачам з метою підвищення загального рівня знань у суспільстві. Ці положення вказують на визначення вченим основних функцій бібліотеки – організації і збереження знань, зафіксованих у вигляді публікацій, та забезпечення їх доступності для поширення результатів пізнавальної діяльності людства. С. Сірополко належав до прихильників культуросообразного підходу у здобутті освіти, які вважали, що її результати значною мірою залежать від старанності людини та культурного середовища, що оточує особистість, в якому наявність бібліотек була обов'язковою²⁹.

²⁷ Там само. – С. 10.

²⁸ George F. Kneller. Introduction to the Philosophy of Education / F. George. – New York, 1971. – P. 20–21.

²⁹ Карпенко Н. Н. Педагогические условия культуросообразного построения содержания образования в современной школе [Электронный

С. Сірополко був на боці однієї з найбільш поширених концепцій – епістемологічної («знанневої») природи бібліотеки, прихильники якої вбачали її сутність в оперуванні знаннями, зважаючи, що предметом праці у бібліотеці є документоване знання³⁰.

Вивчаючи еволюцію соціальних функцій бібліотеки, С. Сірополко вважав, що до кінця XVIII ст. найбільш характерними були кумулятивна та меморіальна функції, коли бібліотека мала збирати та зберігати «продукти людської думки», а з кінця XVIII ст. книгозбірні вже стали виконувати інформаційну, комунікативну та культурологічну функції, але пріоритетною залишалась освітня: «знання за посередництвом бібліотеки набуваються... не шляхом примусу, а шляхом вільного засвоєння на ґрунті самодіяльності... набуті таким шляхом знання, без сумніву, далеко міцніші за тих, що дає школа»³¹, тому бібліотека повинна не лише формувати в читачах потребу загальної освіти, а й задовольняти цю потребу. С. Сірополко виокремив ідеологічну функцію бібліотеки, наголошуючи, що громадська бібліотека має бути вільною від усякого політичного, національного та релігійного напрямів, а також зазначив, що її можна вважати самостійним чинником культури і культурно-просвітньою установою. Водночас бібліотека повинна приносити користь суспільству, поширюючи освіту серед громадян та задовольняти їхні духовні потреби, незалежно від соціального статусу.

Отже, С. Сірополко розглянув соціальні функції бібліотеки у контексті її суспільного призначення щодо збору, збереження та розповсюдження інформації у просторі й часі, зосередившись на кумулятивній, меморіальній, кому-

---

ресурс] : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Карпенко Наталья Николаевна ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – Электрон. дан. – СПб., 2003. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-usloviya-kulturosoobraznogo-postroeniya-soderzhaniya-obrazovaniya-v-sovremen.> – Загл. с экрана.

³⁰ Карташов Н. С. Общее библиотековедение : учебник : в 2 ч. / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М., 1996. – Ч. 1 : Скворцов В. В. Теоретические основы библиотековедения / В. В. Скворцов. – С. 26–27.

³¹ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 6. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

нікативній, інформаційній, ідеологічній, культурологічній та освітній функціях, дискусії навколо змісту та реалізації яких не припиняються впродовж кількох десятиліть. У більшості сучасних концепцій соціальної ролі бібліотеки вочевидь або приховано наголошується переважно на виконанні нею інформаційної функції, хоча існують й інші ознаки спільності у визначенні суспільного призначення книгозбірні.

У своєму дослідженні С. Сірополко продовжував розробляти також іншу важливу проблему бібліотечної науки й практики, пов'язану з групуванням книгозбірень, – типологію бібліотек, в основу якої покладено процес розподілу сукупності бібліотек на групи за цільовою ознакою з метою теоретико-пізнавальної характеристики їх діяльності, розкриття закономірностей розвитку, а також для розробки рекомендацій щодо удосконалення їх організації. Результатом диференціації бібліотек за читацьким призначенням став запропонований С. Сірополком поділ бібліотек на наукові, загальнодоступні, особливі (учительські, медичні, кооперативні, партійні), загальноосвітні³², що вказувало на розвиток поглядів в українській бібліотечній науці на проблему типології бібліотек, зокрема при порівнянні їх з групуванням українським бібліотекознавцем Б. Боровичем, який поділяв книгозбірні на академічні, загальноосвітні та просвітні³³. У бібліотекознавстві проблеми поділу бібліотек на групи за цільовими особливостями й до цієї пори залишаються дискусійними, що певною мірою перешкоджає розробці наукової типології бібліотек.

Учений пропонував також здійснювати групування об'єктів і за кількісними ознаками; класифікація бібліотек за обсягом книжкового фонду дозволила йому виділити великі, середні та малі, а за віковими характеристиками читачів – бібліотеки для дорослих та бібліотеки для дітей. Він висловлювався за право на існування народних бібліотек, а також поставив питання про утворення так званої «єдиної бібліотеки», яка б обслуговувала потреби будь-якого громадянина, незалежно від того, «...до якої верстви чи класу він

³² Там само. – С. 12.

³³ Борович Б. Организация и ведение небольших библиотек. (Опыт практического руководства) / Б. Борович. – Харьков, 1918. – С. 6–8.

належить по суспільному своєму положенню»³⁴. Такі бібліотеки він пропонував утворювати у великих містах, де вже існували наукові бібліотеки, що серед своїх інших завдань мусили б забезпечувати можливість користуватися науковими книжками всім, кого цікавить наука, незважаючи навіть на відсутність вищої освіти та наукової кваліфікації. С. Сірополко також розглядав можливість проведення групування бібліотек залежно від наявності приміщення: бібліотеки постійні та бібліотеки рухомі (мандрівні); він вважав це доцільним саме в контексті територіального поділу українських земель, де існували маленькі села та хутори, що не мали коштів на утримання постійної бібліотеки, а рухомі бібліотеки, засновані на базі центральної, забезпечували б населення необхідними книжками. Представлене С. Сірополком групування бібліотек за різними ознаками вказує на розуміння автором рухливості граней між ними, але водночас і наявності в кожній групі своїх сутнісних особливостей, що визначають її місце у бібліотечній системі країни.

Важлива роль у дослідженні С. Сірополка належить висвітленню проблем бібліотечної технології як комплексу технологічних процесів, орієнтованих на реалізацію завдань бібліотечної діяльності³⁵. В цьому контексті він розглядав ведення інвентарної книги, роботу з каталожною карткою, карткою (формуляром) книги та карткою (формуляром) читача, організацію систематичного, абеткового та предметного (річового) каталогів, а також запровадження бібліотечно-бібліографічних класифікацій, що становлять ключ до різноманітного змісту книжкових фондів³⁶.

Автор наголошував на важливості інвентарної книги, зазначаючи, що в ній розкривається історія бібліотеки, показано щорічне збільшення книжкового фонду, його рух, а також містяться відомості про загальну кількість книжок у бібліотеці, їх вартість як в цілому, так і кожного видання

³⁴ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 13. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

³⁵ Астапович Е. Г. Библиотечная технология / Е. Г. Астапович // Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка. – М., 2007. – С. 185.

³⁶ Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации : в 2 т. / Е. И. Шамурин. – М., 1959. – Т. 2. – С. 454.

окремо, тому ведення записів в ній має бути вельми ретельним і акуратним. Він подав детальну її структуру, зробив пояснення до особливостей заповнення розділів для проведення оперативного точного обліку кожної книжки, купленої чи подарованої, в порядку надходження її до бібліотеки. У зв'язку з цим він вказав на значення первинного обліку та його роль в роботі бібліотеки, зокрема щодо кількісної і якісної характеристики діяльності установи.

-С. Сірополко зупинився на призначенні бібліотечної каталожної картки, яке полягає у представленні бібліографічного запису про документ у стандартній формі, придатній для перегляду користувачем, характеристиці, що містить інформацію про книгу та її зміст, а також становить важливий інформаційний ресурс, який фіксує в документальній формі бібліографічний запис про документ, що знаходиться у сховищі інформаційно-пошукової системи³⁷. Водночас він розглянув методику заповнення цієї картки та її роль у складанні й використанні каталогів. Дослідник здійснив аналіз змісту формуляра книжки як облікової картки встановленого зразка, визначивши його значення як «пашпорту книжки», де вміщено основні відомості про видання та інформацію про його обертаність. Він привернув увагу до особливостей роботи з формуляром читача, що містить короткі відомості про нього та про видачу йому книжок із бібліотеки, «хто він по освіті, по своїй праці, чи близько жие від бібліотеки, що він взагалі читав і які саме книжки знаходяться у нього в дану хвилину»³⁸. С. Сірополко розглядав формуляр читача як основний засіб фіксації відомостей про інформаційне обслуговування особи, реєстрації виданої їй літератури, тематики та проблематики читання, термінів читання впродовж певного часового періоду тощо. Отже, йшлося про значення цього документа для вивчення читання й читачів, їхніх інтересів з метою організації роботи з певними групами, ставлення читачів до бібліотеки (чи за-

³⁷ Каталогная карточка [Электронный ресурс] // ZerdeWiki. – Электрон. дан. – Режим доступа: http://zerde.snip.kz/docs/index.php?title=%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B0. – Загл. с экрана.

³⁸ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 71. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

довольняє вона їхні потреби), що в цілому спрямовувалось на бібліотечне спілкування формату «бібліотекар – читач».

С. Сірополко розумів, що належній організації бібліотечно-інформаційного забезпечення читачів сприяє інформаційно-пошукова система, важливий елемент якої становить бібліотечний картковий каталог, що розкриває склад і зміст бібліотечного фонду, подає відомості про наявність у фонді книжок, періодичних видань та інших творів друку. Сучасні дослідники вважають, що такі засоби організації знання, як каталоги, дають змогу накопичувати й здійснювати швидкий пошук у великих зібраннях описів документів, що, у свою чергу, репрезентують записане знання³⁹. С. Сірополко ж розглядав проблеми технології і методики організації інформації як важливі фактори бібліотечно-інформаційного виробництва, спрямованого на задоволення потреб читачів.

Головне призначення систематичного каталогу, де бібліографічні записи розташовуються за галузями знань відповідно до певної системи бібліотечно-бібліографічної класифікації, він вбачав у наданні можливості кожному читачеві довідатись, які твори є в бібліотеці з окремих галузей науки й мистецтва. Розподіл відомостей про книжки у цьому каталозі сприяв орієнтації читачів у друках з кожної галузі знання, представленої у книгозбірні. Зазначив він і про те, що кількість відділів систематичного каталогу визначалась обсягом книжкового фонду бібліотеки. Важливим було поставлене ним питання про необхідність наявності в бібліотеці друкованого варіанта її систематичного каталогу, щоб кожний читач міг його купити.

Він також наголошував на необхідності ведення абеткового каталогу, в якому бібліографічні записи розташовано в абетковому порядку прізвищ індивідуальних чи колективних авторів або заголовків документів, а також висловлювався про необхідність укладання предметного (річового) каталогу – одного з видів інформаційно-пошукових систем, призначених для зберігання та пошуку інформації, що містить бібліографічні записи, розташовані за абеткою пред-

³⁹ Стрішенець Н. В. Сучасна американська бібліотечно-інформаційна терміносистема: бібліотекознавчий аспект / Н. В. Стрішенець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 160.

метних рубрик. «Систематичний і річевий каталоги мають велике значення для читачів, і через те бібліотекар повинен звернути увагу на їх складання»⁴⁰ – зазначав С. Сірополко.

Автор висловлювався з приводу призначення бібліотечних класифікацій, що впродовж століть удосконалювалися і сприяли поділу видань по відділах, підкреслюючи значення цього явища як для комплектування бібліотек, так і для орієнтації читачів у виборі літератури. Розглядаючи проблеми еволюції бібліотечних класифікацій, він зазначав, що на початку ХХ ст. існувало більш як 130 класифікаційних систем, укладених на підставі тих чи інших засад⁴¹. Він рекомендував використовувати у невеликих бібліотеках так званий літерний поділ, який полягав у тому, що кожний відділ позначається першою літерою своєї назви. Детально зупинився вчений на аналізі Десяткової класифікації М. Дьюї та її значенні для розвитку фондознавства й каталогізації. Значну увагу приділив С. Сірополко проблемам якості та точності систематизації, під час якої здійснюється переклад ознак змісту видання з природної мови на штучну мову класифікаційних індексів певної системи бібліотечно-бібліографічних класифікацій.

Важливе значення С. Сірополко надавав бібліотечній статистиці, яку сучасні дослідники вважають галуззю науково-практичної діяльності, спрямованою на групування і аналіз статистичних даних про бібліотечну справу⁴². Учений зазначав, що вся «система бібліотечної техніки зі свого боку повинна бути пристосована до найлегшого одержання статистичних відомостей»⁴³. Вона вивчає кількісні аспекти в тісному зв'язку з якісними сторонами явищ, оскільки статистична інформація впливає на прийняття управлінських

⁴⁰ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 69. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

⁴¹ Там само. – С. 62.

⁴² Мотульский Р. С. Библиотечная статистика: проблемы и решения / Мотульский Р. С. // Библиотечное дело – XXI век : науч.-практ. сб. / Рос. гос. б-ка. – М., 2002. – № 3. – С. 28–64. – (Приложение к журналу «Библиотечное дело»). – Сведения доступны также с Интернета: http://old.nlb.by/director/images/stories/docs/pdf/bibl_stat.pdf.

⁴³ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 78. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

рішень, дозволяє виявляти загальні характеристики й тенденції на основі аналізу статистичних показників роботи бібліотеки. Її соціально-культурне значення та завдання він визначав так: «...статистика діяльності бібліотеки дає можливість зміряти ступінь розвитку бібліотечної справи в державі, рівень розвитку потреби в книжці та змаганнях громадянства до просвіти; вона може показати, якими питаннями громадянство цікавилось переважно в той чи інший час; може виявити такі явища в духовому житті громадянства, які інакше зовсім не були б розкриті або залишались би без належного освітлення. Бібліотечна статистика дає можливість вивчити духові прикмети читачів, вплив різних чинників на діяльність бібліотеки і т. и.»⁴⁴. Як один із засновників бібліотечної статистики, С. Сірополко значну увагу у своєму дослідженні приділив її визначенню, завданням, методам, а також розглянув її види, проаналізувавши їх шляхом «статистичного методу, який зводиться до того, що внаслідок де яких прийомів розробки даних відомостей встановлюються висновки на підставі масових спостережень»⁴⁵, що сприяло подальшому розвитку розроблюваного ним у своїх попередніх публікаціях статистичного методу в бібліотекознавстві.

С. Сірополко подав видову характеристику бібліотечної статистики, розподіливши її на біжучу, основну та монографічну, визначивши завдання кожної зі складових⁴⁶. Так, завданням біжучої статистики було дослідження результатів щорічної діяльності бібліотеки й обмежувалося найменшою кількістю необхідних статистичних даних. Для упорядкування біжучих відомостей він пропонував використовувати спеціально розроблені форми статистичної звітності, ухвалені на Першому загальноземському з'їзді зі статистики народної освіти (Харків, 1913). До основного виду звітності бібліотек, яким є річний звіт, включалися дані: про приміщення бібліотеки, рік її заснування, платність чи безоплатність послуг, наявність бібліотечного товариства або комісії, кількісний склад фонду, його розподіл по відділах систематичного каталогу, кількість та вартість отриманих за поточний рік видань, кількість робочих днів бібліотеки,

⁴⁴ Там само. – С. 77–78.

⁴⁵ Там само. – С. 77.

⁴⁶ Там само. – С. 78.

кількість читачів з їх розподілом за статтю, віком (діти, підлітки, дорослі та старі), освітою, посадою, віддаленістю проживання від бібліотеки, кількість виданих книжок за рік з розподілом їх по відділах систематичного каталогу, бібліотечні кадри, прибутки та видатки бібліотеки⁴⁷.

Фактично до річного звіту були включені відомості, що в цілому підсумовували результати діяльності бібліотеки за цей період, давали уявлення про її доступність, ефективність, якість бібліотечних послуг, залучення населення до користування книжками та розповсюдження читання. В іншій формі звіту містилися статистичні дані щодо розміщення бібліотеки, загальної кількості книжок, виданих за рік, а також кількості читачів та бібліотекарів. Крім збирання статистичної інформації про роботу бібліотеки, С. Сірополко вважав за необхідне укладання окремого звіту по читальні, взірць якого також було затверджено на харківському з'їзді і до якого мали входити дані про кількість днів впродовж року, коли вона відкрита для читачів, та щоденних годин праці, число читачів, які її відвідали, з розподілом щодо статі й віку, кількість відвідань за рік, а також список часописів, що передплачував цей структурний підрозділ бібліотеки. Для полегшення складання річних статистичних звітів С. Сірополко пропонував вести щомісячні звіти по бібліотеці та окремо подавати статистичну інформацію про роботу читальні. Разом з тим він вважав, що для проведення аналізу роботи бібліотеки, крім абсолютних статистичних величин, необхідно використовувати й відносні величини, що сприятиме поглибленому вивченню її діяльності. З цією метою кожна бібліотека повинна володіти інформацією про рух книжок, їх обертаність, що є одним з основних відносних показників статистики книжкового фонду й характеризує ступінь використання та дає уявлення про його відповідність інтересам читачів і про рівень роботи з книжкою⁴⁸, знати про читаність книжок у своєму закладі – один з основних відносних показників обслуговування читачів, що відображає культурний рівень та характеризує інтенсивність їх читання, а також мати дані про показники інтенсивності – відносну величину, що ха-

⁴⁷ Там само. – С. 79–80.

⁴⁸ Фрумин И. М. Библиотечное дело: организация и управление / И. М. Фрумин. – 2-е изд. перераб. и доп. – М., 1980. – С. 128.

рактизує ступінь використання книжкового фонду, активність читачів, навантаження бібліотекарів тощо.

Завдання основних статистичних досліджень бібліотек полягало у вивченні явищ за допомогою системи статистичних методів, таких як метод масових спостережень, метод групування даних та метод узагальнюючих показників, для аналізу закономірностей і зв'язків у бібліотечній справі, що вказувало на запровадження статистичної методології у бібліотекознавстві. Основні статистичні дослідження мали на меті давати оцінку стану бібліотечної справи на визначеній території, не обмежуючись відомостями тільки біжучої статистики про діяльність книгозбірень, а долучаючи чинники, які не змінюються кожного року. Ці дослідження мали проводитися за широкою програмою, раз на кілька років (не більше п'яти), одночасно по всіх губерніях та повітах. Завданням монографічної статистики вчений вважав проведення окремих досліджень, докладне вивчення певних чинників бібліотечної справи, що впливали на її поступ. Отже, характеризуючи бібліотечну статистику, С. Сірополко виявив, що основними видами статистичної діяльності були збір, групування та аналіз статистичної інформації про бібліотеку і бібліотечну справу, при цьому для біжучої статистики об'єктом вивчення була бібліотека, а для основної та монографічної – бібліотечна справа.

Досліднику вдалося розкрити соціальне призначення бібліотечної статистики, представивши статистичні відомості важливим джерелом для вивчення історії розвитку суспільства, а її кількісні показники – свідченням духовних потреб, характеристикою динаміки якісних змін, показавши, що завдяки цьому вони можуть використовуватись як для покращення організації бібліотечної справи, так і для розвитку інших галузей культурно-освітньої сфери. Його думку про те, що кожна бібліотека відбиває свою добу і що вивчення статистичних відомостей про її діяльність дає певне ознайомлення з цією добою⁴⁹, можна розглядати як пізнавальну функцію бібліотечної статистики. Він підводить до розуміння управлінської та дослідницької функцій бібліотечної статистики, аналізуючи значення статистичних

⁴⁹ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 83. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

спостережень⁵⁰, результати яких необхідні для вивчення духовних потреб населення, бібліотечної діяльності та удосконалення керівництва галуззю. Для візуального сприйняття статистичної інформації про здобутки бібліотеки та бібліотечної справи він запропонував використовувати діаграми й картограми, аргументуючи доцільність різних їх видів і форм, навів зразки, що давали уявлення про результати роботи книгозбірні, пропонуючи вперше у бібліотекознавстві запровадження наочного відображення досягнень бібліотеки, виокремлюючи тим самим ілюстративну функцію бібліотечної статистики⁵¹.

Отже, вчений, продовжуючи свої попередні дослідження в галузі бібліотечної статистики, поглибив та розширив уявлення про її соціальні функції, а також з'ясував, що бібліотечна справа відбивається в абсолютних, середніх та відносних статистичних показниках, що сприяло розвитку бібліотечної статистики як науки.

У дослідженні С. Сірополка «Короткий курс бібліотекознавства...» значну увагу приділено розвитку вчення про бібліотечну справу як галузь інформаційної, культурної, освітньої діяльності суспільства, спрямовану на створення і розвиток мережі бібліотек, функціонування та обробку бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного й довідково-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотек, підготовку та підвищення кваліфікації фахівців у галузі бібліотечної справи, наукове й методичне забезпечення розвитку бібліотечної діяльності⁵².

Дослідник зазначав, що розвиток бібліотечної справи залежить значною мірою від належної її організації. На під-

⁵⁰ Василенко О. М. Діяльність С. Сірополка в галузі бібліотечної статистики / О. М. Василенко // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 72.

⁵¹ Там само.

⁵² Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [Електронний ресурс] : Закон України від 16 берез. 2000 р. № 1561-III // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. дані. – К., 2000. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1561-14>. – Назва з екрана ; Див також: Карташов Н. С. Общее библиотековедение : учебник : в 2 ч. / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М., 1997. – Ч. 2 : Карташов Н. С. Общая теория библиотечного дела / Н. С. Карташов. – С. 117.

ставі вивчення теорії та практики бібліотечної справи «... країн, що випередили нас на культурному полі...» він виокремив «основні засади уладження бібліотечної справи». Було охарактеризовано кілька основних принципів організації та функціонування бібліотечної справи, що становлять систему взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів і впливають на її організацію і функціонування лише внаслідок комплексного використання⁵³. Одним з головних серед них він називав загальнодоступність бібліотек, наголошуючи, що «загальнодоступність бібліотек означає не тільки те, що населення повинно бути забезпечено бібліотеками, але й те, що устрій та внутрішня організація її мусить відповідати духовим потребам населення»⁵⁴, що вказувало на розвиток його поглядів на загальнодоступність, висловлених у попередніх працях, та виокремлення ним умов для її втілення. Так, С. Сірополко вважав, що загальнодоступність забезпечувалась також, наданням можливостей використовувати бібліотечні ресурси населенню країни, яке має потребу у здобутті знань. Учений визначив кілька основних чинників, що дозволяли реалізувати цю потребу, зокрема усунення платні за користування книжками, порук і застав, що перешкоджали доступу до бібліотек більшій частині населення, а також наближення бібліотек до населення в територіальному відношенні утворенням стаціонарних та рухомих бібліотек, раціональним їх розміщенням на певній території, утворення максимальних зручностей бібліотечного обслуговування. Він виокремив «внутрішню загальнодоступність бібліотек, яка означала, що бібліотека мусить відповідати ступеневі духовного розвитку тих, чії потреби вона обслуговує»⁵⁵, що вказувало на певні функції загальнодоступності.

Крім загальнодоступності, учений розробляв такий важливий принцип організації бібліотечної справи, як планомірна організація бібліотечної мережі, що мала на меті утворення єдиної системи бібліотечного обслуговування населення, об'єднання бібліотечних ресурсів певної тери-

⁵³ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 45. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

⁵⁴ Там само. – С. 143.

⁵⁵ Там само. – С. 46.

торії незалежно від підпорядкованості бібліотек. Він виявив фактори, що сприяли реалізації цього принципу, серед яких було планування, необхідне для упорядкування мережі бібліотек, розробка регіональних і міжрегіональних програм їх розвитку, подолання протиріч між інформаційними потребами та бібліотечними ресурсами, організація управління процесами диференціації й інтеграції бібліотечного обслуговування.

С. Сірополко відзначив ще один принцип побудови бібліотечної діяльності – державний характер бібліотечної справи, який проявлявся у наданні державою фінансової підтримки бібліотекам, призначення в розпорядження місцевих органів управління видатків на утримання бібліотек. Крім того, важлива роль належала державним структурам управління бібліотечною справою у розробці бібліотечного законодавства, організації та проведенні професійних з'їздів, конференцій, форумів, виданні спеціального галузевого журналу тощо. Водночас до обов'язків держави входило також утримання своїм коштом таких установ загальнодержавного рівня, як національна бібліотека, Книжкова палата, УНДІК. Він вважав, що як соціальна установа бібліотека існує для загальної користі суспільства й тому повинна підтримуватися державою та громадськими інституціями, та поставив питання про організацію управління бібліотечною справою органами місцевого самоврядування, побудовану за територіальним поділом, про утворення губернських, повітових та волосних рад з бібліотечної справи, до складу яких входили би представники місцевого населення, просвітніх та інших товариств. Завдання цих рад полягали у здійсненні статистичного обліку громадських бібліотек, розробці плану їх діяльності, плану розвитку бібліотечної мережі, тобто йшлося про організацію управління бібліотечною справою територіального рівня, головними функціями якого є раціональне розміщення та використання бібліотечних ресурсів і розвиток бібліотечної справи території, розробка регіональних бібліотечних програм, координація діяльності бібліотек тощо.

У цьому дослідженні, як і в попередніх своїх бібліотекознавчих працях, С. Сірополко продовжував розвивати думку про участь громадськості та місцевого населення у керівництві бібліотечною справою як одну з важливих засад

організації бібліотечної справи, зазначаючи необхідність активнішого запровадження цього положення у практичну діяльність. Залучення громадськості до роботи у бібліотечних радах, товариствах, бібліотечних комісіях могло б допомогти бібліотекам у пошуку додаткових джерел їх фінансування, відкритті й утриманні бібліотек на громадських засадах, поширенні відомостей про роботу бібліотеки тощо.

До числа важливих принципів належної організації бібліотечної справи він зараховував «забезпечення бібліотек фаховою обслугою»⁵⁶ і розвивав раніше висловлені ним думки про залучення учителів до роботи у книгозбірнях, можливого сполучення однією особою обов'язків учителя і бібліотекаря, а також звертав увагу на належну оплату праці бібліотекаря. Оскільки забезпечення книгозбірень підготовленими фахівцями було однією з основних засад організації бібліотечної справи, то важливим видавалось утворення системи навчання для бібліотекарів та осіб, охочих працювати у книгозбірнях. В цілому ж запровадження викладених засад організації і функціонування бібліотечної справи мало сприяти, на думку вченого, одній меті: «Громадські бібліотеки потрібні остільки-ж, як громадські ліхтарі»⁵⁷.

Разом з обґрунтуванням основних принципів організації бібліотечної справи С. Сірополко у своєму дослідженні розглянув такі головні складові бібліотеки як книжковий фонд, читачі, бібліотекарі та матеріально-технічну базу, що дозволяє вважати виокремлення ним на інтуїтивному рівні основних складових бібліотеки як системи. Зокрема, учений дослідив одну з важливих проблем організації роботи бібліотеки, якою є становлення і формування її фонду, упорядкування сукупності документів, що відповідає завданням і профілю бібліотеки та призначений для використання й зберігання, а також утворення впорядкованого сховища знань, що забезпечує можливість управління створеним документально-інформаційним ресурсом⁵⁸. Бібліотечний фонд становить важливий елемент системи «бібліотека». В

⁵⁶ Там само. – С. 44.

⁵⁷ Там само. – С. 50.

⁵⁸ Лобузінна К. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / Катерина Лобузінна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. В. Вернадського ; [відп. ред. О. С. Онищенко]. – К., 2012. – С. 197.

основі його комплектування, вважав С. Сірополко, має бути ідея діяльної бібліотеки, сутність якої полягає в тому, що книгозбірня не повинна вичікувати читачів, а сама мусить притягати до себе навіть байдужих до книжок людей. Висвітлюючи питання організації комплектування бібліотек, він наголошував, що найголовнішим у бібліотечній справі є встановлення тих засад, якими необхідно користуватися при комплектуванні бібліотеки, оскільки від складу її фонду залежить виконання нею основного призначення – найповнішого задоволення духовних потреб читачів. На думку автора, основне завдання комплектування бібліотеки полягало в тому, що «...кожна бібліотека повинна бути так складена, щоб вона поширювала в читачах потребу загальної освіти та задовольняла цю потребу...»⁵⁹.

В основу формування фонду закладалось дослідження інформаційних потреб читачів з метою їх задоволення, а також формування цих потреб. С. Сірополко зазначав, що для належної організації комплектування фонду необхідно вивчати читацькі запити. В цьому питанні значна роль відводилась аналізу вивчення використання фонду в ході дослідження інформаційних потреб користувачів, під час якого важливо було з'ясувати, які книжки більш за все цікавили користувачів, чи вони могли використовувати отриману інформацію у своїй практичній діяльності тощо. Вивчення запитів читачів є важливою умовою встановлення загальних параметрів відбору, на чому ґрунтується вироблення стратегії розвитку фонду бібліотеки⁶⁰.

Що до комплектуванні книгозбірень, то С. Сірополко висловлювався проти використання обов'язкових каталогів з їх цензурними обмеженнями і підтримував демократичні засоби поповнення фонду, для виконання соціального призначення бібліотеки. У зв'язку з цим він назвав кілька правил, першим серед яких було здійснення систематичного відбору книжок відповідно до попиту читачів і ступеня їхньої підготовки. Другим правилом він вважав уникнення

⁵⁹ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 86. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

⁶⁰ Стрішенець Н. В. Сучасна американська бібліотечно-інформаційна терміносистема: бібліотекознавчий аспект / Н. В. Стрішенець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 127.

громадською бібліотекою будь-якого однобічного політичного, національного чи релігійного напрямку щодо змісту фонду бібліотеки, яка «...повинна по змозі задовольняти різні напрями й погляди читачів, дбаючи про те, щоб кожна літературна, наукова, філософська та інша течія знайшла собі місце в бібліотеці, як вона найшла собі місце в житті»⁶¹. Це означало, що головною метою під час комплектування бібліотеки є «...говорити народові правду і лише правду. Ніякого затемнювання, ніякого накручування в цей або другий бік, хоч би політична потреба хвилі вимагала прихилення світогляду. Девізою нашою повинно бути в тім напрямі незабутні ніколи слова М. Драгоманова "Неправда – не просвіта"»⁶². Третім правилом, за яким має здійснюватись комплектування, він вважав забезпечення бібліотек книжками, надрукованими літературною мовою тих національностей, які вона обслуговує. Це було особливо актуальним для українських бібліотек, зважаючи на тривалі цензурні перешкоди з боку пануючої влади щодо наповнення фондів книгозбірень друками рідною мовою. Наступне правило стосувалось необхідності врахування обсягу видань при формуванні фонду, який не потрібно переобтяжувати «летючками», хоча й варто зважати на можливість задоволення потреб читачів, які навчаються грамоти за допомогою так званих «метеликів».

Також, звертаючи увагу на джерела комплектування, дослідник зазначав, що одержані книжки як пожертва чи подарунок потрібно приймати, але пускати в обіг лише вартісні видання, а решту надсилати до Книжкової палати чи бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка, і в цьому контексті можна відзначити порушену ним проблему джерел документопостачання книгозбірень, коли переваги для користувачів та рівень сервісу зростають, а затрати бібліотеки мінімізуються⁶³.

Висловлюючи думку, що в цілому книжковий фонд бібліотеки «...повинен рости досередно: з початку для кож-

⁶¹ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 91. — (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

⁶² Там само.

⁶³ Соляник А. А. Система документопостачання бібліотечних фондів: закономірності розвитку : монографія / А. А. Соляник ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2005. – С. 35.

ного відділу слід придбати більше приступні книжки, а далі – більше ґрунтовні й поважні»⁶⁴, С. Сірополко торкнувся проблеми розвитку фонду; незважаючи на те, що сам термін «розвиток фонду» з'явився лише у 60–70-х рр. ХХ ст., проте це явище та його складові формувались впродовж тривалого часу розвитку бібліотечної справи. Якщо вважати, що поняття «розвиток фонду» включає розроблену програму формування фонду бібліотеки, котра відповідає би потребам читачів, враховувала ступінь використання, його оцінку та підтримку в актуальному стані, своєчасне вилучення непрофільних, мало використовуваних видань⁶⁵, то слід зазначити, що С. Сірополко поставив питання про процес систематичної побудови фонду книгозбірні з метою задоволення різноманітних духовних потреб читачів.

Учений висловився з приводу складу книжкового фонду народних бібліотек за змістом, відзначивши, що він має бути універсальним, за висловом С. Сірополка – енциклопедичним, а за типологічними характеристиками видань – її фонд повинні складати популярні, науково-популярні й наукові книги. Особливо наголошувалось на необхідності систематичного проведення відбору друків з усіх галузей знань та різних типологічних ознак, що вказувало на потребу постійного тематико-типологічного наповнення та поточного формування фонду книгозбірень.

С. Сірополко також розглядав питання мовного складу бібліотечного фонду, зазначаючи необхідність мати книжки іноземними мовами, а також найкращі переклади зарубіжної літератури українською мовою. Учений погоджувався із пропозицією М. Драгоманова більш уважно й безпосередньо вивчати праці європейських учених, тому що «врятуватись... ми можемо тільки тоді, коли, стоячи ногами й з серцем на нашій Україні, ми будемо держати свої голови в Європі, а руками обнімати по меншій мірі всю Слов'янщину»⁶⁶.

⁶⁴ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 97. — (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

⁶⁵ Стрішенець Н. В. Сучасна американська бібліотечно-інформаційна терміносистема: бібліотекознавчий аспект / Н. В. Стрішенець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 127.

⁶⁶ Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм / Михайло

Необхідною умовою належного комплектування книжкового фонду народних бібліотек було визнання пріоритетної ролі творів красного письменства у його складі. Для підтвердження цієї думки учений навів дані про досвід громадських бібліотек Західної Європи, а також просвітніх товариств, які встановили загальні основи змістового наповнення фонду, визначивши, що у кількісному обчисленні твори красного письменства становлять 45 % його складу, історична література складає 15 %, природознавча – 15 %, сільськогосподарська книга – 8 %, дитяча – 5 %, суспільствознавчі видання – 5 %, релігійна література має 5 %, медицина – 2 %⁶⁷.

Зважаючи на великий відсоток творів художньої літератури у складі книжкового фонду, С. Сірополко висловив побажання не обмежуватися тільки їх мистецьким та естетичним потенціалом, а залучати до здійснення навчальної та виховної функцій, читачів же варто привчати до читання критичних статей про окремі твори письменників та історію письменства. Він навіть пропонував складати каталоги творів красного письменства з урахуванням освітнього рівня читачів, яких поділив на два види: малоосвічені, які потребують залучення до бібліотеки, та інші, хоч і більш підготовлені, але які не можуть самотійно приступити до поважного читання.

У відділах релігійної літератури ученим пропонувалось мати, крім Євангелія, Біблії та життя святих, книжки релігійно-морального змісту, про роль церкви, про різні віри, про початок та історію релігії. Науково-популярні відділи в усіх народних бібліотеках варто складати так, аби їх зміст відбивав всесвіт у всіх його явищах, а також історію, географію, природознавство, сільське господарство, суспільствознавство, правознавство, а науково-популярні книжки, зібрані у відповідному відділі, правдиво та зрозуміло б викладали відомості про досягнення світової наукової думки та об'єктивно відтворені події минулого та сучасного розвитку людства.

Петровиц Драгоманов // Літературно-публіцистичні твори : у 2 т. / Михайло Петровиц Драгоманов. – К., 1970. – Т. 2. – С. 102.

⁶⁷ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 94. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

Окремо дослідник звернувся до проблеми комплектування дитячою літературою спеціальних відділів загальнодоступних бібліотек, оскільки через відсутність достатньої кількості дитячих бібліотек читацькі потреби дітей задовольняли ці спеціальні відділи. В контексті тематики дитячого читання він вважав, що перше місце серед літератури для найменших читачів належить казкам, звіриному епосу, міфам та легендам, а в 7–8 років починає розвиватися зацікавлення правдивим життям, що примушує дітей шукати відповіді на свої запитання у дорослих та в книжках. У підлітковому віці, коли у дитини зароджуються ідеали та розвиваються поетичні поривання, вважав С. Сірополко, настає час для читання вибраних творів красного письменства, кращих творів романтики⁶⁸. Для полегшення комплектування спеціальних відділів він подав орієнтовний перелік україномовних дитячих книжок вітчизняних та зарубіжних авторів, частина яких була включена до раніше підготовленого ним «Взірцевого каталогу шкільної та народної бібліотеки» (Київ, 1918).

Він торкнувся також проблеми збереження фонду, зважаючи на необхідність реалізації меморіальної функції бібліотеки, зокрема здійснення попереднього опрацювання книжок, що надходили до бібліотеки у м'якій обкладинці. Як зазначав Б. Борович, книжки без обкладинки не повинні видаватися й навіть не повинні ставитися на книжкові полиці бібліотек⁶⁹. С. Сірополко висловив цінні практичні поради бібліотекарям щодо усунення дефектів зіпсованих сторінок та палітурок, зупинився на важливості праці інтролігаторів. Щодо організації збереження фонду, то учений звернув увагу на важливу фондознавчу проблему, якою є гігієна книжок, пропонував вивчати засоби боротьби з хворобами рукописних та друкованих видань, бактеріями, цвіллю, мишами, а також роботу з неохайними читачами, зі зберігання паперу, тобто йшлося про санітарно-профілактичні заходи у бібліотеці з метою продовження життя книги. З цією ж метою він закликав опановувати методи пожежної безпеки бібліотечного фонду із застосуванням спеціального обладнання.

⁶⁸ Там само. – С. 103–104.

⁶⁹ Борович Б. Организация и ведение небольших библиотек. (Опыт практического руководства) / Б. Борович. – Харьков, 1918. – С. 51.

Він ставив питання про необхідність взаємного книгообміну між бібліотеками в контексті корпоративної взаємодії бібліотек для забезпечення доступу читачів до наукової літератури, незалежно від місця їх проживання. Така постановка проблеми обумовлювалась зростанням кількості назв видавничої продукції, збільшення обсягу книжкового фонду, але обмеження коштів для придбання видань та приміщень для їх зберігання унеможливило комплектування окремими бібліотеками своїх фондів з достатньою повнотою. Запровадження ж відповідної взаємодії при комплектуванні бібліотек сприяло економії їх коштів.

С. Сірополко розглядав проблеми комплектування книжкового фонду в контексті організації обслуговування читачів. Книжковий фонд бібліотеки є бібліотечним інформаційним ресурсом, який забезпечує функції посередника між користувачем і знаннями в документальній комунікації і орієнтований на представлення змісту документів⁷⁰, з метою сприйняття знань, засвоєння та перетворення у нові знання, а також сприяє появі нового інформаційного ресурсу внаслідок взаємодії книжки й читача. Належне інформаційне забезпечення осіб, які користуються послугами бібліотеки, С. Сірополко ставив серед пріоритетних завдань бібліотечної діяльності. Він зазначав необхідність застосування таких принципів організації роботи з читачами, як комфортність, толерантність, плюралізм. Особливу увагу він приділяв різним формам роботи з відвідувачами бібліотеки, зокрема організації бесід при записі читачів до бібліотеки, що давало можливість зібрати основні відомості про особу: «бібліотекар мусить знайомитися з духовим обличчям кожного читача та поручати йому таку книжку, яка цілком задовольняла б його»⁷¹. Учений пропонував здійснювати класифікацію читачів не лише за віковими ознаками, але й отримувати їх соціокультурну й демографічну характеристику для диференційованого обслуговування. Важливим він вважав проведення бесід про рекомендова-

⁷⁰ Лобузінна К. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / Катерина Лобузінна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. В. Вернадського ; [відп. ред. О. С. Онищенко]. – К., 2012. – С. 217.

⁷¹ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 107. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

ну й прочитану літературу з метою виявлення освітнього та культурного рівня відвідувача бібліотеки, здійснення індивідуального підходу, а також підготовку списків літератури для читання та рекомендаційних каталогів, що сприяло б розширенню загальноосвітнього та професійного рівня користувачів.

Ставлячи питання про те, «хто саме має взяти на себе комплектування бібліотеки»⁷², С. Сірополко зазначав, що, перш за все, це право належить читачам, відповідно до їхніх потреб, які вивчають бібліотекарі за допомогою соціологічних методів, в тому числі й письмового опитування, коли відвідувачі залишають свої замовлення у спеціально призначеному для цієї мети зошиті. Він також вважав за необхідне вивчення думок читачів про їхнє ставлення до бібліотеки та рівень задоволення інформаційних потреб за допомогою проведення анонімного письмового опитування, збирання інших відомостей, необхідних для покращення інформаційно-бібліотечного забезпечення користувачів.

В контексті організації бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів С. Сірополко зупинився на проблемах задоволення їхніх інформаційних потреб, порушуючи одну з дискусійних тем у теорії бібліотечного обслуговування, що стосується правомірності керівництва читанням: «Дуже спірне питання, в якій мірі задовольняти попит читачів на книжки, – чи кожне домагання читача повинен задовольняти бібліотекар, чи він має право в деякій мірі кермувати своїми читачами»⁷³. Сам же С. Сірополко належав до тих бібліотекознавців, які вважали, що бібліотекар повинен здійснювати керівництво читанням відвідувачів бібліотеки, про що він писав у своїх статтях, постійно шукаючи нові методики цього процесу. Зокрема, він спробував згрупувати читачів за їхніми інтересами, поділяючи погляди М. Рубакіна, засновника бібліотечної психології, стосовно поділу читачів, здійсненого за такими відмінностями в уподобаннях: «...є читачі, які люблять факти, інші мають нахил до філософії фактів; одним більше подобається книжка з настроєм, тоді як інші вимагають безсторонності і т. д.»⁷⁴. Спостереження за психологією різних читацьких

⁷² Там само. – С. 93.

⁷³ Там само. – С. 89.

⁷⁴ Там само. – С. 108.

груп та вивчення статистики читання бібліотечних книжок необхідно було для складання рекомендаційних списків та каталогів, що допомагають бібліотекареві здійснювати керівництво читанням відвідувачів бібліотеки. У зв'язку з цим він пропонував, щоб кожний бібліотекар вивчав психологію читачів і сам склав подібну до розробленою М. Рубакіним схеми читачів своєї бібліотеки, пропонуючи таким чином використовувати результати вивчення психологічних явищ, пов'язаних зі сприйняттям друкованих текстів, в організації бібліотечного обслуговування та читачезнавстві.

Не лише в контексті вивчення психології читачів розглядав роль бібліотекаря С. Сірополко, а вважав проблему означення професійних обов'язків бібліотекаря та засобів їх виконання важливою складовою науки про бібліотеку. Загалом С. Сірополко відводив важливу роль бібліотекарю в організації роботи бібліотеки, зазначаючи: «Мало того, щоб бібліотека була складена з відповідних книжок; необхідно, щоб ці книжки дійшли до читачів і як слід засвоювалися ними. Це стає головним завданням бібліотеки, – с. т., в уділ йому [бібліотекарю] припадає провід у читанні книжок відвідувачами бібліотеки»⁷⁵. Якщо у визначенні поняття «бібліотека» С. Сірополко наводив два елементи («книга – читач»), то, виходячи з визначення ролі бібліотекаря у роботі книгозбірні, складовими її елементами стають «книга – читач – бібліотекар». Використовуючи на інтуїтивному рівні елементи системного підходу, він підійшов до розуміння того, що бібліотеку утворюють кілька взаємопов'язаних елементів, а сама вона є складною системою і частиною системи соціальної комунікації.

До бібліотекаря у С. Сірополка було особливе ставлення, він називав його «душою справи», вважав, що «кожний ідейний бібліотекар, – а йому лише й місце в народних бібліотеках, – мусить бути загальноосвіченою людиною, с. т., мати знання в обсягу курсу середньої школи та бути свідомим бібліотечною справою»⁷⁶. «Бібліотекар має бути науково освіченою людиною, та до того ще й мистецьким критиком»⁷⁷. С. Сірополко також зважав на важливість належного фізичного стану бібліотекаря, зазначаючи, що «бібліотекар

⁷⁵ Там само. – С. 105.

⁷⁶ Там само. – С. 107.

⁷⁷ Там само. – С. 106.

мусить мати добре здоров'я (бібліотекарем не може бути глухий, сліпий, або кривий)»⁷⁸, а також комунікаційні здібності, лагідність та розсудливість у спілкуванні, бути відповідальним за свою ділянку в роботі.

Крім того, він вважав, що бібліотекар повинен допомагати читачеві опанувати методику читання, готувати рекомендації для читача щодо того, як саме слід читати книжку, наголошував на важливій ролі бібліотекаря загалом у розвитку культури читання. Бібліотекар мав також володіти вмінням пробудження інтересу, зацікавленості читача, пропонуючи йому книги, дібрані за різними критеріями, він був зобов'язаний стежити за новими книжками та рецензіями на них, користуватись рекомендаційними каталогами для задоволення інформаційних потреб читачів. Крім цього, бібліотекарю належало володіти методикою проведення бесіди з читачами про прочитане, а також укладання рекомендаційних покажчиків літератури для читачів з тих питань, що їх цікавлять. На бібліотекарів народних бібліотек покладался особливий обов'язок створення рекомендаційних каталогів для читання книжок українською мовою, організації з цією метою товариств для опрацювання матеріалу, який пізніше міг би бути переданий до наукової або культурно-освітньої установи для видання⁷⁹. Як зазначав один із рецензентів праці С. Сірополка, невирішене питання, чи повинен бути бібліотекар «універсальним бібліографічним довідником, чи тільки видатчиком запитуваних по каталогу книг», було поставлено автором цікаво й глибоко⁸⁰.

С. Сірополко порушив світоглядну проблему бібліотечної професії, вважаючи, що ідейний бібліотекар є безпосереднім учасником спільної культурно-просвітньої справи, до його обов'язків належить організовувати свою роботу в тісному взаємозв'язку з іншими культурно-освітніми заходами: під час проведення екскурсії бібліотекар повинен допомогти її керівникові підготовкою екскурсантів до найповнішого використання всіх можливостей екскурсії шляхом організації книжкової виставки щодо її теми; в справі організації музею

⁷⁸ Там само. – С. 107.

⁷⁹ Там само. – С. 109.

⁸⁰ Милославский П. Библиотечковедение : (о книге С. А. Серополко) / П. Милославский // Славян. кн. – 1926. – № 2. – С. 135.

бібліотекар зможе зібрати літературу, яка висвітлює історію місцевого краю; перед театральною виставою бібліотекар може скласти список тої літератури, яка є в бібліотеці щодо театрального твору та його автора, тощо⁸¹. Торкаючись ідейності бібліотекаря, С. Сірополко порушував проблему світогляду і вчинку людини, яка керується у своїй діяльності певною ідеологією. Світогляд можна розглядати як своєрідний синтез видів знань й різноманітних смислів осягнення світу людиною, не звичайний процес засвоєння готового знання, а внутрішню роботу і самоздобуття, як інтеграцію знання і почуття у переконання, а також як орієнтацію на вирішення найважливіших проблем людського існування та вираження імперативу поведінки людини та сенсу її життя⁸². Вчинок же становить свідому практичну дію, що оцінюють як акт морального самовизначення, у якій людина стверджує себе як особистість стосовно іншої людини, себе самої, групи, спільноти, природи загалом. Вчинок є головною одиницею соціальної поведінки, завдяки якій формується особистість людини у свідомій дії, позиції, ставленні, пошуку істини⁸³. Отже, С. Сірополко поставив проблему соціально-світоглядних аспектів бібліотечної професії та необхідності вивчення їх впливів на формування змісту, форм і характеру його професійної діяльності. Він вказав на соціальне призначення бібліотекаря, виклав загальні та фахові вимоги до його діяльності, які полягали у виявленні соціальних та професійних позицій її представників, визначенні соціальної значущості бібліотекаря, ставлення до своєї роботи, фахових цінностей, професійної самоосвіти

⁸¹ Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 110. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

⁸² Хайруліна Ю. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний характер : монографія / Юлія Хайруліна ; МОНмолодьспорту України ; за наук. ред. В. П. Беха. – К., 2011. – С. 30–32. – Відомості доступні також з Інтернету: http://enpruir.ppu.edu.ua/bitstream/123456789/74/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%A5%D0%B0%D0%B9%D1%80%D1%83%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0.pdf.

⁸³ Вчинок [Електронний ресурс] // Психологія.UA : все по психології для освіти. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://psychologiya.org.ua/vchynok.html>. – Назва з екрана.

та самовиховання, що загалом створювало умови для теоретичного осмислення бібліотечної професії.

Продовжуючи вивчення бібліотеки він розглянув ще одну її складову, якою була матеріально-технічна база – комплекс матеріальних і технічних засобів, що забезпечують проведення бібліотечної роботи і пов'язані з обслуговуванням користувачів, придбанням, обробкою і зберіганням документів, виробничо-службовою роботою бібліотеки в цілому, включаючи діяльність її підсобних лабораторій і майстерень⁸⁴. На його думку, книгозбірня, незалежно від її величини, повинна мати окреме помешкання, а при будівництві бібліотеки необхідно звертати увагу на архітектуру будівлі, на відповідність приміщення існуючим санітарно-гігієнічним нормам, щоб «своїм зовнішнім виглядом тішила зір і відповідала національному почуттю»⁸⁵. Не оминув увагою дослідник й інтер'єр книгозбірні, вказав на необхідність забезпечення установи належним бібліотечним обладнанням, відкритими полицями для книжок тощо. Він також торкнувся проблеми збереження бібліотечних приміщень, забезпечення їх охорони від пожежі.

Новаторським стало використання С. Сірополком у своєму дослідженні компаративного підходу до викладення історії бібліотечної справи світу та України. Суттєвою його заслугою було прагнення представити найбільш знакові події та факти із всесвітньої історії бібліотечної справи, простежити тенденції розвинених держав світу – США, Англії, Німеччини, а також ЧСР, що «попередили нас на культурному полі»⁸⁶, процеси розвитку бібліотеки як суспільного явища, виявляючи її вплив на розвиток світової цивілізації. В історії бібліотечної справи України автор виокремив вагомі факти бібліотечної культури, розкрив особливості перших монастирських книгозбірень, появи та розвитку книгодрукування, функціонування бібліотек братств, бібліотечної діяльності земств, особистих бібліотек української інтелектуальної еліти, демократичних перетворень бібліотечної

⁸⁴ Мотульський Р. С. *Общее библиотековедение : учеб. пособие для вузов* / Р. С. Мотульський. – М., 2004. – С. 123.

⁸⁵ Сірополко С. *Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи* / С. Сірополко ; передм. авт. – Л., 1924. – С. 51. – (Учитесь, брати мої ; ч. 8).

⁸⁶ Там само. – С. 14.

справи доби Української революції 1917–1923 рр., а також охарактеризував бібліотечне будівництво радянської та Галицької України початку 20-х рр. ХХ ст. Це дозволило йому вперше систематизувати знання з вітчизняної історії бібліотечної справи й викласти їх у хронологічній послідовності, виявивши чинники, що впливали на розвиток бібліотечної галузі України. Особливого роду систематизація фактичного матеріалу дозволила виокремити певні хронологічні періоди історії бібліотечної справи, закласти основи її наукової періодизації. Він зупинився на соціально-економічних та політичних впливах, питаннях правового регулювання діяльності бібліотек, аналізуючи дії державних наказів, указів, урядових законів та правил, а також на якісних змінах, що відбувались у багатовіковому процесі бібліотечного будівництва різних періодів його розвитку, та зазначити неперервність бібліотечних традицій від часів Київської Русі.

Висвітлення подій минулого вітчизняної бібліотечної справи і минувшини розвинених світових держав було підпорядковано визначеній дослідником меті: «Порівняння свого й чужого допоможе нам, з одного боку, з'ясувати, чого саме бракує нам у бібліотечній справі, з другого – намітити той шлях, який може призвести до кращого розвитку самої справи»⁸⁷. Отже, застосування методу порівняльного аналізу при вивченні зарубіжної й української історії бібліотек дозволило узагальнити досвід бібліотечного будівництва в США, Англії, Німеччині та ЧСР, виявити загальне та особливе у розвитку бібліотечної справи різних країн та України. Застосування цього методу сприяло об'єктивній оцінці процесів, що відбувались в бібліотечній сфері, та започаткувало специфічну галузь вітчизняної бібліотечної науки – компаративне бібліотекознавство, що пізніше знайшло свій розвиток у працях українських учених. Впровадження С. Сірополком метод порівняльного аналізу у вивчення історії різних національних моделей бібліотечної справи дозволив виявити послідовність виникнення, функціонування та зникнення різних типів і видів бібліотек, подібність й відмінність між ними у різних країнах та в різні епохи, а також простежити впливи світових і регіональних соціокультурних процесів на бібліотечну діяльність.

⁸⁷ Там само.

Велику практичну цінність мають додатки видання «Короткий курс бібліотекознавства...», серед яких – вірець звіту про діяльність бібліотеки за поточний рік, картка читача, форма звіту про читальню. Значний інтерес становлять «Правила бібліотеки», в яких викладені права та обов'язки читачів, та «Інструкція для бібліотекаря», де визначені обов'язки бібліотекарів, що призначались для практичного використання працівниками бібліотек. На особливу увагу заслуговує «Список бібліографічних покажчиків», до якого включено основні видання на допомогу бібліотекарю в справі організації роботи бібліотеки.

Після виходу книжки друком високу оцінку їй дав С. Петлюра, у своєму листі до С. Сірополка він писав: «Я забув подякувати Вам за прислану мені книжку про бібліотекознавство. А перечитав я з приємністю і дуже жалкую, що не маю змоги слідувати Вашим порадам в улаштуванні власної бібліотеки. А взагалі вважаю вашу брошуру цінною і потрібною для українського культурного будівництва. Бажаю цій книжці найбільшого поширення»⁸⁸. Інший рецензент, знавець історії української книги й преси О. Саліковський, який вже у 1924 р. назвав С. Сірополка «одним з найвизначніших наших фахівців у царині позашкільної освіти, особливо бібліотекознавства», відзначав, що вперше українською мовою видано книжку з бібліотекознавчої проблематики, потреба в якій вже давно усвідомлювалась, і звернув увагу на її практичну вагу. Водночас він висловив побажання щодо висвітлення значення та функцій шкільних бібліотек, розширення списку літератури для дітей, рекомендованої для комплектування фонду книгозбірень, і зовсім не погодився з думкою С. Сірополка про те, що в народних бібліотеках мають бути «соромницькі» книжки⁸⁹.

Український педагог, мовознавець і публіцист Є. Грицак також озвався позитивною рецензією на працю С. Сірополка, відзначивши актуальність книжок про бібліотеч-

⁸⁸ Лист С. Петлюри до С. Сірополка від 2 березня 1925 р. – Зберігається у автора.

⁸⁹ Саліковський О. [Рецензія] / Ол. С-кий // Учитель. – Л., 1925. – Т. 2. – С. 152–153. – Рец. на кн.: Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко; передм. авт. – Л.: Накладом фонду «Учітеся, брати мої»; 3 друк. Вид. Спільн «Діло», 1924. – 127 с. – (Учітеся, брати мої; ч. 8).

ну справу в той час, коли необхідно «майже всюди відновлювати чи закладати наші книгозбірні, знищені війною», вказав на її практичне значення. Рецензент також зазначив, що книжку написав «спеціаліст, знавець свого діла», який всебічно висвітлив бібліотечну справу, але разом з цим висловив побажання про необхідність більш докладного вивчення історії та історіографії галицьких бібліотек⁹⁰.

Відомий російський бібліограф і діяч книги П. Милославський також високо оцінив працю С. Сірополка, охарактеризувавши автора як «авторитетного фахівця з питань позашкільної просвіти взагалі, і бібліотечної справи зокрема», зазначивши, що вона має значний інтерес як для звичайного читача, так і для кваліфікованого бібліотечного працівника. Водночас він висловив деякі побажання щодо змісту окремих положень, зокрема висвітлення питання бібліотечної класифікації, принципів комплектування фонду народних бібліотек, заснування спеціальних книгозбірень, функцій бібліотекаря тощо. Особливо рецензент наголосив на відсутності матеріалу з історії бібліотечної справи Росії, наявність якого могла б суттєво доповнити інформацію про бібліотечну справу світу⁹¹.

Після виходу роботи С. Сірополка спостерігалась активізація бібліотекознавчих досліджень, розвитку теоретичних і практичних основ бібліотечної справи, в першу чергу на західноукраїнських землях, зокрема, його ідеї знайшли продовження у методичних розробках о. М. Ріпецького, присвячених організації роботи бібліотек, а також у публікаціях В. Левицького, Б. Чайковського та Я. Веселовського – з проблем бібліотечної статистики та професійної освіти, Н. Дорошенко, яка вивчала питання тематичного складу бібліотечних фондів та читачезнавства. Видання спонукало провідних просвітян Галичини до створення власних науково-методичних розробок, що деталізували основні

⁹⁰ Грицак Є. [Рецензія] / Є. Грицак // Укр. голос. – 1924. – 26 жовт. (№ 43). – С. 4. – Рец. на кн.: Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи / С. Сірополко; передм. авт. – Л.: Накладом фонду «Учітеся, брати мої»; 3 друк. Вид. Спільки «Діло», 1924. – 127 с. – (Учітеся, брати мої; ч. 8).

⁹¹ Милославский П. Библиотечное ведение: (о книге С. А. Серополко) / П. Милославский // Славян. кн. – 1926. – № 2. – С. 133–135.

технологічні процеси бібліотечної роботи⁹². Деякі сучасні дослідники справедливо вважають, що теперішньому та майбутньому поколінню бібліотекарів та книгознавців потрібно якнайчастіше звертатися до цієї праці С. Сірополка для найглибшого та найкращого осмислення сучасних проблем бібліотечної та книжкової справи⁹³.

В цілому ж значення монографічного дослідження С. Сірополка «Короткий курс бібліотекознавства...» полягало у створенні концепції українського бібліотекознавства, виявленні сутності бібліотекознавства як науки, визначенні об'єкта, завдань, методів та структури, емпіричного базису у вигляді «техніки бібліотечної справи», розкритті його зв'язків у системі наук, розробці понятійно-категоріального апарату, загалом розвитку теорії українського бібліотекознавства, що, зокрема, свідчило про закладання в українській гуманітаристиці самостійної галузі знань. Поява цієї роботи вказувала на початок методологічного періоду в розвитку українського бібліотекознавства, коли накопичені знання потребували виокремлення об'єкта, завдань, структури та методів бібліотечної науки.

Дослідження стало помітним внеском у розвиток загальнотеоретичних основ вітчизняного бібліотекознавства, у розробку учення про бібліотеку. С. Сірополко інтуїтивно виділив основні елементи системи «бібліотека» й означив зв'язки між ними, що сприяло розвитку уявлення про бібліотеку як двохелементну систему «книга – бібліотека», трьохелементну «книга – читач – бібліотекар», а також чотирьохелементну систему «книга – читач – бібліотекар – матеріально-технічна база», знайденню підходів до виокремлення відно-

⁹² Куванець Н. Е. Праця С. Сірополка «Короткий курс бібліотекознавства» в контексті розвитку теоретичних засад бібліотечної справи на західноукраїнських землях / Н. Е. Куванець // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 52–59.

⁹³ Маркус І. Значення «Короткого курсу бібліотекознавства» С. Сірополка як першого підручника з бібліотекознавства українською мовою [Електронний ресурс] / Маркус Ія // Діловод : сайт інформ. спрямування. – Електрон. дані. – 2010. – Режим доступу: http://dilovod.com.ua/publ/stati/statti/znachennja_quot_korotkogo_kursu_bibliotekoznavstva_quot_s_siropolka_jak_pershogo_pidruchnika_z_bibliotekoznavstva_ukrajinskoju_movoju/4-1-0-502. – Назва з екрана.

шень між елементами бібліотеки, пов'язаних поміж собою особливими функціональними зв'язками, що отримало своє подальше поглиблене висвітлення в роботах бібліотекознавців пізнішої доби. Важливим став його внесок у вивчення фундаментальних проблем бібліотекознавства, пов'язаних з обґрунтуванням соціальної природи бібліотеки, типології та класифікації бібліотек.

В структурі бібліотекознавчого знання С. Сірополком було виділено «техніку бібліотечного діла», бібліотечну технологію, охарактеризовано різноманітні прийоми, методи та засоби, зумовлені багатofункціональністю бібліотечної діяльності та багатоманітністю технологічних підходів, виокремлено певні технологічні цикли, зокрема пов'язані з обслуговуванням читачів, формуванням і організацією бібліотечного фонду, утворенням інформаційно-пошукових систем, збереженням та використанням бібліотечних ресурсів для удосконалення діяльності бібліотеки й підвищення якості бібліотечної праці. Робота С. Сірополка мала вплив на розвиток каталогознавства, теорії бібліотечних інформаційно-пошукових систем. Розглядаючи карткові каталоги як обов'язковий елемент бібліотеки й основу бібліотечної діяльності, учений висвітлив їх структуру, функції та роль у виконанні завдань бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів, розкрив методику й особливості їх укладання та ведення, що сприяло розвитку знань про бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукову систему взаємопов'язаних і взаємокоординованих елементів, що різнобічно розкривають фонди бібліотеки.

Самостійною бібліотекознавчою проблемою, розробленою С. Сірополком, стала бібліотечна статистика. Ученим було визначено її об'єкт, мету, завдання та соціальне призначення, подано видову та функціональну характеристику, розкрито методи статистичних досліджень, показано засоби отримання статистичної інформації про роботу бібліотек, що сприяло розвитку як практичних аспектів бібліотечної статистики, так і її методологічних засад.

Значним є доробок С. Сірополка стосовно вчення про бібліотечну справу, що характеризується визначенням специфіки бібліотечної діяльності, розробкою її основних принципів організації та функціонування, формування бібліотечної системи. Певний внесок зроблено вченим у теорію

і практику управління бібліотечною справою – розробкою функцій, принципів, методів та форм організації системи управління, залучення громадських структур до участі в управлінні, використання планування, обліку, бібліотечної статистики, а також управління економічними процесами (фінансування) та кадровими ресурсами.

Очевидним є внесок С. Сірополка у розвиток часткового бібліотекознавства як частини комплексу розділів бібліотекознавства, що вивчають окремі складові бібліотеки як системи. Зокрема, вивчення бібліотечного фонду як складової системи «бібліотека» сприяло дослідженню теорії та основних принципів формування і розвою фонду бібліотеки, проблем його документопостачання, обліку й обробки, видового, типологічного та мовного складу, а також засобів розміщення і зберігання, структури та функцій управління бібліотечним фондом, що в цілому вплинуло на поглиблення знань про бібліотечні фонди, на збагачення вітчизняного бібліотечного фондознавства й часткового бібліотекознавства.

Розглядаючи читачів бібліотеки як елемент системи «бібліотека», С. Сірополко дослідив принципи організації бібліотечного обслуговування, основні форми, методи й засоби бібліотечного сервісу, запропонував класифікацію основних категорій читачів, виявив методи їх вивчення, запровадив використання бібліотечної психології, що в цілому розвивало теорію й методіку бібліотечного обслуговування, бібліотечне читачезнавство загалом.

Дослідження бібліотекаря як складової системи «бібліотека» дозволило розглянути зміст, форму і специфіку трудової діяльності бібліотекаря, світоглядні засади, обов'язки, професійні вимоги до бібліотечного спеціаліста, його фахового розвитку й самоосвіти, а також соціального призначення, престижу та особливості бібліотечної професії, що сприяло розвитку бібліотечної професіології у складі часткового бібліотекознавства.

В контексті окремих аспектів елементу «матеріально-технічна база» системи «бібліотека», наголошувалось на взаємозв'язку між архітектурою споруди, яка б «відповідала національному почуттю», гігієнічним нормам, нормам пожежної безпеки та обладнанням інтер'єру бібліотечного приміщення і умовами роботи бібліотекарів, на мотивації необхідності спеціальних приміщень і відповідного осна-

щення книгозбірень, що загалом сприяло можливості розгляду розвитку матеріально-технічної бази бібліотеки як на пряму бібліотекознавства та складової часткового бібліотекознавства.

До структури бібліотекознавства С. Сірополко включив історію бібліотечної справи, що дозволяло відтворити цінний фактичний матеріал, представити безперервний історико-бібліотечний процес на українських землях впродовж століть, запровадити метод порівняльного аналізу для висвітлення провідних тенденцій і напрямів, зробити узагальнення щодо розвитку бібліотеки та бібліотечної справи у всесвітній історії.

В цілому ж робота С. Сірополка «Короткий курс бібліотекознавства...» засвідчила формування ґрунтовних підвалин подальшого розвитку вітчизняної бібліотечної науки як складової частини наукової думки. Варто зазначити, що ця праця ученого у спеціальній літературі характеризується переважно як підручник, але, зважаючи на обсяг висвітлених та поставлених бібліотекознавчих проблем, використані підходи та методи аналізу, стиль викладеного матеріалу, а також список використаних джерел для написання, її варто вважати монографічним дослідженням в галузі українського бібліотекознавства, яке може бути застосовано з навчальною метою, оскільки підручник все ж таки повністю спрямований на навчання, а викладена в ньому інформація визначена певною програмою та вимогами дидактики.

Вихід цієї праці С. Сірополка, численних фахових статей, а також відзначення найцікавіших українських фахових видань рецензіями, що він написав, перебуваючи у польському Тарнуві, свідчить не лише про прагнення ученого не втрачати духовної єдності з Україною, зважаючи на відірваність від етнічних земель, а й про велику потребу участі у вітчизняній бібліологічній діяльності. Отже, перші еміграційні роки С. Сірополка, незважаючи на складнощі політичного, економічного та морального стану вченого й громадського діяча, був досить плідним у практичній і науковій праці українського бібліолога. І хоч фізично він знаходився поза межами України, але українство, яке було справою всього життя, залишалось в його серці, думках та діяльності.

РОЗДІЛ 4

БІБЛІОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ УЧЕНОГО ПРАЗЬКОГО ПЕРІОДУ (березень 1924 – лютий 1959 рр.)

4. 1. Проблематика бібліологічних досліджень

Зміна політики Польщі від другої половини 1923 р. стосовно української еміграції, коли польські урядові кола припинили допомогу українським організаціям і установам, позбавили права емігрантів на проживання, коли кожен з них щоденно підпадав під ризик бути виселеним з того чи іншого повіту та навіть за межі країни, багато хто був невлаштованим і не міг знайти заробітку, загалом тяжке моральне й матеріальне становище змушувало виїздити українців-емігрантів з Польщі до ЧСР та Франції, а дехто під впливом провокаційних чуток про «українізацію» виїздив в радянську Україну¹. До відомих діячів української еміграції радянські дипломати зверталися з пропозицією виїжджати самим та заохочувати повертатися інших². Але С. Сірополко зі своєю родиною, незважаючи на важкі умови життя політичного емігранта, вибрав чужину, усвідомлюючи всі наслідки повернення в більшовицьку Україну, проти режиму якого він так активно боровся.

Відсутність засобів до існування спричинила зміни в житті родини Сірополків, як й багатьох українських емігрантів у Польщі. Родина потерпала від матеріальної скрути, незважаючи на важку працю дружини С. Сірополка, Ніни Михайлівни, яка заробляла шиттям, гаптуванням й вишиванням, що не могло забезпечити навіть харчування. Як пригадувала дочка Олександра, в той час вони жили

¹ Українська політична еміграція 1919–1945. Документи і матеріали / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, ЦДАГО України. – К., 2008. – С. 107.

² Там само. – С. 105–107.

майже надголодь і, коли російські освітні діячі запропонували батькові працю у своєму вищому навчальному закладі, розшукавши його серед європейських політичних емігрантів, він дав свою згоду. С. Сірополка було обрано на посаду професора позашкільної освіти Російського педагогічного інституту імені Яна Амоса Коменського³. Напевно, нелегко далось С. Сірополку це рішення, і він як ніхто розумів його наслідки, але, ймовірно, ситуація була настільки безвихідною й безперспективною щодо працевлаштування та покращення свого життєзабезпечення, що ця пропозиція давала єдину можливість прогодувати себе й свою родину.

Серед сучасних науковців проблема життєзабезпечення населення України, а також окремих особистостей стає предметом спеціальних досліджень, оскільки виявлення динаміки життєзабезпечення різних верств громадян у різні історичні періоди утворює можливість для визначення впливу політичних, економічних і соціальних змін, що відбувались на території України, на зміни взагалі життєвого рівня українців⁴.

На сучасному етапі життєзабезпечення людей науковці тісно пов'язують з поняттям життєвого рівня, який є відображенням соціального стану суспільства й характеризується загальним обсягом споживчих благ, реальними доходами людей, рівнем споживання продовольчих та непродовольчих товарів і послуг, обсягом заробітної плати, громадських фондів споживання, умовами праці, тривалістю робочого дня та вільного часу, житловими умовами, розвитком охорони здоров'я тощо. Отже, проблема ґрунтовного вивчення особливостей динаміки основних показників життєвого рівня української інтелігенції, що вимушено перебувала у політичній еміграції після поразки Української революції

³ Цей навчальний заклад було відкрито 1 серпня 1923 р. у Празі для підготовки інструкторів з організації і керівництва народною освітою в майбутній Росії, він став центром підготовки вчителів для всіх російських емігрантських шкіл. У 1925 р. було припинено прийом слухачів, а з 1 січня 1927 р. він припинив своє існування. Детальніше див: Седова Е. Е. Педагогическое образование в русской межвоенной эмиграции / Е. Е. Седова // Педагогика. – 2008. – № 10. – С. 79–89.

⁴ Молчанов В. Життєзабезпечення населення України за часів П. Куліша / В. Молчанов // Історіографічні дослідження в Україні / [голова редкол. В. А. Смолій ; відп. ред. О. А. Удод]. – К., 2011. – Вип. 21. – С. 211.

1917–1923 рр., особливо в перші роки еміграційного життя, становить неабиякий інтерес в контексті мотивації її поведінки й потребує спеціальної розробки на основі виявлення та аналізу репрезентативної джерельної бази. Документи з Особового фонду С. Сірополка можуть також стати об'єктом дослідження, оскільки вони переконливо свідчать, що саме життєзабезпечення своєї родини змусило С. Сірополка після тяжких поневірянь і неможливості сталого заробітку, а також відсутності перспективи працевлаштування у Польщі, довгих роздумів і вагань все-таки прийняти пропозицію від російського навчального закладу в ЧСР навіть не в країні перебування, що знову вимагало переїзду та облаштування всієї сім'ї, зважаючи на трьох дітей, які потребували подальшого навчання. Отже з березня 1925 р. розпочався празький період діяльності С. Сірополка, що тривав впродовж майже тридцяти чотирьох років його життя.

Зрозуміло, що серед найближчих соратників С. Сірополка цей вчинок було сприйнято неоднозначно. Драматичність ситуації, якої неможливо було уникнути у такому досить-таки складному становищі, найбільш виразно постає з листа Голови Директорії УНР в екзилі С. Петлюри, який писав: «Ваше повідомлення про обрання Вас лектором на катедру позашкільної освіти в Російському Педагогічному Інституті в Празі, звичайно, не могло не вразити ні мене, ні мого компаньйона. Само собою зрозуміло, що для мене не потрібні Ваші запевняння що до ідейної відданості Вашої української державності, бо в цьому переконаний. Так само добре я знаю й ті перешкоди, які зустрічали Ви в справі досягнення можливостей працювати на ґрунті, добре Вам відомому, де Ви і авторитет здавна мали, і могли б чимало користи принести для нашої молоді, і взагалі для культурно-освітньої справи. <...> І все ж звістка про Вашу активну працю в Російській Інституції для мене була не тільки несподівана, а скажу одверто – болючою. Очевидна річ, що ті висновки з цього факта, які Ви самі вже передбачаєте, матимуть місце: і певні обвинувачення та запідозрення серед еміграції на Вашу адресу посиляться, і брудом Вас обливатимуть, і російським культур-трегером називатимуть. Але мене це менше цікавить, більше значіння я надаю тому фактові, що Ваше нове амплуа одбиратиме

у Вас багато часу і не дасть Вам змоги, хоч би й хотіли Ви, на працю – для укр[аїнської] культурно-освітньої справи. Виходячи з цих міркувань, я вважаю Вас загубленою силою, принаймні на довший час, для нашої справи. Даром грошей ніхто не дає, а коли Ви взяли за нове ампула, то од Вас вимагатимуть і праці великої. Отже ледве чи зможете Ви, поза цією працею, щось віддавати і для укр[аїнської] к[ультурно]-осв[ітньої] справи»⁵. Водночас С. Петлюра усвідомлював, що перешкодити С. Сірополку отримати працю неможливо через непевне становище української політичної еміграції в Польщі: «...я, на великий жаль, не можу Вас відраджувати від прийняття посади в російській інституції, бо ті умови, в яких Ви живете і на поліпшення яких не має надій, відіграють рішачче значіння в полагожденню цієї справи»⁶.

Проте С. Петлюра не вважав С. Сірополка остаточно «загубленою силою» для українського руху, оскільки він порадив йому все-таки брати участь у роботі українських освітніх та культурно-освітніх закладів: «...Вам треба, оскільки то можливо, увійти в життя української громади в Празі. Найбільш бажаним і для Вас, і для справи було б, як би Ви паралельно з викладами в Російському Педагогічному Інституті, могли викладати і в Українському. До речі: тепер цей інститут не залежить від «Громкома» і користується, як мені писали, такими ж автономними правами, як і Академія. Ця комбінація заткнула б рота тим, хто захотів би (а таких знайдеться не мало) використовувати Ваше «сменовеховство». Я думаю, що при певних заходах згадана комбінація цілком можлива. В кожному разі спробувати реалізувати її – не пошкодить. Так само я радив би не залишати співробітництва в українських виданнях, а керівникам «Просвіти» у Львові пояснити, через що саме Ви примушені були піти на лекторство в Російському інституті. Завдяки цим заходам з Вашого боку, Ви в стані будете дати об'єктивні докази безпідставності та злої волі в тих закидах, що на Вашу адресу будуть сипатись з боку і «приятелів», і ворогів. <...>

Дайте знати, коли переїздите до Праги? <...>

⁵ Лист С. Петлюри до С. Сірополка від 2 березня 1925 року. – Зберігається в автора. Повний текст листа див. у додатку.

⁶ Там само.

Я чекаю листа ціми днями від А. Л[івицького] і тоді напишу йому про справу безтермінового відпуску для Вас»⁷.

На щастя, побоювання С. Петлюри щодо «загубленої сили» виявилися даремними, бо С. Сірополко не тільки не відійшов від української справи, а й своєю науковою, педагогічною і громадською діяльністю сприяв її активізації та розвитку впродовж 20–50-х рр. ХХ ст.

Ставши професором кафедри позашкільної освіти у Російському педагогічному інституті імені Яна Амоса Коменського, він за досить короткий термін розробив і видав курс лекцій «Внешкольное образование». Цей курс учений читав у 1925/26 навчальному році, а з 1 січня 1927 р. заклад вже було зліквідовано. Короткотермінове перебування у складі професорсько-викладацького складу вузу зумовило подальшу спрямованість діяльності С. Сірополка. Фактично цей переїзд до Праги дозволив йому опинитися у центрі Європи, де було створено умови не лише для проживання, а й для активної творчої праці української еміграції. У Чехо-Словаччині на той час інтенсивно розвивалася мережа українських вищих шкіл: тут працювали Український вільний університет, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Український інститут громадознавства, Українська господарська академія. Також активно діяли громадські організації – Українське історико-філологічне товариство, Український громадський видавничий фонд, формувалася система українських громадських і приватних видавництв, зростали накладки українських друків, утворювались постійні бібліотечно-інформаційні установи, книгарні. «Російська акція» чеського уряду стала унікальним явищем світової дипломатії завдяки активним проявам її гуманізму, що допомогло українській еміграції організувати повноцінне творче життя і відтворити нове покоління інтелігенції. Вона становить одну з найяскравіших сторінок в історії Чехо-Словаччини⁸.

⁷ Лист С. Петлюри до С. Сірополка від 2 березня 1925 року. – Зберігається в автора.

⁸ Ульяновська С. Українська наукова і культурницька еміграція в Чехословаччині між двома світовими війнами / [С. Ульяновська, В. Ульяновський] // Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича ; [упоряд. С. Ульяновська ; вступ. ст. І. Дзюба]. – К., 1993. – С. 478. – (Пам'ятки іст. думки України).

Викладаючи у Російському педагогічному інституті імені Яна Амоса Коменського, С. Сірополко одночасно працював професором УВПІ ім. М. Драгоманова, де він читав курси школознавства, позашкільної освіти та бібліотекознавства, до закриття цього закладу в 1933 р. Курс бібліотекознавства був обов'язковим для всіх факультетів на 3-му курсі навчання, заняття проводились щотижнево й складались з лекцій та практичних занять (5-6 семестри)⁹.

Крім участі у навчальному процесі з початку своєї діяльності у цьому закладі С. Сірополко сприяв покращенню інформаційного забезпечення студентів УВПІ, зокрема, у квітні 1925 р. він клопотався про передачу з Польщі бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету в тимчасове користування УВПІ ім. М. Драгоманова. З цього приводу він звернувся до Голови Українського уряду в екзилі С. Петлюри з проханням дозволити перевезти вузівську бібліотеку з Варшави до Праги, на що отримав його позитивну відповідь: «Справа передачі в тимчасове користування Педагогічного Інституту бібліотеки Кам'янецького Університету може бути розв'язана в бажаному для Інституту напрямку при додержанню таких умовин.

1) Директор Інституту повинен звернутись до А. Лівницького, як Голови Уряду, з проханням в цій справі, зазначивши, що бібліотеку бажано мати для тимчасового користування.

2) Коли ця бібліотека не потрібна для тамошньої (Варшавської) громади, то тоді, звичайно, не було б, на мою думку, перешкод для перевезки її в Прагу, під охорону і відповідальність Дирекції Інституту.

В цьому сенсі я й повідомляю А. Лівницького на той випадок, коли до нього звернеться проф. Білецький.

Думаю, що цей шлях – найбільш відповідний для поладження справи»¹⁰.

Празький період характеризується значною науковою і громадсько-політичною активністю С. Сірополка. Він підготував монографічні дослідження з історії української освіти, видав кілька курсів лекцій з проблем школознавства та

⁹ Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), ф. 10, оп. 1, спр. 22, арк. 5 зв.

¹⁰ Лист С. Петлюри до С. Сірополка від 26 квітня 1925 року. – Зберігається в автора.

журналістики¹¹, а також надрукував праці з цієї проблематики та з питань позашкільної освіти у численних українських і чеських виданнях. Його публіцистичні й полемічні статті регулярно виходили в журналах «Тризуб» (Париж), «Життя і знання», «Нова Хата» (обидва – Львів) тощо.

Одночасно з науковою та педагогічною діяльністю С. Сірополко продовжував свої бібліологічні дослідження, поглиблюючи та розширюючи їх тематику, на що вказують численні публікації, виступи та доповіді автора. Серед бібліотекознавчої проблематики цього періоду вчений значну увагу приділяв ґрунтовному вивченню історії української бібліотечної справи, розпочату у «Короткому курсі бібліотекознавства...». Тепер дослідження відбувалося з використанням нової джерельної бази в контексті вітчизняних освітніх процесів, що сприяло розробці періодизації історії бібліотечної справи України, виявленню її сутнісних змін, тенденцій і напрямів упродовж тривалого часу розвитку, що знайшло оприлюднення в «Історії освіти на Україні» (Львів, 1937). Ця праця стала першим узагальнюючим дослідженням з цієї проблематики що й досі належить до найкращих надбань вітчизняної наукової думки. У ній С. Сірополко висвітлив українську освіту в історичному контексті – від дохристиянських часів до початку 20-х рр.

¹¹ Сірополко С. Школотознавство : конспект лекцій, читаних в Укр. пед. ін-ті ім. М. Драгоманова у Празі у 1925/26 шк. р. / С. Сірополко. – Прага : Сіяч ; Друк. в літогр. Л. Кавцького, 1926. – 64 с. ; Сірополко С. Основи журналізму / С. Сірополко. – Подєбради, 1932 ; Сірополко С. Основи журналізму : курс лекцій. Ч. 2 / Степан Сірополко ; Укр. Техн.-Госп. Ін-т позаочного навчання в Подєбрадах. – Подєбради, 1941. – 49 с. – На правах рукопису. – Літограф. видана в Українському технічно-господарському інституті (1932–1979) ; Сірополко С. Основи журналізму : курс лекцій. Ч. 2 / Степан Сірополко ; Укр. Техн.-Госп. Ін-т. – Регенсбург : [б. в.], 1946. – 49 с. – На правах рукопису. – Текст машинописний. – На обкл. і титул. л.: Курс ч. 66. В автобіографії та інших біографічних матеріалах не вдалося виявити інформацію про його роботу в Українській господарській академії у Подєбрадах та Українському Технічно-Господарському Інституті позаочного навчання в Подєбрадах (1922–1935). Однак можливо припустити його працю в цих установах, зважаючи на розроблені та видані курсів лекцій, деякі дослідники вважають, що він обіймав посаду професора цього закладу, див.: Завальнюк О. М. Сірополко Степан Онисимович / Завальнюк О. М. // Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1919–1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 318.

ХХ ст., розглянувши еволюцію її видів в різні періоди розвитку. Загальна ж характеристика освітянської справи у його дослідженні є оригінальною і має стале значення в цій галузі. Виокремлюючи позашкільну освіту, серед яких були й бібліотеки, він вважав головним її завданням створення умов для гармонійного культурного розвитку людини, забезпечуючи ширші, у порівнянні зі шкільною, освітні можливості. Головними серед позашкільних освітніх закладів він визнавав бібліотеки, завдання яких полягає не лише у задоволенні вже існуючих потреб у знаннях, а й у тому, щоб спонукати людськість до розвитку прагнення самоосвіти.

Розглядаючи поступ освіти від 988 до XIII ст., він висвітлив умови появи та соціальне призначення першої державної бібліотеки Київської Русі, а також вказав на популярність облаштування особистих бібліотек серед князів, бояр і деяких ченців. Особливий інтерес для вченого становили методи навчання читання, тому, звичайно ж, його увагу привернули поради, що містилися в «Ізборникові Святослава», щодо того, як слід читати книжки. Характеризуючи рівень розвитку освіти України-Руси, він наводить вислів Є. Голубинського про те, що на той час вона зводилася до письменності людини, до її вміння читати, а далі відбувалася самоосвіта шляхом читання, хоча вибір книжок, призначених для самоосвіти, був обмеженим¹². Згадав С. Сірополко також і про вплив Візантії на поширення «книжного наученія». Вивчаючи історію бібліотечної справи у контексті поступу освіти від XIII до першої половини XVI ст., він відзначив важливу історико-культурну роль монастирського книгодрукування та бібліотек Мукачівського, Грушівського, Києво-Печерського та Супрасльського монастирів, що сприяли поширенню освіти та культури на українських землях. Досліджуючи книжкову культуру від першої половини XVI до середини XVII ст., вчений доходить висновку, що кінець XVI ст. і перші десятиліття XVII ст., тобто період першого українського відродження, характеризува-

¹² Сірополко С. Історія освіти на Україні / Степан Сірополко. – Л. : Накладом Т-ва «Взаїмна Поміч Укр. Вчительства», 1937. – 175 с. – (Пед. метод. б-ка ; вип. 6). Див. також: Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко ; [ред. Ю. Вільчинський, Л. Масенко] ; Укр. Вільний Ун-т, Друзі т-ва ім. Г. Ващенко. – К., 2001. – С. 43. – Вид. здійснено за заповітом світлої пам'яті Михайла Галавдюка.

лися збільшенням кількості книжкової продукції, розвитком мережі шкіл та друкарень. Особливо помітною була діяльність бібліотек братств, українських громадських національно-релігійно-культурних осередків, серед яких вирізнялися Львівське Ставропігійське та Київське Бого-явленське братства, які здійснювали книгозбирання, зберігання друків та їх поширення. Аналізуючи освітні процеси Гетьманщини та Слобожанщини від другої половини XVII до кінця XVIII ст., С. Сірополко особливо наголосив на ролі фундаментальної бібліотеки Києво-Могилянської академії, книгозбірні для бурсаків, заснованої з ініціативи М. Бантиш-Каменського шляхом пожертв колишніх вихованців цього навчального закладу, особистих бібліотек викладачів академії, а також бібліотек колегіумів та шкіл, інших навчальних установ. Цікавою виявилася маловідома інформація про приватні бібліотеки українських гетьманів, козацької старшини, представників вищого духовенства. Зокрема, автор не лише подав відомості про стан книгозбірень за період їх активної діяльності, але й відслідкував долю цих книжкових зібрань після відходу володарів у вічність. Висвітлюючи освітні проблеми Наддніпрянської України у XIX ст., він згадав бібліотеки новозаснованого Харківського імператорського університету та Київського імператорського університету Св. Володимира. Основу останньої становив фонд бібліотеки Крем'янецького ліцею, потім до нього було передано збірки книжок Віленського університету, Віленської медично-хірургічної академії та Віленської римокатолицької духовної академії. Йшлося також про бібліотеку Новоросійського університету, до якої перейшла книгозбірня Рішельєвського ліцею. Розкриваючи тенденцію появи публічних бібліотек на українських землях, він подав історію Одеської публічної книгозбірні, віддаючи належне ініціаторові її створення Олексію Льовшину, ім'я якого й дотепер залишається маловідомим серед істориків бібліотечної справи. Також автор зупинив на характеристиці діяльності Харківської бібліотеки, що на початку своєї діяльності не дістала належної підтримки з боку громадськості, Катеринославської громадської книгозбірні та публічної бібліотеки у Кременчуці. С. Сірополко не оминув і відкриття Київської міської публічної бібліотеки, що створювалася для обрусіння краю і мала комплектуватися лише росій-

ськомовними книжками, а також заснування в другій половині XIX ст. з цією ж метою мережі прилюдних бібліотек у багатьох містах Наддніпрянської України. Аналізуючи склад цієї мережі, фонди книгозбірень, а також документи, що регламентували їх роботу, він звертав увагу на правовий стан та правила для народних бібліотек, що обмежували їх фінансування й наявність у фондах українських книжок. Характеризуючи приватні бібліотеки, він виявив, що серед власників великих книжкових зібрань переважали вчені, професори вищих шкіл, письменники. Ці книгозбірні здебільшого комплектувалися за певною системою, зокрема об'єднували видання з тієї галузі знань, що відповідала фаху її володаря. Засновники приватних бібліотек заповідали чи дарували їх не монастирям, як це спостерігалось у попередні часи, а університетам та іншим навчальним закладам або науковим установам¹³. Персоніфікована інформація щодо імен окремих власників бібліотек та долі їхніх книжкових зібрань розкриває незнані сторінки вітчизняного приватного колекціонування та бібліофільства.

Розглядаючи історію бібліотечної справи на Наддніпрянській Україні від 1901 до 1920 рр., С. Сірополко виявив кілька чинників, що впливали на її стан, зупинився на позитивних наслідках правил, які прийняло Міністерство народної освіти Російської імперії (лютий, 1906), що давали змогу народним бібліотекам при школах комплектувати свої фонди книжками й періодичними виданнями, доступними для ознайомлення в публічних бібліотеках і читальнях. Науковець обґрунтував негативний вплив нових правил (червень, 1912), що обмежували порядок комплектування народних бібліотек, майже не допускаючи до їх фондів українські книжки, та знижували темпи зростання мережі книгозбірень цього типу. Але позитивною тенденцією цієї доби він вважав покращення матеріально-технічної бази публічних бібліотек, зокрема, згадав про будівництво приміщення для Одеської публічної бібліотеки, яке було найкращою будівлею серед книгозбірень Російської імперії, а також про Харківську громадську бібліотеку, що отримала

¹³ Див.: Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко ; [ред.: Ю. Вільчунський, Л. Масенко] ; Укр. Вільний Ун-т, Друзі т-ва ім. Г. Ващенко. – К., 2001. – С. 394. – Вид. здійснено за заповітом світлої пам'яті Михайла Галавдюка.

приміщення, споруджене згідно з вимогами до будівельних споруд цього типу, йшлося про те, що заходами Київської міської думи біля царського саду було збудовано спеціальний дім для міської публічної бібліотеки¹⁴. Розглядаючи роботу бібліотек громадських організацій, С. Сірополко зупинився на аналізі діяльності товариства «Просвіта» щодо заснування бібліотек на Катеринославщині, Поділлі, Чернігівщині та Київщині. Він відзначив позитивні якісні зміни у розвитку бібліотечної справи періоду Української революції 1917–1923 рр., чому, без сумніву, сприяла і його активна діяльність.

Серед істориків бібліотечної справи України С. Сірополко вперше поставив проблему її регіональних особливостей, що потребувала вивчення значного фактичного матеріалу та належного рівня узагальнень. Його заслуга в тому, що він систематизував емпіричні відомості про мережу бібліотек Галичини, особливо відзначивши роботу книгозбірні «Народного дому» у Львові та роль у її становленні церковного й політичного діяча, вченого А. Петрушевича, а також виявив значення для мешканців цього краю читалень товариства «Просвіта». Також він охарактеризував бібліотеки товариства «Руська Бесіда» та «Руський Дім Народний» на Буковині, зібрав дані з історії бібліотек Карпатської України, звернувши увагу на діяльність церковного діяча і просвітителя А. Бачинського, місцевої інтелігенції та деяких громадських товариств регіону.

Особливу увагу в бібліологічних публікаціях празької доби С. Сірополко приділяв аналізу книжкової та бібліотечної справи в радянській Україні, характеризуючи процеси тоталітаризації, що набували посилення в українському книговиданні та книгопоширенні. Цьому питанню він регулярно присвячував свої статті, замітки, повідомлення на сторінках закордонних та українських періодичних і неперіодичних видань. Певним підсумком роботи вченого у цьому напрямі можна вважати публікацію розділу «Бібліотечна справа» у монографічному дослідженні «Народня освіта на советській Україні» (Варшава, 1934), що стало помітним результатом дослідницьких пошуків С. Сірополка. У ньому він ґрунтовно і всебічно проаналізував систему освіти ра-

¹⁴ Там само. – С. 462.

дянської України, визначив проблеми освітньої галузі, підкреслюючи, що інтереси української культури висувають потребу в «...признанні української мови як єдинодержавної та дерусифікації школи і освіти». Він висвітлював процеси денаціоналізації освіти, наводив дані офіційної радянської статистики про русифікацію та дискримінацію українців, відсутність національного виховання. Автор підкреслював необхідність забезпечення вільного розвитку духовної культури національних меншин в Україні, окремо зупинявся на питаннях позашкільної освіти, наголошуючи на необхідності організації просвітніх установ замість існуючих політосвітніх закладів.

Дослідження було написане, як зазначав автор, винятково на матеріалах видань, що вийшли друком в радянській Україні: «...кожний факт і кожна цифра, які читач знайде у цій праці, мають своїм джерелом лише друкований офіційний матеріал...»¹⁵. Джерельною базою для написання розділу «Бібліотечна справа» стали матеріали про бібліотеки радянської України, вміщені на сторінках «Красного Библиотекаря», «Бібліологічних Вістей», «Журналу бібліотекознавства та бібліографії», «Літопису українського друку», «Шляху освіти», статистичних збірників та документів бібліотечних з'їздів і зібрань, а також праць І. Вугмана, Л. Когана, А. Марголіної, В. Шенфінкель та інших діячів книги.

Історію бібліотечної справи радянської доби він розглядав в контексті діяльності загальноукраїнських осередків та окремих бібліотечних мереж. Зокрема, головною заслугою Всенародної бібліотеки України в перші роки панування радянської влади автор вважав збирання особистих книжкових колекцій багатьох учених, приватних бібліотек, які вдалося зберегти під час радянської націоналізації, реквізиції та конфіскації, коли відбувалося нищення багатьох безцінних книжок і книжкових зібрань. Окремо вчений зупинився на діяльності УНДІК, охарактеризувавши тематику й проблематику його видань, у тому числі і в галузі бібліотечно-бібліографічної справи, важливими се-

¹⁵ Сірополко С. Народня освіта на Советській Україні / С. Сірополко ; [ред. Р. Смаль-Стоцький]. – Варшава, 1934. – С. 5. – (Праці Укр. Наук. Ін-ту ; т. 22) (Сер. педагогічна ; кн. 1). – На обкл. назва парал. укр., чес., англ. – Присвята: Світлій пам'яті незабутніх творців української школи Івана Матвійовича Стешенка та Петра Івановича Холодного.

ред яких він вважав праці «Бібліографія української преси 1816–916» В. Ігнатієнка (Х.-К., 1930) та «Бібліографія української літератури та літературознавства за 1928 р.» В. Шпілевич (Х., 1930), відзначив аналіз літератури про інтереси читачів: селянської та робітничої молоді, студентів, жінок, а також низку доповідей у галузі бібліографії та бібліотекознавства¹⁶.

Висвітлюючи проблеми бібліотечної справи він розглядав діяльність Бібліографічної комісії ВУАН, що здійснювала підготовку до складання українського бібліографічного репертуару, відзначивши випуск персональних бібліографій П. Куліша та Ф. Вовка.

Оцінюючи же загалом ступінь розробки теоретичних питань бібліотекознавства в радянській Україні, С. Сірополко зазначав, що до 1929 р., «коли більшовицька влада розпочала рішучу боротьбу з ухилами від большевицько-комуністичного катехізису», теорія бібліотекознавства і бібліографії була представлена в численних працях наукової вартості¹⁷, а розробка теоретичних питань з бібліотекознавства випереджала практичну роботу бібліотек¹⁸.

Що ж до розширення бібліотечної системи УРСР за роки радянської влади, то за його аналізом, мережа державних наукових універсальних та спеціальних бібліотек, представлених у статистичних звітах за 1933 р., майже повністю була сформована ще перед окупацією України більшовиками. Він виявив структурні складові системи книгозбірень, до якої увійшла Всенародна бібліотека України, державні наукові універсальні та спеціальні бібліотеки, а також новостворені «політосвітні», книгозбірні професійних спілок, зокрема фабрично-заводські, клубні бібліотеки. Науковець вказував на регулярне збільшення кількості бібліотечних установ різних видів, підкреслюючи постійну політизацію їх діяльності, висвітлюючи роль партійно-державних органів у перетворенні публічних бібліотек на політосвітні, створенні нових радянських бібліотек, книжкові фонди яких склалися з націоналізованих, реквізованих і конфіскованих видань, а також радянської російської пропагандистської літератури, що пройшла усі види політичної

¹⁶ Там само. – С. 169.

¹⁷ Там само. – С. 170.

¹⁸ Там само. – С. 179.

цензури. Що ж до «політосвітніх» бібліотек, то їх кількість хоч і збільшилася за 1927–1933 рр., проте цього було недостатньо для інформаційного забезпечення всіх населених пунктів України. Книжковий фонд цих книгозбірень складався переважно з брошур агітаційного характеру, внаслідок чого, як свідчать публікації на сторінках преси, книжки у переважній більшості не користувалися попитом серед читачів¹⁹. Аналіз книжкового фонду профспілкових бібліотек за мовною ознакою дав змогу С. Сірополку зробити висновок, що у 1927 р. українськомовні книжки становили лише 12,5 %, тоді як російськомовні – 85,5 %. Тобто українізація бібліотек не досягла того рівня розвитку, коли відсоток українських книжок хоча б дорівнював відсотку російськомовних друків, але попит на українську літературу свідчив про здоровий смак її споживача²⁰.

Аналіз складу бібліотекарів профспілкових і «політосвітніх» книгозбірень за національністю та партійною належністю, який здійснив науковець, свідчив про перевагу серед них українців і євреїв, а відсоток партійних бібліотекарів (39,5 %) був вищим, ніж клубних працівників²¹. Водночас кадри переважної більшості бібліотек не мали фахової підготовки, а оплата їхньої праці була значно меншою, ніж платня вчителя в трудовій школі, що спонукало їх до переходу на іншу роботу, яка краще оплачувалась.

Підсумовуючи розвиток бібліотечної справи в Україні за роки радянської влади (1917–1933), С. Сірополко дійшов висновку, що головними надбаннями цього періоду стала успішна діяльність Всенародної бібліотеки України та УН-ДІК (до часу його «реорганізації»), Книжкової палати України, Бібліографічної комісії ВУАН, а також заснування мережі дитячих бібліотек. Загалом же він наголошував на заідеологізованості бібліотечної справи, що «додержується невластивого їй напрямку завдяки підпорядкуванню загаль-

---

¹⁹ Удехівська Н. Чергові завдання бібліотечної роботи / Н. Удехівська // Шлях освіти. – 1930. – Чис. 11/12. – С. 46.

²⁰ Сірополко С. Народня освіта на Советській Україні / С. Сірополко ; [ред. Р. Смаль-Стоцький]. – Варшава, 1934. – С. 177. – (Праці Укр. Наук. Ін-ту ; т. 22) (Сер. педагогічна ; кн. 1). – На обкл. назва парал. укр., чес., англ. – Присвята: Світлій пам'яті незабутніх творців української школи Івана Матвійовича Стешенка та Петра Івановича Холодного.

²¹ Там само.

ної освіти «політосвіті»²², підкреслював класовий характер та комуністичну спрямованість усіх напрямів бібліотечної діяльності. На думку С. Сірополка, дотримання бібліотеками ідейних принципів комунізму призводило до «втрати ними в значній мірі значення суто-культурного чинника»²³, трансформації соціальних функцій, зокрема зміни ідеологічної функції на партійно-комуністичну, подальшої політизації роботи книгозбірень, перетворення їх на осередки партійних організацій, основне завдання яких – комуністичне виховання трудящих. Він дійшов висновку, що якісний стан як публічних, так і більшості наукових бібліотек є вкрай низьким, а книжковий фонд «політосвітніх» бібліотек не задовольняв інтереси читачів. Що ж до бібліотечної мережі загалом, то науковець справедливо вважав її розвиток недостатнім, адже компактність і доступність книгозбірень не відповідали існуючим нормам.

Бібліотекознавчі інтереси вченого також зосереджувалися навколо проблеми історії бібліотек радянської Росії, розвитку та комплектування мережі народних бібліотек, що забезпечували інформаційні потреби переважно жителів сільської місцевості. Це було викликано потребою проведення порівняльного аналізу, а також зумовлювалось інтересом до розвитку саме мережі тих бібліотек, заснуванню якої він присвятив частину своєї діяльності. Його аналіз статистичних даних вказував на те, що в радянську добу відбувалося планомірне скорочення кількості стаціонарних бібліотек: тільки у 1922 р. порівняно з попереднім ця цифра зменшилася більш як наполовину (54,1 %), а з тих, що залишились, 13,4 % не працювали взагалі²⁴. Водночас позитивним у бібліотечній справі науковець вважав збільшення книжкових фондів бібліотек, що утворювалися внаслідок злиття книжкового майна кількох книгозбірень, що припинили своє існування. З приводу скорочення мережі С. Сірополко навів думку відомого теоретика російської до-

²² Сірополко С. Бібліотечна справа на сов. Україні за останнє десятиліття / Ст. Сірополко // Літ.-наук. вістник. – 1928. – Т. 96, кн. 5. – С. 89.

²³ Сірополко С. Бібліотечна справа на совітській Україні / Ст. Сірополко // Тризуб. – 1935. – № 24. – С. 3–6.

²⁴ Серополко С. Внешкольное образование в Россия / Ст. Серополко // Рус. шк. за рубежом. – 1925. – № 13/14. – С. 93.

революційної, а пізніше більшовицької позашкільної освіти Є. Мединського, який пояснював зменшення бібліотечної мережі у 1921–1922 рр. природною реакцією на стихійне її збільшення у попередній період. «Це скорочення було перетворенням кількості бібліотек у якість їх»²⁵, – такою думкою потішає себе автор, зауважує С. Сірополко, оскільки не погоджувався з відомим теоретиком позашкільної освіти, який під «попереднім періодом» явно мав на увазі дореволюційні часи, коли збільшенням мережі бібліотек для народу опікувалися земства, відомі прогресивними здобутками у галузі народної освіти, зокрема й розвитком народних книгозбірень.

Розглядаючи інші організаційні перетворення у бібліотечній справі радянської Росії, він зауважував, що проблема бібліотечного обслуговування громадян полягала не стільки в тому, щоб збільшувати мережу установ, скільки в тому, щоб належним чином організувати роботу вже існуючих книгозбірень. Водночас науковець виявив цікаву динаміку мережі, зазначивши, що у 1925 р. кількість стаціонарних бібліотек продовжувала зменшуватись, тоді як мандрівних закладів та хат-читалень зростала. Проте, незважаючи на збільшення мережі хат-читалень, їх розташування в окремих губерніях не завжди відповідало потребам населення. До того ж, недостатнє матеріально-технічне забезпечення цих установ, обов'язкова політико-просвітня спрямованість діяльності, непідготовленість працівників до культурницької роботи з селянами перешкоджали бібліотечно-інформаційному забезпеченню жителів окремих сіл.

Крім скорочення мережі стаціонарних бібліотек, С. Сірополко виявив зміни у складі їх книжкового фонду, де переважно через недостатнє фінансування на комплектування, не вистачало науково-популярної, сільськогосподарської, художньої й дитячої літератури. До значного збіднення книжкового фонду призводили також регулярні значні за кількістю назв вилучення так званих «ідейно шкідливих» книг, зокрема російської й закордонної класичної літератури²⁶. Науковець зазначав, що характерною новою особливіс-

²⁵ Там само.

²⁶ Серополко С. Внешкольное образование в РСФСР / С. Серополко // Рус. шк. за рубежом. – 1927–1928. – № 26. – С. 166–167.

тю діяльності бібліотек радянської Росії ставало поєднання бібліотечної роботи з потребою здійснювати політичну освіту відвідувачів, ідеологічно спрямовувати їхні читацькі потреби. У бібліотеках спостерігалось порушення принципу безоплатності користування і відвідувачам доводилось інколи платити за бібліотечні послуги. С. Сірополко також зазначав, що радянські бібліотекознавці у своїх статтях вказували на недбайливе ставлення читачів до друкованих видань, що спонукало бібліотекарів чимало часу приділяти боротьбі з псуванням та неповерненням книжок до книгозбірень. Що ж до бібліотечних кадрів, то серед них майже чверть становили члени РКП(б), а також спостерігалось недостатнє матеріальне забезпечення працівників бібліотек. Учений відзначив формування системи підготовки бібліотекарів, до якої входили курси та бібліотечні школи, важливу роль відігравали професійні об'єднання й спеціальні періодичні видання для фахової освіти. Аналізуючи відомості центрального статистичного управління про народну освіту в СРСР за 1924 р., С. Сірополко, крім іншого, звернув увагу на мовний склад книжкового фонду бібліотек, зокрема, наявності українських книжок у книгозбірнях РСФСР, які були в «мікроскопічній» кількості, а в бібліотеках Білорусії та Закавказзя не було зареєстровано жодної української книжки, хоча там і проживали українці. У книгозбірнях Узбекистану їх налічувалось приблизно 900 примірників. В той же час в шкільних бібліотеках України російських книжок було майже втричі більше, ніж українських²⁷, що дозволило С. Сірополку даними офіційної статистики не лише підтвердити назаперечну тенденцію русифікаторської радянської політики щодо українського населення, але й вказати на перспективу її поглиблення.

Застосування компаративного підходу до вивчення радянської історії бібліотечної справи України та Росії дозволило виявити ідентичні тенденції розвитку, політизацію усіх напрямів діяльності публічних бібліотек, скорочення їх мережі, запровадження цензури бібліотечних фондів, неукомплектованості бібліотечними кадрами. Відмінність виявилась у складі фонду, коли росіяни мали право ко-

²⁷ Сірополко С. Національна статистика шкіл та книгозбірень в С.С.С.Р / Аргус // Тризуб. – 1928. – № 36. – С. 16.

риститись книжками рідною мовою у бібліотеках, а це ж право українців значно обмежувалося внаслідок русифікаторської державної політики, яка мала свій прояв і в бібліотечній справі.

Окремою темою у вивченні історії російської бібліотечної справи можна вважати дослідження С. Сірополком діяльності бібліотек російської еміграції у Празі, зокрема об'єднання російських земських і міських діячів у ЧСР Празький Земгор²⁸, що надавало матеріальну та культурницьку допомогу російським громадянам у вигнанні. Бібліотека Празького Земгору розпочала роботу у листопаді 1921 р., утворена на основі приватних зібрань, пожертв та книжок, переданих для тимчасового користування, а також видань, які були придбані коштом чехословацького уряду.²⁹ На час створення російської народної бібліотеки її завдання полягало у задоволенні потреб росіян-емігрантів у читанні книжок рідною мовою, забезпеченні учнівської молоді підручниками і навчальною літературою, сприянні інформаційному забезпеченню російських учених і науковців, що визначало універсальність змісту книжкового

---

²⁸ Земгор – головний із забезпечення армії комітет Всеросійського земського і міського союзів, посередницька структура, яка здійснювала розподіл державних оборонних замовлень, утворена в Російській імперії у 1915 р. на базі земських й міських дум. Була тісно пов'язана з діячами Лютневої революції 1917 р. У білій еміграції відновлений Земгор став посередником у розподіленні допомоги для російських біженців. Об'єднання російських земських і міських діячів у Чехословацькій Республіці стало відомим як «Празький Земгор», заснований 17 травня 1921 р. Його діяльність, незважаючи на декларацію винятково добродійної мети, була помітно політизована, антирадянська спрямованість «Празького Земгору» особливо не приховувалася. Ця організація добре фінансувалася чехословацьким міністерством іноземних справ, а також чехословацьким Червоним Хрестом, Легіобанком, російськими добродійними організаціями, іншими установами. Фінансування громадських організацій російської еміграції давало їм змогу реалізувати низку соціальних програм, істотно полегшити російським біженцям період адаптації на чужині. Крім іншого, важливими напрямками роботи «Празького Земгору» були надання освіти та організація культурно-просвітньої роботи серед біженців. У лютому 1923 р. було утворено Російський закордонний історичний архів, а в жовтні – Російський народний університет, пізніше – Інститут вивчення Росії.

²⁹ Костина И. О. Библиотеки российской эмиграции в Европе, 1920–1930-е гг. / И. О. Костина. – М. : [б. м.], 2004. – С. 20. – (Сер. «Российская эмиграция в XX в.»).

фонду. Пізніше до завдань бібліотеки додалося збереження російського національного книжкового надбання поза межами Росії, утворенням відділу «Сучасна Росія», в якому було зібрано особливо цінна колекція радянських видань, поповнявся фонд також рідкісними і цінними друкми. Серед творів іноземних мовами переважали чеськомовні видання. Основним джерелом фінансування були кошти Земгору, а також подарунки і пожертви окремих осіб та установ, які передавали свої бібліотеки й книжкові фонди для громадського користування. С. Сірополко виявив динаміку книжкового фонду цього зібрання: від 389 одиниць зберігання у 1921 р. до майже 53 тис. наприкінці 1930 р., подав інші абсолютні й відносні показники, що характеризували діяльність бібліотеки³⁰, звернув увагу на розширену географію обслуговування читачів, яке відбувалося не лише у Празі, але й Братиславі, Брно, Кошице, Ужгороді та Ржичанах, де діяли відділення установи. Книгозбірня також мала значну кількість передплатників – колективних та індивідуальних, не лише в Чехословацькій Республіці, але й у Франції, Німеччині, Естонії, Фінляндії, Литві та Польщі, яким надсилалися книги поштовими відправленнями. Науковець відзначав загально-культурну значимість бібліотеки: проведення літературних вечорів, присвячених пам'яті російських письменників, діячів науки і культури, виставок російської книги, зокрема й для дітей. Діяльність бібліотеки загалом сприяла збереженню етнічної ментальності росіян за кордоном, їхніх зв'язків зі своєю культурою, соціокультурній єдності, а також зближенню та взаєморозумінню між російським і чеським народами, що, зокрема, підтверджує присвоєння бібліотеці Земгору імені першого Президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика (березень, 1930), що було переіменовано в «Російську народну бібліотеку ім. Т. Г. Масарика», і, крім іншого, дозволило отримати додаткові асигнування. Цією бібліотекою, крім росіян, користувалися й чимало українців, які перебували в еміграції в ЧСР³¹, ймовірно, тому

³⁰ Сірополко С. Бібліотека-читальня «Земгора» в Празі : (к юбилею президента Т. Г. Масарика) / С. Н. // Рус. шк. за рубежом. – 1931. – № 34. – С. 461–472.

³¹ [Бібліотека-читальня «Земгора» в Празі : хроніка] // Книголюб. – 1931. – Кн. 3/4. – С. 171.

вона й привернула увагу С. Сірополка, а можливо тому, що російській еміграції вдалося створити таке унікальне явище як система національних бібліотек на території інших країн і в різних регіонах світу³².

Але предметом постійної уваги науковця були проблеми історії книжкової та бібліотечної справи України, що виявилось й під час роботи IV-го Міжнародного з'їзду бібліотекарів і приятелів книги (28 червня–3 липня 1926, Прага), в якому він брав участь як доповідач та член Українського виставкового комітету. У доповіді «Бібліотечна справа на Україні в минулому та тепер в зв'язку зі станом духової культури» він зробив порівняльний аналіз стану культури в добу Хмельниччини, коли Україна вже могла використовувати найголовніший здобуток духовної культури – друкарство, та в період Української революції 1917–1923 рр. зі станом української культури в часи входження України до складу Російської імперії й СРСР³³. Унаслідок аналізу історії бібліотечної справи досліджуваних періодів він дійшов висновку, що лише період української державності відзначався поступом духовної культури, а втрата Україною самостійності неухильно призводила до занепаду культурного розвитку. Він здійснив аналіз доповідей українських діячів книги на цьому міжнародному форумі, відзначивши актуальність їх тематики та репрезентативність джерельної бази. Зокрема, відзначив доповідь Л. Биковського, присвячену міжнародному книгообміну дублетами між бібліотеками світу, а також резолюцію загальних зборів з'їзду про міжнародний обмін дублетами та про покращення умов взаємного доступу між бібліотеками й іншими установами різних держав. У цій резолюції також було висловлено побажання, щоб Міжнародний виконавчий бібліотечний комітет виробив правила щодо методів бібліографічного та статистичного опису друку, а також підготував словник бібліотечних термінів та єдину загальну обов'язкову анкету для статистики бібліотек. Особливо звернув увагу С. Сі-

³² Костина И. О. Библиотеки российской эмиграции в Европе, 1920–1930-е гг. / И. О. Костина. – М. : [б. м.], 2004. – 32 с. – (Сер. «Российская эмиграция в XX в.»).

³³ Сірополко С. VI Міжнародний бібліотечний з'їзд у Празі (28 червня – 3 липня 1926) / Ст. Сірополко // Літ.-наук. вістник. – 1926. – Т. 91, кв. 11. – С. 245–254.

рополко на ту частину резолюції з'їзду, що присвячувалася підготовці бібліотечних кадрів. У ній, зокрема, йшлося про рекомендацію Міжнародному виконавчому бібліотечному комітету привернути увагу до урядів і книжкових організацій тих країн, де існували бібліотечні школи, з метою запровадження стипендій для обміну бібліотекарями, професорами та студентами бібліотечних шкіл і за умови, що уряди окремих держав будуть визнавати фахову освіту бібліотекарів, яку вони здобули в інших країнах³⁴.

Серед доповідачів форуму увагу С. Сірополка привернув виступ ректора УВУ в Празі, мовознавця, історика літератури, який досліджував пам'ятки давньоукраїнської писемності, О. Колесси, присвячений рукописним книгам і палеотипам південного Підкарпаття. Серед іншого доповідач зазначав, що Підкарпаття, яке входило на той час до складу Чехословацької Республіки, має певні особливості щодо кількості та якості архівно-бібліотечних зібрань, рукописів й палеотипів, а також їх походження та кількісного співвідношення між рукописними й друківаними книгами, що зберігалися в єпископських, монастирських, церковних та приватних бібліотеках. Водночас на Підкарпатті існувало чимало цінних книг, надрукованих у Кракові, Венеції, Острозі, Києві: «Ареол, яким був оточений Київський Печерський монастир в очах підкарпатських грамотіїв, спричинився в значній мірі до факту, що на Підкарпатті збереглося таке величезне число київських палеотипів»³⁵. За доповіддю О. Колесси було прийнято резолюцію з'їзду, в якій йшлося про необхідність заснування окремої центральної бібліотеки та архіву Підкарпаття, де були б зібрані всі рукописи та палеотипи цього регіону, а також створення окремої археографічної комісії, яка б провела інвентаризацію та каталогізацію рукописів і палеотипів краю, зорганізувала наукові експедиції для вивчення книжкової культури, розпочала систематичну публікацію досі невиданих писемних пам'яток Карпатської Русі³⁶. Така резолюція свідчила, що маловивчена книжкова справа Підкарпаття становила суттєвий інтерес у контексті дослідження історії української

³⁴ Там само. – С. 246.

³⁵ Там само. – С. 248.

³⁶ Там само.

культури. Постановка цієї проблеми на міжнародному форумі сприяла приверненню уваги бібліологів світового рівня до значного пласту вітчизняної книжкової справи і дала змогу виявити фундаментальні підходи до організації виявлення, обліку, збереження та вивчення книжкових пам'яток. Українські вчені вже тоді порушували питання, що залишаються актуальними й сьогодні в контексті розвитку українського книжкового пам'яткознавства.

Особливо відзначив С. Сірополко доповідь Д. Антоновича «З мистецтва української книги», присвячену історії мистецтва української книги від другої половини XVI до початку XX ст., зокрема еволюції її мистецьких форм у різні періоди: від своєрідного українського ренесансу до виразної барокової пишності, пізнішого занепаду української книги після завершення діяльності визначного діяча української державності Івана Мазепи, а також відродження мистецтва книги у формі рококо та подальшого його вдосконалення під знаком реалізму. Д. Антонович відзначав внесок українських графіків В. Кричевського, Г. Нарбута та інших митців у розвиток романтичного націоналізму, а також стиль П. Ковжуна з його спробами поєднати національний напрям з принципом кубізму. Звернув увагу С. Сірополко й на зміст виступу українського бібліографа й політичного діяча І. Калиновича «Останнє десятиліття української книги», де подавалися статистичні дані щодо випуску вітчизняної книжки за 1914–1924 рр., який довів, що твори красного письменства становили 30 % від книговидавничого репертуару, і лише незначною мірою від них відставала політична українська література (24,5 %) цього періоду, зауваживши: «На сім полі українці здобули світовий рекорд, якби цей рід літератури не був політичною макулатурою», загалом же його статистика української книги свідчила, що від 1491 (з початку українського друкарства) до 1926 рр. побачили світ 34066 назв українських друків³⁷.

С. Сірополко відзначив і виступ визначного культурно-освітнього та громадсько-політичного діяча, бібліотекознавця, педагога, голови товариства «Просвіта» у Львові М. Га-

³⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 47, од. зб. 327, арк. 68.

лущинського, який проаналізував українські народні бібліотеки та діяльність цієї громадської організації щодо поширення книжки в Галичині й поза її межами. Матеріали цього виступу автор поклав в основу окремого видання, що й сьогодні привертає увагу дослідників і є значним внеском у вивчення історії українських бібліотек³⁸. Виявлена ним статистика бібліотечної мережі книгозбірень «Просвіти» свідчила, що перед початком Першої світової війни кількість читалень доходила до 3 тис. установ, книжковий фонд яких становив понад 280 тис. книжок³⁹, але під час війни майже всі вони перестали існувати. Після завершення військових дій спостерігалось поступове їх відродження, і в 1925 р. вже налічувалося більш як 1100 осередків з книжковим фондом приблизно 116 тисяч одиниць зберігання⁴⁰. Товариство «Просвіта» дбало про належну організацію бібліотечної справи і з цією метою видало «Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи» (1924) С. Сірополка, а з наступного року розпочався вихід періодичного органу товариства – «Бібліотечний порадию», призначений для бібліотекарів. На його сторінках впродовж двох років (1925–1926) друкувалися матеріали про основи організації бібліотеки, правила комплектування фонду, роботу з читачами, ведення бібліотечної статистики, завдяки ознайомленню з якими співробітники книгозбірень підвищували свій професійний рівень. Такого видання більше потребували сільські бібліотекарі та працівники мандрівних бібліотек, мережу яких «Просвіта» почала створювати у

³⁸ Галущинський М. Українські народні бібліотеки і праця над поширенням книжки / Михайло Галущинський. – [Л. : Просвіта], 1926 (3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка). – 15 с. – (Вид. т-ва «Просвіта» у Львові).

³⁹ Ці ж цифри подають й сучасні дослідники, зокрема див.: Кострова М. Проблеми бібліотечної справи на сторінках «Бібліотечного порадию» (1925–1934) / Майя Кострова // Зап. Львів. нац. наук. б-ки ім. В. Стефаника / Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Л., 2004. – С. 233.

⁴⁰ Сірополко С. VI Міжнародний бібліотечний з'їзд у Празі (28 червня – 3 липня 1926) / Ст. Сірополко // Літ.-наук. вістник. – 1926. – Т. 91, кн. 11. – С. 249. (З'їзд офіційно називався IV, але С. Сірополко вважав його VI-м, зазначаючи: «організатори Конгресу чомусь не взяли на увагу двох перших Міжнародних З'їздів, з яких перший відбувся в Лондоні у 1877 р., а другий в Чикаго в 1893 р. Далі по черзі йшли з'їзди: в 1900 р. в Парижі, в 1910 р. в Брюсселі, в 1923 р. знову в Парижі». – Там само. – С. 91).

1924 р. Завданням цих установ було проведення культурно-просвітницької роботи у сільській місцевості шляхом формування потреби у читанні книжок та періодичних видань, розповсюдження науково-популярних знань з різних галузей людської діяльності. «Бібліотечний порадию» за своїм змістом та цільовим призначенням був єдиним на той час бібліотекознавчим та критико-бібліографічним виданням у Галичині⁴¹. С. Сірополко як активний член товариства «Просвіта» у Львові популяризував бібліотечну діяльність цього осередку, сприяв розвитку знань про бібліотеку, друкуючи свої публікації на сторінках «Бібліотечного порадию», «Письма з Просвіти» й «Народної Просвіти».

Разом з доповідями українських науковців на всесвітньому форумі вітчизняну книжкову справу презентував український відділ Виставки книжкової культури, яку С. Сірополко справедливо вважав важливим додатком до з'їзду. На ній були представлені збірки як раніше виданих, так і нових книжок, а також цінні бібліотекознавчі джерела – звіти окремих бібліотек з діаграмами та монограмами, системи каталогізації, моделі бібліотек, їх обладнання: книжкові шафи, скриньки для карткового каталогу тощо. Над організацією експозиції, присвяченій українській книзі, працював спеціально обраний Український виставковий комітет, до складу якого входив і С. Сірополко. Було розроблено спеціальну Програму українського відділу виставки книжкової культури, до якої було включено українські друки, видані в радянській Україні, на українських етнічних землях та еміграції, зокрема видання з книгознавства, українська періодика (1918–1926), що побачила світ за межами радянської України, шевченкіана (з нагоди 50-річчя виходу в Празі першого повного «Кобзаря» Т. Шевченка), українська книжкова графіка і діаграми, які ілюстрували випуск книжкової продукції на українських землях та діяльність окремих видавництв й бібліотек, книжні знаки сучасних українських видавництв⁴². Експонати надійшли з багатьох країн світу,

⁴¹ Кострова М. Проблема бібліотечної справи на сторінках «Бібліотечного порадию» (1925–1934) / Майя Кострова // Зап. Львів. нац. наук. б-ки ім. В. Стефаника / Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Л., 2004. – С. 235.

⁴² Лотоцький О. Українська книга = Livre Ukrainien / О. Лотоцький. – Прага, 1926. – С. 9. – Надзаг.: Виставка книжкової культури при

від різних установ та видавничих осередків, у тому числі й від ВУАН, УНІК, видавництва «Слово», «Книгоспілки» та інших вітчизняних установ. На окремій вітрині були представлені видання з Підкарпатської України, Буковини та Зеленого Клину.

Підготовчу роботу з організації виставки було проведено ще задовго до початку форуму. Доказом цього є листування між Українським виставковим комітетом IV Міжнародного з'їзду бібліотекарів і приятелів книги у Празі та УНІК. В архіві останнього зберігся лист, на якому є штамп інституту із зазначенням вхідного № 188 і дати 23.02.1926 р. (більше подібний на звичайний лист: рукописний текст олівцем, відсутність підпису на документі), адресований до Упрнауки з інформацією про те, що УНІК одержав запрошення від Організаційного бюро IV Міжнародного з'їзду бібліотекарів і приятелів книги, що мав відбутися 28.06 – 03.07.1926 р. в Празі, для участі у його роботі⁴³. Але ймовірно УНІК, не мав відповіді від Упрнауки, а також не міг листуватися з Організаційним бюро з'їзду та Українським виставковим комітетом.

Не отримавши до кінця квітня відповіді від УНІК, Українським виставковим комітетом 29 квітня 1926 р. було надіслано до УНІК лист з підписом Є. Вирового із зазначенням своєї адреси та проханням прискорити відправлення інформації про установу та її видання на адресу виставкового комітету: «...крім книжок, можна надіслати також відомості про Вашу видавничу діяльність, а також, коли бажаєте, то й діаграми»⁴⁴. До цього листа додавалася Програма українського відділу Виставки книжкової культури при IV Міжнародному з'їзді бібліотекарів і приятелів книги, в якій визначалося його основне наповнення⁴⁵. У листі також йшлося про необхідність прискорення надсилання документів на виставку, ймовірно, підтверджувалося прохання, яке було в попередньому листі-запрошенні від 23.02.1926 р. до участі в роботі міжнародного форуму, а також в організації виставки, який містив резолюцію Ю. Меженка: «Надіслать

Міжнародному з'їзді бібліотекарів і приятелів книги у Празі.

⁴³ ІР НБУВ, ф. 47, спр. 64, арк. 7.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само, арк. 3.

негайно ті видання, що є більш як в 10 прим., просити ДВУ видати 1 прим. Популярної Бібліотеки Книгознавства»⁴⁶.

Організатори українського відділу Виставки книжкової культури прагнули репрезентувати науковий доробок українських радянських бібліологів світовій спільноті, усвідомлюючи ідеологічні перепони, що могли виникнути під час налагодження міжнародних контактів і перешкодити їх участі у подібних зібраннях. УНІК 10 травня 1926 р. звернувся листом до Київської філії ДВУ з проханням надати «один примірник Популярної бібліотеки книгознавства»⁴⁷, якої інститут не мав у своєму фонді, що бажав би надіслати на виставку до Праги разом з іншими виданнями УНІКу»⁴⁸. Імовірно, що це прохання дирекції інституту було задоволено, оскільки у відправлених друках представлені всі видання зазначеної серії. Отже, керівництво УНІК провело ретельний пошук необхідних для участі в міжнародному форумі книжкових видань, що вказувало на його бажання якнайповніше презентувати свої наукові праці світовому професійному співтовариству.

На адресу Українського виставкового комітету для участі у Виставці книжкової культури на IV Міжнародному з'їзді бібліотекарів і приятелів книги у Празі було надіслано 13 травня 1926 р. лист від УНІК за підписом директора Ю. Меженка і вченого секретаря М. Іванченка, в якому повідомлялося про відправлення інститутом своїх видань для експонування та подано відомості про них: «1. Ковалевський Бібліографія, 2. Іванушкін Проблеми читачівства, 3. Клименко Графіка шрифту, 4. Маслов Етюди з історії стародруків, 5. Попов Матеріали до словника українських граверів, 6. Макаренко Орнаментация української книги, 7. Боровий Нариси з історії єврейської книги, 8. Биковський Бібліотечна справа в Чехословаччині, 9. Куфаєв Книга як поняття, 10. Бібліологічні вісті Ч. 4 за 1923, 11. Бібліологічні вісті Ч. 1 – 3 за 1924, 12. Бібліологічні вісті Ч. 1 – 5 за 1925, 13. Маслов Українська друкована книга, 14. Ігнатієнко В. Українська преса, 15. Рихлік Друкарська техніка,

⁴⁶ Там само, арк. 2.

⁴⁷ Ідеться про серію видань УНІК «Науково-популярна бібліотека книгознавства» за редакцією Ю. Меженка, що виходила в Державному видавництві України у 1925–1926 роках. Всього вийшло 6 випусків

⁴⁸ ІР НБУВ, ф. 47, спр. 64, арк. 4.

16. Балика Бібліотека в минулому, 17. О. Маслово Рукописна книга, 18. Попов Друкарство в Європі»⁴⁹.

Український виставковий комітет у своєму листі від 28 травня 1926 р на адресу УНІК повідомляв керівництво інституту про те, що «ми одержали всі видання, зазначені у Ва-

⁴⁹ Там само, арк. 5. Ідеться про: Ковалевський Ю. Бібліографія й Український бібліографічний інститут / Ю. Ковалевський. – К. : Голов. кн. палата, 1919. – 16 с. ; Іванушкін В. Проблема читачівства та її вивчення: форми організації та методи роботи Кабінету вивчення книжки та її читача при УНДІК / В. Іванушкін ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : УНІК, 1926. – 32 с. ; Клименко П. Графіка шрифту в Острозькій Біблії / П. Клименко ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : [б. в.], 1925. – 22 с. – (Держтрест «Київ-Друку») ; Маслов С. Етюди з історії стародруків : I–VIII / Маслов С. І. ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : [б. в.], 1925. – 84 с. ; Попов П. Матеріали до словника українських граверів : дод. 1 / Павло Попов ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : [б. в.], 1927. – 33, [1] с. : іл. – (Держтрест «Київ-Друку», 1-ша фото-літо-друк.) ; Макаренко М. Орнаментация української книжки XVI–XVII ст. / Микола Макаренко ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : [б. в.], 1926. – 69, [1] с. : іл. – (Держтрест «Київ-Друку», 2-га друк.) ; Боровий С. Нариси з історії єврейської книги на Україні. 1. Єврейська книга на Україні в добу хасидизму / С. Боровий ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К., 1925. – 16 с. – (Держтрест «Київ-Друку», 1-ша фото-літо-друк.) ; Боровий С. Нариси з історії єврейської книги на Україні. 2. Розгром / С. Боровий ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : [б. в.], 1926. – 16 с. – (Держтрест «Київ-Друку», 1-ша фото-літо-друк.) ; Биковський Л. Бібліотечна справа в Чехословаччині / Левко Биковський. – К. : УНІК, 1925 – 12 с. ; Куфаєв М. М. Книга як поняття й предмет науки та бібліографія як документальна наука про книгу (розділ з філософії книгознавства) / М. М. Куфаєв. – К. : УНІК, 1925. – 24 с. ; Маслово О. М. Рукописна книга / О. М. Маслово ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : Держ. вид-во України, 1925. – 114 с. – (Науково-популярна бібліотека книгознавства / за ред. Ю. Меженка ; вип. 1) ; Попов П. Друкарство: його початок і поширення в Європі (XV–XVI ст.) / П. Попов ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К., 1925. – 72 с. – (Науково-популярна бібліотека книгознавства / за ред. Ю. Меженка ; вип. 2) ; Балика Д. Бібліотека в минулому (культурно-історичний нарис) / Д. Балика ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : Держ. вид-во України, 1925. – 115, [2] с. – (Науково-популярна бібліотека книгознавства / за ред. Ю. О. Меженка ; вип. 3) ; Маслов С. І. Українська друкована книга : XVI–XVIII ст. / С. І. Маслов ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : Держ. вид-во України, 1925. – 60 с. – (Науково-популярна бібліотека книгознавства / за ред. Ю. О. Меженка ; вип. 4.) ; Рихлік Є. Друкарська техніка / Є. Рихлік ; Укр. наук. ін-т книгозн. – К. : Держ. вид-во України, 1925. – 95 с. – (Науково-популярна бібліотека книгознавства / за ред. Ю. Меженка ; вип. 5) ; Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.) : іст.-бібліогр. етюд / В. Ігнатієнко ; Укр. наук. ін-т книгозн. – Х. : Держвидав України, 1926. – 76 с. – (Науково-популярна бібліотека книгознавства / за ред. Ю. О. Меженка ; вип. 6).

шому листі від 13. V с. р. у кількості 18 назв-примірників»⁵⁰, які «будуть виставлені в українському відділі виставки, в загальному каталозі виставки буде за акцентовано, що книжки ці видані найвищою українською бібліологічною інституцією»⁵¹. Крім каталогу, для українського відділу Виставки книжкової культури було видано також працю О. Лотоцького «Українська книга» (Прага, 1926)⁵², в якій українською та французькою мовами представлено основні етапи історії українського книговидання від 1491 р., а також каталог п'яти видавництв, що ввійшли до «Союзу руських видавництв Подкарпатской Руси»⁵³. Спеціально для виставки було надруковано й каталог знаків українських видавництв XVI–XVIII ст. та сучасних видавничих знаків, до якого було включено й чотири видавничі знаки УНІК, надіслані на адресу Українського виставкового комітету, про що йшлося у листі Ю. Меженка та М. Іванченка від 27 травня 1926 р.: «Через Л. Биковського отримали Вашого листа про виставку фірмових знаків українських видавництв, для якої надсилаємо чотири зразки видавничих знаків УНІКу»⁵⁴. Книги інституту в галузі української бібліології належним чином представляли наукову думку вітчизняних учених, сприяли поширенню знань про книгу, незважаючи на мовні та політичні бар'єри, а також сприяли зародженню міжнародних книжкових та бібліотечно-бібліографічних відносин з радянською Україною.

Якщо книги все-таки були відправлені для експонування на IV Міжнародному з'їзді бібліотекарів і приятелів книги у Празі, то запрошені директор УНІК та вчений секретар не змогли взяти участі у роботі цього форуму. У зверненні керівництва інституту до Упрнауки з інформацією про з'їзд також ішлося про необхідність присутності радянських діячів книги на конгресі: «Додаючи до цього копію запро-

⁵⁰ ІР НБУВ, ф. 47, спр. 64, арк. 8.

⁵¹ Там само.

⁵² Лотоцький О. Українська книга = Livre Ukrainien / О. Лотоцький. – Прага, 1926. – 13 с. – Надзаг.: Виставка книжкової культури про Міжнародному з'їзді бібліотекарів і приятелів книги у Празі.

⁵³ Сірополко С. VI Міжнародний бібліотечний з'їзд у Празі (28 червня – 3 липня 1926) / Ст. Сірополко // Літ.-наук. вістник. – 1926. – Т. 91, кв. 11. – С. 253.

⁵⁴ ІР НБУВ, ф. 47, спр. 64, арк. 7.

шення, УНІК просить Упрнауку дати закордонну командировку на цей з'їзд директорові УНІКу Ю. О. Меженкові та вченому секретареві інститута М. М. Іванченкові»⁵⁵. Далі у листі містилось обґрунтування важливості цього відрядження: «Взагалі потреба в ознайомленні з закордонним книгознавством і встановленням живого наукового зв'язку в УНІКу почувається зараз дуже гостро і тому ця поїздка буде не тільки представительством від українських бібліологів, а й налагодженням наукових зв'язків, встановленням обміну науковими досягненнями з бібліологами всього світу»⁵⁶. Зрозумівши неможливість виїзду за кордон для особистого спілкування, Ю. Меженко вже з наближенням дати проведення форуму, 26 травня 1926 р., звернувся до Упрнауки з пропозицією від УНІК репрезентувати досягнення українського книгознавства на міжнародному форумі, «оскільки на цьому з'їзді представників бібліотечних установ Радянської України не буде, то було б доцільно розповсюдити поміж членами цього міжнародного з'їзду книжку в 2–3 друкованих аркушів українською та одною з чужоземних мов, де б коротенько було подано відповідний матеріал, що характеризував би сучасний стан та досягнення бібліологічної науки та бібліологічних установ Радянської України. ...складання цієї брошури Інститут би взяв на себе»⁵⁷. Українські провідні бібліологи прагнули налагодити міжнародне професійне спілкування (як безпосереднє контактування між фахівцями, так й опосередковану комунікацію), оскільки усвідомлювали, що зібрання такого рівня відбуваються не щороку, й тому бажали представити особисто професійній спільноті реальні здобутки українських науковців у галузі книгознавства та книжкової культури.

Слід зауважити, що українські діячі книги узагалі не отримували дозволів на закордонні відрядження, зокрема Ю. Меженко, крім запрошення на IV-й Міжнародний

⁵⁵ Там само, арк. 1 ; Ковальчук Г. І. Книгознавчі зв'язки С. Сірополка з Українським науковим інститутом книгознавства / Галина Ковальчук // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. Біблотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.)]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 80.

⁵⁶ ІР НБУВ, ф. 47, спр. 64, арк. 1.

⁵⁷ Там само, арк. 6.

з'їзд бібліотекарів і приятелів книги у Празі, мав пропозицію взяти участь у роботі Міжнародного бібліографічного конгресу у Брюсселі (1923), але не зміг туди поїхати через відсутність дозволу на виїзд за кордон. Не отримали згоди на відрядження не лише деякі співробітники УНІК, але й Одеської державної публічної бібліотеки, Харківської державної наукової бібліотеки, запрошені 1926 р. на Всесвітній бібліотечний конгрес до Філадельфії для участі у роботі Американської бібліотечної асоціації з нагоди її 50-річного ювілею⁵⁸. Отже, через ідеологічні перешкоди й конфронтації теоретики й практики радянської України не могли безпосередньо брати участь у міжнародному співробітництві. Також вони були майже ізольовані від правдивої інформації про стан розвитку книжкової та бібліотечної справи у розвинених країнах світу через брак відповідних публікацій на сторінках радянських спеціальних видань, що в цілому перешкоджало розвитку української науки про книгу та професійній комунікації у міжнародному бібліологічному співтоваристві. Тому присутність українських учених та їх доповіді на IV Міжнародному з'їзді бібліотекарів і приятелів книги у Празі, де були присутні більш як 600 делегатів з 30 країн світу, в тому числі 200 прибули з чужих країн, мали не лише наукове, але й загальнонаціональне значення, вони репрезентували загальний рівень українських науковців, а також досягнення вітчизняної наукової думки в галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії. Цьому ж сприяла й Виставка книжкової культури організована з нагоди роботи професійного форуму світового рівня, де були представлені українські друки, серед яких почесне місце належало виданням УНІК. Важливими наслідками участі у роботі з'їзду виявилось налагодження особистих контактів та зв'язків між українськими фахівцями та їхніми колегами з різних країн світу. Водночас «українські делегати не тільки зуміли виявити перед широким світом ті величезні та різноманітні перешкоди, що стояли та ще й тепер стоять на шляху продукції й поширення української

⁵⁸ Ківшар Т. І. Бібліотечна біографіка в контексті становлення радянського бібліотекознавства в Україні: діяльність Іллі Вугмана (1890–1929 рр.) / Таїсія Іванівна Ківшар // Українська біографістика = Biographistica Ucrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 9. – С 38–39.

книги, але й знайти спосіб власними силами виступити на рішучу боротьбу з цими перешкодами»⁵⁹, чому значною мірою сприяло заснування УТПК, що об'єднало всіх діячів, не байдужих до української книжкової культури. Оцінюючи результати роботи IV-го Міжнародного з'їзду бібліотекарів і приятелів книги у Празі, С. Сірополко справедливо вказував на його непересічне значення у розвитку міжнародного бібліотекознавства та книгознавства, на дуже важливу роль у розбудові вітчизняної книжкової культури українських делегатів, які ознайомили світову спільноту з проблемами міжнародного книгообміну, історією мистецтва української книги, результатами вивчення рукописів та палеотипів Підкарпатської Русі, досвідом організації громадським товариством мережі прилюдних книгозбірень, характеристикою української бібліотечної справи у різні періоди її розвитку, а також проблемами, що перешкоджають демократичним процесам української книжкової сфери.

Історичне значення участі С. Сірополка у роботі з'їзду, крім організації заходу, виголошення доповіді, заснування УТПК, також полягало у поширенні ним інформації про результати проведення цього форуму у своїх публікаціях на сторінках професійних видань, у тому числі й тих, що виходили в УРСР. Зокрема, на сторінках «Бібліологічних вістей», одного з найавторитетніших фахових видань не лише в радянській Україні, але й серед міжнародної професійної спільноти, було опубліковано інформацію науковця про роботу IV-го Міжнародного з'їзду бібліотекарів і приятелів книги у Празі та його резолюції⁶⁰. Текст статті, що вийшла

⁵⁹ Сірополко С. VI Міжнародний бібліотечний з'їзд у Празі (28 червня – 3 липня 1926) / Ст. Сірополко // Літ.-наук. вістник. – 1926. – Т. 91, кн. 11. – С. 254.

⁶⁰ Хроніка. IV-й Міжнародний бібліотечний з'їзд (Конгрес бібліотекарів і прихильників книги) // Бібліол. вісті. – 2000. – № 3/4. – С. 80–82. (Авторство С. Сірополка не вказано, а лише у примітці позначено, що «Резолюції подано в перекладі з чеської та фр.[анцузької] мови проф. С. Сірополка». Цей текст у розширеному вигляді вміщено С. Сірополком на сторінках «Літературно-наукового вістника» (1926. – Т. 91, кн. 11. – С. 245–255), що дає підстави вважати С. Сірополка автором всієї публікації, а не частини тексту, як вказано у «Бібліологічних вістях». Своєрідна анонімність українських учених-емігрантів при друкуванні інформації українських учених-емігрантів на сторінках радянського видання швидше за все була продиктована ідеологічними пересторогами, але його публікації давали можливість

друком, зазнав значних скорочень та редакторської правки порівняно з авторським варіантом, проте й ця інформація давала змогу, хоч і в дозованому обсязі, ознайомити широке коло радянських фахівців із проблемами всесвітньої історії книжкової справи й міжнародного бібліотечно-бібліографічного співробітництва, дати уявлення про активність професійної комунікації закордонних колег.

У цей час в полі наукових інтересів С. Сірополка залишалися проблеми читачезнавства, методи вивчення читачів, організація керівництва читанням відвідувачів бібліотеки. Тому він поширював серед працівників бібліотек знання про зміст методів вивчення читача, таких як анкетний, статистичний, спостереження та бесіда. Науковець також зупинився на необхідності дослідження психологічних особливостей читача та психології читання, а також психологічного впливу книги на читача. Розкрив значення бібліологічної психології, заснованої М. Рубакіним, який спирався на закони, розроблені мовознавцями – німецьким ученим В. Гумбольдтом та українським науковцем О. Потєбнею, німецьким біологом П. Семоном та французьким ученим Е. Геннекеном. С. Сірополко висловив думку про передчасність висновків стосовно «встановлення новою наукою будь-яких певних законів щодо вивчення психології читача»⁶¹. Він був переконаний, що для успішної організації читання бібліотекареві важливо знати не лише читача, але й книжку. З цією метою він розробив «спеціально-бібліотекарський підхід до книжки, який має подати бібліотекареві психологічний аналіз книжки». Цей новаторський погляд був відображений у вигляді певної схеми, запропонованої для використання в роботі бібліотекаря. Вона складалася з чотирьох розділів «Зовнішній

ознайомлювати радянських фахівців з бібліотекознавчими ідеями світу, доробком співвітчизників, вимушених жити поза межами УРСР. Про редагування статей С. Сірополка у цьому виданні зокрема див.: Солонська Н. Г. «Бібліологічні вісті» як осередок української інтелектуальної та книгознавчої думки 20-х – початку 30-х років ХХ ст. / Наталія Солонська // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / [редкол.: О. С. Онищенко та ін.]. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 11–44, 31.

⁶¹ Сірополко С. Самоосвіта. Поради Брюссельського Міжнародного бібліографічного інституту та М. Рубакіна до системи читання / С. Сірополко // Життя і знання. – 1928. – № 4. – С. 97–98.

огляд книжки», «Поверхове знайомство зі змістом книжки», «Психологічний аналіз», «Оцінка книжки», кожний з яких містив по п'ять запитань⁶². Сукупність відповідей давала уявлення про характер книжки та можливість її рекомендації певному читачеві.

С. Сірополко розглядав читання як один із засобів самоосвіти, яку сучасні науковці визначають як здобуття знань шляхом самостійного навчання поза навчальним закладом, переважно без допомоги вчителя⁶³. У цьому постійному процесі пізнавальної діяльності й систематичного оволодіння знаннями, що триває все життя людини, науковець надавав першочергового значення систематичному читанню книжок та аналізу змісту сприйнятого тексту, його засвоєнню, а також наголошував на критичному ставленні до прочитаного, до чужої думки. Він розробив «Програму систематичного читання» для самоосвіти дорослих, які мали знання в обсязі курсу початкової школи. До програми вчений включив літературу українською мовою з астрономії, фізики та хімії, фізичної географії, педагогіки, соціології, українознавства, поділивши за розділами: географія України, антропологія, історія української культури, історія українського письменства, історія України, філософія на Україні, українське мистецтво⁶⁴. У програмі була відсутня релігійна та політична література, бо автор вважав формування релігійного та політичного світогляду особистою справою кожного читача. Загалом же укладання програм та рекомендаційних бібліографічних списків літератури, що давали людині змогу здобувати загальні знання з окремих галузей науки та мистецтва, на думку С. Сірополка, було важливим напрямом роботи освітян та бібліотекарів.

Разом з цим він ознайомив українського читача з основними правилами читача, розробленими чеським бібліо-

⁶² Там само. – С. 92.

⁶³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь, 2001. – С. 1100.

⁶⁴ Сірополко С. Самоосвіта. Методи та програма систематизованого читання / Ст. Сірополко // Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1929 / [худож. П. Холодний]. – Л., 1928. – С. 6–11 ; Сірополко С. Самоосвіта. Поради Брюссельського Міжнародного бібліографічного інституту та М. Рубакіна до системи читання / Ст. Сірополко // Життя і знання. – 1928. – № 4. – С. 97–98 ; Виховання й самоосвіта // Просвіта. – 1937. – № 2/6. – С. 82–85.

текознавцем З. Тоболкою, який вважав, що для читання необхідно обирати книжки, бездоганні з літературного та наукового боку, які б відповідали віковим та освітнім особливостям читача; читати треба уважно, зосереджуючись на змісті прочитаного, інколи перечитувати цікаву книжку та рекомендувати її для читання своїй родині, друзям і знайомим; підтримувати морально й матеріально бібліотеку, якою користується читач⁶⁵.

Вивчаючи способи прискорення обслуговування читачів бібліотек, С. Сірополко проаналізував систематичний та предметний каталоги в контексті засобів наближення книги до читача⁶⁶, розкриваючи значення поняття бібліотечно-го каталогу, як складової довідково-пошукової системи, що містить перелік документів фонду бібліотеки, складений за певним принципом, й розкриває його склад і зміст. Він прослідкував еволюцію знань про систематичний каталог, розглянув принципи, покладені в його основу, а також зупинився на суті Міжнародної десяткової класифікації творів друку та труднощах, які виникають перед бібліотекарем під час індексації книжок за цією схемою та перед читачем у процесі пошуку потрібного видання. С. Сірополко вважав, що саме вади систематичного каталогу, незалежно від системи, покладеної в його основу, мотивували до розробки предметного каталогу, що виник в США в другій половині XIX ст. й пізніше набув поширення в європейських країнах. Він проаналізував переваги предметного каталогу, навів аргументи його противників й висловив думку на користь запровадження предметного каталогу задля поширення книжки та демократизації доступу до пізнавальних ресурсів бібліотеки. Автор був прихильником предметного каталогу і вважав його більш корисним для читача, бо такий каталог одразу показує читачеві, що є в бібліотеці з того питання, що його цікавить⁶⁷.

⁶⁵ Сірополко С. Провід в дитячій читанні / Ст. Сірополко // Нар. Просвіта. – 1926. – № 9/10. – С. 262–265. – Із змісту: Тоболка З. Десять правил читача / З. Тоболка ; пер. з чес. Ст. Сірополко. – С. 264–265.

⁶⁶ Сірополко С. Систематичний і предметний каталог як засіб на-
близити книжку до читача / Ст. Сірополко // Укр. книга. – 1939. – № 1. –
С. 9–12.

⁶⁷ Сірополко С. Читач і книга / Ст. Сірополко // Нар. Просвіта. –
1927. – № 5/6. – С. 68–70.

Учений слідкував за науковою розробкою проблеми вивчення читачів у радянській Україні. Його, зокрема, цікавили соціологічні дослідження окремих соціальних груп читачів, тому не пройшла повз його увагу стаття Н. Павлика, присвячена аналізу популярності серед робітників-відвідувачів фабрично-заводських клубних бібліотек Вінницької округи імен окремих письменників художньої літератури⁶⁸. Унаслідок аналізу наведеного у статті емпіричного матеріалу С. Сірополко дійшов висновку про невідповідність йому окремих висновків автора, зокрема що «для читача-робітника автори – американці є найлегші, а українські та російські – найважчі». Наведені у статті фактичні дані, вказують, за підрахунками С. Сірополка, що найбільший попит серед цієї групи читачів становлять твори класиків української літератури⁶⁹.

Аналіз ґрунтовного дослідження УНДІК «Бібліотека і читач на Україні» (Київ, 1930) дав змогу науковцеві зробити на підставі поданого матеріалу два основні висновки: змістовий склад книжкового фонду бібліотек не відповідає інтересам читачів; попит на українську літературу свідчить про здоровий смак її споживача⁷⁰.

Одночасно з бібліотекознавчою проблематикою С. Сірополко активно досліджував історію українського книговидання та книгопоширення. Він відзначав поступ в роки Української революції 1917–1923 рр., коли «саме у видавничій справі українське громадянство виявило особливий розмах, не дивлячись на цілком зруйноване за два роки війни друкарське урядження, брак паперу і фарб... Українська книжка, підручник і часопис знаходили тоді нечуваний попит серед українського народу»⁷¹. Він виокремив

⁶⁸ Вінницька округа – адміністративно-територіальна одиниця в УСРР, утворена в 1923 р. у складі Подільської губернії. Окружний центр – м. Вінниця. Налічував 18 районів. Проіснував до 2 вересня 1930 р. Упродовж 1924–1930 рр. межі округу кілька разів змінювались.

⁶⁹ Сірополко С. Що читає робітник у Вінницькій окрузі / Ст. Сірополко // Тризуб. – 1929. – № 16/17. – С. 7–9.

⁷⁰ Сірополко С. Читач на сов. Україні / Ст. Сірополко // Тризуб. – 1930. – № 16/17. – С. 17–20. – Відзив на кн.: Бібліотека і читач на Україні. – К., 1930. – 241 с. – (Труди Укр. Ін-ту Книгознавства в Києві ; т. 2).

⁷¹ Сірополко С. Народня освіта на Советській Україні / С. Сірополко ; ред. Р. Смаль-Стоцький. – Варшава, 1934. – С. 179–180. – (Праці Укр. Наук. Ін-ту ; т. 22) (Сер. педагогічна ; кн. 1). – На обкл. назва